

VOLUME 3   NUMBER 1   JANUARY 2022

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR) is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in January and June. The electronic version of the journal can be read at <https://dergipark.org.tr/en/pub/jatr>. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same web side. JATR uses plagiarism software in order to detect and prevent plagiarism. JATR is indexed in ASOS İndeks, EuroPub and ResearchBib.

Owner & Editor in Chief

Behçet Kemal Yeşilbursa

Editor

Ayşegül Amanda Jane Audrey Yeşilbursa

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Advisory Board

Ayşegül Sever	Marmara University
Çiğdem Balım	Indiana University (Emeritus)
Dilek Barlas	Koç University
Edward Erickson	Antalya Bilim University
Feroze A. K. Yasamee	University of Manchester (Emeritus)
Gül Tokay	Richmond American International University
Hasan Köni	İstanbul Kültür University
Hazal Papuçular	İstanbul Kültür University
Ilan Pappé	University of Exeter
Liliana Elena Boşcan	University of Bucharest
Mesut Uyar	Antalya Bilim University
Mustafa Türkeş	Middle East Technical University
Namık Sinan Turan	İstanbul University
Ömer Kürkçüoğlu	Ankara University (Emeritus)
Ömer Turan	Middle East Technical University
Seçkin Barış Gülmez	İzmir Katip Çelebi University
Serap Durusoy	Bolu Abant İzzet Baysal University
Sevinç Aliyeva	Azerbaijan National Academy of Sciences
Sevtap Demirci	Boğaziçi University
Taha Niyazi Karaca	Yozgat Bozok University
Temuçin Faik Ertan	Ankara University
William Hale	University of London (Emeritus)
Yücel Güçlü	Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Board of Referees

Arpad Hornyak	Hungarian Academy of Sciences
Ayşegül Sever	Marmara University
Betül Batır	İstanbul University
Bilgin Çelik	Dokuz Eylül University
Burcu Kurt	İstanbul Teknik University
Çiğdem Balım	Indiana University (Emeritus)
Deniz Yıldırım	Ordu University
Dilek Barlas	Koç University
Doğan Duman	Dokuz Eylül University
Edward Erickson	Antalya Bilim University
Eminalp Malkoç	İstanbul Teknik University
Esra Özsüer	İstanbul University
Fahriye Begüm Yıldızeli	Bilecik Şeyh Edabali University
Feroze A. K. Yasamee	University of Manchester (Emeritus)
Fevzi Çakmak	Dokuz Eylül University
Figen Atabey	Ağrı İbrahim Çeçen University
Fuat Uçar	Giresun University
Gizem Zencirci	Providence College, USA
Gül Tokay	Richmond American International University
Hasan Köni	İstanbul Kültür University
Hazal Papuççular	İstanbul Kültür University
İbrahim Erdal	Yozgat Bozok University
İlan Pappé	University of Exeter
İsmail Köse	Karadeniz Teknik University
İsmail Şahin	Bandırma Onyeddi Eylül University
Kemal Çiçek	Journal of Yeni Türkiye
Liliana Elena Boşcan	University of Bucharest
Mehmet Tuncer	Çankaya University
Mesut Uyar	Antalya Bilim University
Mustafa Şahin	Dokuz Eylül University
Mustafa Türkeş	Middle East Technical University
Mustafa Yılmaz	Hacettepe University
Namık Sinan Turan	İstanbul University
Nedim Yalansız	Dokuz Eylül University
Neşe Özden	Ankara University
Ömer Kürkçüoğlu	Ankara University (Emeritus)
Ömer Turan	Middle East Technical University
Rezzan Ünalp	Ankara Ufuk University
Seçkin Barış Gülmez	İzmir Katip Çelebi University
Serap Durusoy	Bolu Abant İzzet Baysal University
Şerif Demir	Siirt University
Sevinç Aliyeva	Azerbaijan National Academy of Sciences
Sevtap Demirci	Boğaziçi University
Taha Niyazi Karaca	Yozgat Bozok University
Temuçin Faik Ertan	Ankara University
William Hale	University of London (Emeritus)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Yasemin Dođaner
Yücel Güçlü

Hacettepe University
Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Referees of this Issue

Fatma Rezzan Ünalp	Ufuk University
Olca Pullukçuoğlu Yapucu	Ege University
Kaya Tuncer Çağlayan	Ondokuz Mayıs University
Mustafa Sarı	Sakarya University
Hakan Uzun	Ankara University
Sedef Bulut	Ankara University
Tülay Aydın	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Alev Gözcü	Dokuz Eylül University
Ulvi Keser	Girne American University
İsmail Şahin	Ankara Hacı Bayram Veli University
Şerif Demir	Siirt University
Orhan Turan	Batman University
Serap Yolcu Yavuz	Trakya University
Görkem Altınörs	Bilecik Şeyh Edebali University

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Table of Contents

i	Cover Pages
vi	Table of Contents
vii	Editorial
	Research Articles
1	20.Yüzyılın Başında İngiltere'nin Balkan Politikası ve Balkan İttifakı'nın Oluşumundaki Rolü Mustafa MALHUT- Bilgin ÇELİK
30	Muslim Caucasus in 1918-1920: In the Knot of the Anglo-Turkish Confrontation Sevindzh ALIEVA
53	George Joachim Goschen and his Mission to Constantinople as Special Ambassador (1880-1881) Fahriye Begüm YILDIZELİ
69	İngiliz Kültür Heyeti'nin Çanakkale'deki Faaliyetleri Mithat ATABAY
78	İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar Çerçevesinde Türkiye'de 1983 Genel Seçimleri ve Demokrasi Yasin COŞKUN
97	Görsel Tarih Çalışmalarında Fotoğraf Okuma Yöntemi Özlem BAYKAL
126	Kıbrıs'taki İngiliz Üslerinin Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Önemi Hakan DURLU
	Reports
157	The Haydarpaşa British Cemetery: The Legacy of a Common Past Önder KAYA
175	Anglo-Turkish Cooperation in Climate and Technology Batuhan ULUKÜTÜK
	Interview
178	Interview with Cathy Harrower, Chairman of the Çalış Children's Charity Gülşen YEGEN
	Book Review
181	Bozkurt, Abdurrahman, <i>İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922): Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizi'ne</i> , Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021. Hande BALIM

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Dear Readers,

In Volume 3 Issue 1 of the Journal of Anglo-Turkish Relations, we have seven research articles, two short reports, one interview, and one book review.

In the first article, Mustafa MALHUT and Bilgin ÇELİK discuss Britain's role in the formation of the Balkan Alliance in the early 20th century within the framework of changing political balances and its role in the formation of the Balkan Alliance to solve the Eastern Question.

In the second article, Sevindh ALIYEVA investigates the main lines of the Anglo-Turkish confrontation in the Muslim Caucasus in 1918-1920 based on Russian archival sources.

Fahriye Begüm YILDIZELİ, in the third article, discusses the mission of George Joachim Goschen as Special Ambassador to Constantinople between 1880 and 1881.

The fourth article, authored by Mithat ATABAY, presents a discussion of British Council activities in the Dardanelles during the post-Second World War era.

Yasin COŞKUN, in the fifth article, reports on the Turkish general elections of 1983 within the context of British parliamentary debates.

In the sixth article, Özlem BAYKAL presents an account of the method of reading photography within the context of the role of women in the Turkish National Struggle.

The final article was written by Hakan DURLU, and presents an account of the geopolitical and geostrategic significance of the British military bases in Cyprus.

In addition to the research articles there are two short reports. The first, written by Önder KAYA, describes the history of the British Cemetery in Haydarpaşa and some of the notable soldiers, diplomats and civilians resting there. In the second, Batuhan ULUKÜTÜK reports on Anglo-Turkish cooperation in climate and technology within the context of the COP26 conference in Glasgow, November 2021.

The interview in this issue was conducted by Gülşen YEGEN with Cathy HARROWER, the chair of the 3 C's – Çalış Children's Charity, a voluntary organisation set up by the British residents in Fethiye, Turkey.

Finally, Hande BALIM reviews the book by Abdurrahman Bozkurt, "*İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922): Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizi'ne*" (*Turkey and the National Movement (1918-1922) from The British Perspective: From the Armistice of Mudros to the Chanak Crisis*), published by Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

We hope you enjoy this collection of works that we have brought together in this issue, and we look forward to meeting you again with the next issue.

20 January 2022

JATR Editorial Team

20.YÜZYILIN BAŞINDA İNGİLTERE’NİN BALKAN POLİTİKASI VE BALKAN İTTİFAKI’NIN OLUŞUMUNDAKİ ROLÜ

Mustafa MALHUT¹ Bilgin ÇELİK²

Özet

20. yüzyılın başında emperyalist rekabetin bir sonucu olarak Büyük Güçler arasında bir kamplaşma yaşanmış, Avrupa İttifak ve İtilaf devletleri şekilde ikiye ayrılmıştır. Almanya-Avusturya-Macaristan ittifakının karşısında İngiltere, Fransa ile birlikte Almanya’yu doğu ve güneydoğu üzerinden kuşatmak için Rusya ile iş birliğine yönelmiştir. 1908’de Reval görüşmesi İngiltere ve Rusya arasındaki ilişkilerin stratejik bir ittifaka evrildiğinin açık bir kanıtıdır. Rusya’nın Avusturya-Macaristan ile Balkanlar üzerindeki rekabeti, 1890’larda başlayan Osmanlı-Alman yakınlaşmasının İngiliz çıkarlarına aykırılığı Rusya ve İngiltere’yi yakınlaştırmıştır.

Bu anlamda İngiltere’de 20. yüzyılın başında Balkan Komitesi’nin kurulması, İngiliz hükümetinin Balkan politikasını etkileme ve yönlendirme vizyonu ortaya koyması ile Balkanlar uluslararası rekabetin önemli bir merkezi haline gelmiştir. Rusya öncülüğünde kurulması planlanan Balkan ittifakının amacı Balkan devletleri özelinde her ne kadar Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki topraklarını paylaşmaya odaklı olsa da İtilaf Devletleri ve özellikle Rusya açısından Avusturya-Macaristan’a yöneliktir. İngiltere, Almanya ve onun doğal müttefiki Avusturya-Macaristan’a karşı Balkanlarda kurulacak ittifakı Pan-Germenizm’e set çekme ve Germen nüfuzunun doğuya yayılmasını önleme stratejisinin önemli bir bileşeni olarak görmüş ve desteklemiştir.

Bu çalışmanın amacı İngiltere’nin değişen siyasi dengeler çerçevesinde 20. yüzyıl başında Balkan politikasını nasıl revize ettiğini ve Doğu Sorunu’nu kendi çıkarları doğrultusunda çözmek adına Balkan İttifakı oluşumundaki rolünü ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Komitesi, Makedonya Sorunu, Büyük Güçler, İngiltere.

BRITAIN’S ROLE IN THE BALKAN POLICY AND THE FORMATION OF THE BALKAN ALLIANCE AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Abstract

At the beginning of the 20th century, there was a polarization between the Great Powers as a result of the imperialist rivalry, and Europe was divided into two as the Alliance and Entente states. Britain and France tended to cooperate with Russia to besiege Germany over the east and southeast against the Germany-Austria-Hungary alliance. The Reval meeting in 1908 is clear proof which shows that the relations between Britain and Russia have turned into a strategic alliance. Russia’s rivalry with Austria-Hungary on the Balkans and the Ottoman-German rapprochement, which started in the 1890s, was against British interests and led to the rapprochement of Russia and England.

¹ Dr., Akdeniz Üniversitesi, E-posta: mustafamalhut@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0421-3818>

² Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, E-posta: bilgincelik72@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4041-7922>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

In this sense, the establishment of the Balkan Committee in England at the beginning of the 20th century with the aim of influencing and directing the Balkan policy of the British government shows that the Balkans has become an important centre of international competition. According to the Balkan states, the purpose of the Balkan alliance, which was planned to be established under the leadership of Russia, was to share the lands of the Ottoman Empire in the Balkans. However, from the point of view of the Entente Powers and especially Russia, it was actually against Austria-Hungary. Britain saw this alliance to be established in the Balkans against Germany and its natural ally Austria-Hungary as an important component of the strategy of blocking Pan-Germanism and preventing the spread of Germanic influence to the east, and therefore supported the alliance.

The purpose of this paper is to reveal how Britain revised its Balkan policy at the beginning of the 20th century within the framework of changing political balances and its role in the formation of the Balkan Alliance to solve the Eastern Question in accordance with its own interests.

Keywords: The Balkan Committee, the Macedonian Question, the Great Powers, Britain.

Giriş

Bugünkü küresel rekabetin kökenleri 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa’da yeni ulus-devletlerin kurulması sonucu siyasi dengelerin ciddi anlamda değişmesi ile başlayan emperyalist mücadeledir. Bu dönemde emperyalist rekabetin ana merkezi Avrupa’dır. Jeopolitik ve jeostratejik bilimin gelişmesi emperyalist rekabete girişmiş olan ülkeleri askeri ve stratejik hedefleri belirleme ve bu hedeflere uygun politikalar üretmeye yöneltmiştir. Emperyalist ülkelerin dünya hâkimiyetine yönelik stratejik vizyonlar ortaya koymaları kaçınılmaz olarak Büyük Güçler arasında iş birliği ve ittifak arayışlarına yol açmıştır. Elbette devletlerarası iş birliği ve ittifaklar yeni bir şey değildi ancak ilk kez bu dönemde bu ittifaklar küresel bir nitelik kazanma aşamasına gelmiştir. ABD’li Alfred T. Mahan’ın 1889 yılında yayınlanan *Deniz Gücünün Tarih Üzerindeki Etkisi 1660-1783 (The Influence of Sea Power Upon History)*³ adlı çalışması *deniz hâkimiyeti* teorisinin gelişimine ciddi katkı sunmuştur. Mahan’ın öngörü ve tavsiyeleri ABD’nin Monroe doktrininden uzaklaşarak açık donanma kurması hedefine yönelmesine yol açarken bu fikir Almanya’yı da etkilemiştir.

İngiltere, İtalya ve Almanya’nın birleşmesi sonrasında Avrupa’da meydana gelen siyasi değişimlerin etkisi ile 20. yüzyıla girerken dış politikasında bazı köklü değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır. Kıta Avrupası’nda önemli bir askeri güç haline gelen Almanya’nın II. Wilhelm’in tahta çıkışı sonrasında İngiltere’ye deniz hâkimiyetinde meydan okuması Büyük Britanya için yeni arayışların başlangıcı olmuştur. II. Wilhelm’in dünya hâkimiyeti politikaları İngiltere için ciddi bir tehdit haline gelmişti ve Almanya’nın Osmanlı ile yakınlaşmasının Berlin-Bağdat demiryolu projesi ile somutlaşmış olması İngiltere’yi

³<https://www.cambridge.org/core/books/influence-of-sea-power-upon-history-16601783/C3F2700EA234A6BB03CE08BFB53F86E5> (Son erişim 30 Mayıs 2021). Cambridge Üniversitesi yayınlarından 2010 yılında yeniden yayınlanan Mahan’ın kitabı dönemini derinden etkilemiştir.

Almanya'ya karşı daha etkin bir politika izlemeye sevk etmiştir. Fransa ve Rusya'nın yakınlaştığı bir süreçte İngiltere önce Fransa ile sonra da uzun yıllar sıcak denizlere inmesini önlemeye çalıştığı Rusya ile 20. yüzyılın başında ittifak arayışlarına girmiştir.⁴ Rusya ile Almanya'yı doğudan kuşatmayı amaçlayan İngiltere Balkanlarda da daha aktif bir politika izlemek niyetinde olduğunu Londra'da 1903'te kurulan Balkan Komitesi⁵ ile göstermiştir. İngiltere'nin Osmanlı politikasının değişmesinde etkili olan Balkan Komitesi özellikle Makedonya Sorunu konusunda aktif bir rol oynayarak İngiltere'nin Balkan politikasını yönlendirmek ve Osmanlı karşıtı söylem ve eylemleri ile Doğu Sorunu'nu İngiltere'nin menfaatlerine uygun şekilde çözmek üzere kamuoyu oluşturmak konusunda oldukça etkili olmuştur.

1. Balkan Komitesi'nin Kuruluşu

Balkan Komitesi'nin hangi siyasi koşulların etkisi ile kurulduğunu anlayabilmek için 19. yüzyılın son döneminde şekillenmeye başlayan emperyalist rekabetin Doğu Sorunu'na kendi çıkarları doğrultusunda çözüm bulmak konusundaki arayışlarını kısaca hatırlamakta fayda vardır. Rusya'nın başkenti Petersburg'ta Panславist ideoloji, yönetici elitleri etkisi altına alırken İngiltere'de ise muhalefetteki Liberal Parti Osmanlı toprak bütünlüğünü korumayı amaçlayan geleneksel dış politikasını eleştirmeye başlamış ve iktidara geldiğinde bunu değiştireceğinin sinyallerini vermeye başlamıştır. Yani Rusya'da Panславist bir dış politika vizyonu şekillenmeye başlarken İngiltere iç politikasında yükselişte olan Liberal Parti geleneksel ve muhafazakâr dış politika vizyonunu değiştirerek Doğu Sorunu'nun çözümünde daha aktif bir rol oynamayı amaçlamaktaydı. Habsburg monarşisi ise Üç İmparatorlar Ligi içinde müttefiki olan Rusya ile Balkanlar konusunda rekabet halinde olduğu gibi İtalya ile de Adriyatik rekabeti içindeydi.⁶

Büyük Güçlerin Balkanlar'daki rekabeti, milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli rol oynadı. Balkan Buhranı veya Balkan Krizi⁷ olarak adlandırılan ve

⁴ Rosemary C. Tompkins, *Anglo-Russian Diplomatic Relations 1907-1914*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, North Texas State University, Texas, 1975.

⁵ Leften Stavros Stavrianos, *Balkan Federation. A History of The Movement Toward Balkan Unity in Modern Times*, Northampton, Mass., Dept. of History of Smith College, 1944, s. 178.

⁶ Bilgin Çelik, "Avusturya'nın Arnavutluk Politikası: Viyana'da Bir Arnavut Komitesi Dia", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı:3, Bahar 2006, ss. 55-89.

⁷ Balkan Krizi ile ilgili şu eserlere bakılabilir: B. H. Sumner, *Russia and the Balkans 1870-1880*, Archon Books, London, 1962; David Harris, *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878*, Stanford University Press, California, 1936; Mihailo D. Stojanovic, *The Great Powers and the Balkans 1875-1878*, Reprinted, Cambridge University Press, London, 1968; Richard Millman, *Britain and the Eastern Question 1875-1878*, Oxford, 1979; Walter G. Wirthwein, *Britain and the Balkan Crisis, 1875-1878*, Columbia University Press, New York, 1935.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Bosna İsyanı ile başlayıp 1875'ten 1878'e kadar yayılarak devam eden gelişmeler Avrupa ve İngiltere'de kamuoyunun önemli gündem konularından biriydi.

Balkan Krizi Avrupa diplomasisini harekete geçirdi ve Büyük Güçlerin baskısı ile Osmanlı Devleti'ne Balkanlarda bazı reformlar yapması hususunda kararlar aldırarak üzere İstanbul'da 1876 sonlarına doğru Tersane Konferansı düzenlenmesine neden oldu. Bu konferans devam ederken Osmanlı Devleti'nin Kanun-ı Esasi'yi ilan etmesi Büyük Güçleri fazla etkileyemedi. Berlin Antlaşması Balkanlardaki suların durulması için yeterli olmadı. Antlaşmanın hemen ardından Bosna Hersek'in Avusturya ve Macaristan tarafından işgali ile Osmanlı-Yunanistan ve Osmanlı-Karadağ Sınır meseleleri gündeme oturdu. 1885 yılında Bulgaristan Doğu Rumeli Vilayeti'ni ilhak etti. Tüm bu süreçte İngiltere'nin politikası gitgide geleneksel Osmanlı toprak bütünlüğü politikasından uzaklaştı. Osmanlı Devleti'nin her yeni sorunda bir şeyler feda ettiği bu dönemde Balkanlar bir süre gündemden düştü. Yüzyılın sonunda Osmanlı-Yunanistan arasındaki Teselya Savaşı patlak verdi. Ama hem savaşın kısa sürede Osmanlı galibiyetle sonuçlanması hem de İngiltere'nin ve diğer büyük devletlerin baskısıyla Osmanlı'nın ciddi kazanım elde edemeden barışa razı olması konunun kısa sürede kapanmasına neden oldu.⁸

İngiltere ele alınan dönem boyunca Balkanlar, İstanbul/Boğazlar ve Rusya üçgenini içine alan olayların sonuçlanmasında Avrupa uyumunu gözetererek kendi çıkarları çerçevesinde şekillendiren belirleyici güçlerden biriydi.

20. yüzyıl başında meydana gelen olaylar İngiltere'nin Balkanlara olan ilgisini tekrar canlandırdı. Makedonya veya Vilayet-i Selase olarak adlandırılan Kosova, Manastır ve Selanik Vilayetleri Berlin Antlaşması ile kurulan statükoyla nihai barışa kavuşmamıştı. Özellikle *Büyük Bulgaristan* düşüncesini akıllarından çıkaramayan Bulgarlarla Balkanlardaki diğer küçük devletler ve bölgede çıkarı olan Büyük Güçler yeni bir meselenin kapısını araladılar. 1893 yılında kurulan Makedonya İç Devrimci Örgütü (IMRO) öncülüğünde başlayan 1903 yılındaki İinden Ayaklanması o güne kadar bölgede görülen en kanlı ayaklanmaya dönüştü.

⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Cilt: III, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Basımevi, Ankara, 1987, ss. 34-83; Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923) Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 274-275; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, ss. 785-795; Girid Resmolu Mavnahoyuzâde Kasım bin Ahmet, *1897 Türk-Yunan Savaşı (Tesalya Tarihi)*, yay. haz. Bayram Kodaman, TTK Basımevi, Ankara, 1993; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, TTK Yayınları, Ankara, 2011, ss. 115-125.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

1903 yılı boyunca İngiltere basınında çıkan birçok haber, kamuoyunun ilgisini bu bölgeye çekti ve uluslararası müdahalenin zeminlerinden birini oluşturdu.⁹ Büyük Güçler'in olaya müdahale etme kararı sonrasında Osmanlı Devleti'ne Ekim 1903'te Mürzsteg Tasarısı'nı bildirdiler. Tasarıya göre, jandarma yeniden organize edilerek yabancı generallerden birisi Rumeli'de görevlendirilecek, Hristiyanlar adli ve idari işlerde görev alacak ve idari ve mali kurumlarda ıslahat yapılacaktı.¹⁰

Bu tarihten sonra Makedonya Sorunu, İngiltere'nin ve diğer büyük devletlerin politikalarını yoğunlaştırdıkları uluslararası bir sorun haline geldi. İngiltere bu meselenin baş takipçilerindendi ve bu meseleyle alakalı olarak Balkan Birliği ya da Balkan İttifakı fikri İngilizler tarafından ortaya atıldı. Daha sonra kendi çıkarları açısından çok cazip gelen bu fikir, Rusya tarafından tarihi hedeflerini gerçekleştirmek için olgunlaştırılacak ve çabalarının sonucunda Osmanlı karşıtı bir ittifak hayata geçirilecekti.¹¹ Balkan İttifakı konusundaki İngilizlerin öncü rolü ve politikaları Buxton kardeşlerin eylemlerinde somutlaştı.

Zengin bir aileden gelen Noel Buxton (London, 1869-1948) "*Köleliğin ortadan kaldırılmasında oynadığı rolle sonsuz ün kazanan*" Thomas Fowell Buxton'ın büyük torunuydu. Buxtonlar, Nonkonformist Gladstone Liberallerindendi ve Anglikan Kilisesi'nin evanjelik hareketleri ile dini düşünceleri şekillendi. 1875-1878 Doğu Krizi zamanından beri Osmanlı yönetimindeki Bulgarların kötü şartlarının düzeltilmemesinden ülkelerini sorumlu tuttular. Neol Buxton'ın yetiştiği ortam doğal olarak Osmanlı yönetimine karşı tavrını da şekillendirmişti.¹² Noel Buxton, Harrow School ve Trinity College'da eğitim gördükten sonra Cambridge Üniversitesi'nde tarih okudu. Liberal Parti'ye katılan Neol Buxton'ın siyasetteki yaşamı 1905'te Whitby'de yapılan bir ara seçimde sandalye kazanarak başladı ancak 1906

⁹ Yakup Ahabab, "Amerikan ve İngiliz Basınında İkinden İsyanı (1903)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2015, ss. 119-151.

¹⁰ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001; Gül Tokay, *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, AFA Yayıncılık, İstanbul, 1996; Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890 – 1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008; İlhan Tekeli, "Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İkinden Ayaklanması", *Cumhuriyetin Harcı, Birinci Kitap: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 67-77; Karal, ss. 146-161; Kaya Bayraktar, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)", *Bilgi*, Sayı: 69, Bahar 2014, ss. 1-28; vd.

¹¹ Bilgin Çelik, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 49-51; Bonyar Waylet ve Ernst Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu*, çev. Vedat Atilla, Chiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2004, s. 268.

¹² Robert Vogel, "Noel Buxton: The 'Trouble-Maker' and His Paper", *Fontanus*, vol. 3, 1990, s. 132.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

genel seçimlerinde kaybetti. 1910'da North Norfolk'ta seçimi kazandı ve 1918'e kadar parlamentoda bulundu. 1930'a kadar siyasetteki kariyerine devam etti.¹³

Halil Halid, Noel Buxton hakkında şunları söyler:

“Balkan Komitesi'nin reisi parlamento reisi Cambridge Dâru'l-fünûnu'nun Ekânîm-i Selâse medrese-i azîmesinin me'zûnlarından Mister Buxton bira i'mâliyle büyük bir servet yapmış olan gâyet dindar bir Hıristiyan âilesine mensûbdur ki bu âileden birçokları Memâlik-i Osmâniyye umurunda neden ise daima kendilerince ifâ olunacak vezâif-i insâniyet kârâne keşfiyle uğraşmışlardır.”¹⁴

Buxton'ın Balkan coğrafyasına ilk ziyareti 1899'daydı ve bu ziyaret sonrasında insani yardım faaliyetleri adı altında kamuoyunun ve hükümetin dikkatini Balkanlardaki duruma çekmek için Osmanlı topraklarında reformları destekleyen İngilizlerle birlikte Balkan Komitesi'ni kurdu.¹⁵ 1903 isyanından sonra çeşitli kesimlerden destekçi kazanmaya başladı. Balkan Komitesi'nde milletvekilleri, politikacılar ve din adamları ile tanınmış ve nüfuz sahibi İngilizler de bulunuyordu.

Balkan Komitesi kurulduktan sonra Neol Buxton, *Politik babam* dediği ve kendisini Ermeni Meselesi'nden tanıdığımız *İngiliz Ermeni Cemiyeti* kurucularından (1891) ve İngiliz *Mavi Kitabı* yazarlarından James Bryce'ı Komite'nin ilk başkanı olmaya ikna etti.¹⁶ James Bryce, İrlanda Nezareti'ne tayini sebebiyle Balkan Komitesi riyasetinden 1906'da çekildi.¹⁷ 1907 yılında Buxton'ın yayımladığı *Europe and the Turks* isimli eserde yer alan Balkan Komitesi'nin yönetim şemasında başkan olarak Cambridge Üniversitesi'nde uluslararası hukuk profesörü olan John Westlake K. C. yer aldı. Noel Buxton ise yönetim kurulunun başında bulunuyordu.¹⁸ Komite'nin 1907'de 66 olan idari kadrosu 1908'de 78'e çıktı ve Westlake ileriki yıllarda olacağı gibi başkanlığa devam etti.¹⁹

¹³ Eğin Serindağ, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkan Komitesi'nin Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2020, ss. 22-24; Şanlı Bahadır Koç, *Noel Buxton: Portrait of a Philanthropist as a Turcophobe*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent University, Ankara, 1997, ss 7-16.

¹⁴ Halil Hâlid, “Eski Dost Düşman Olmaz”, *Sırâtülmüstakim*, 4 Ağustos 1910, *Sırâtülmüstakim Mecmuası*, Ed. M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi, İstanbul, 2015, s. 376.

¹⁵ Barry Patrick Dackombe, *Single-Issue Extra-Parliamentary Groups and Liberal Internationalism, 1899-1920*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Open University, 2008, s. 106; Önder Kocatürk, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 128.

¹⁶ Jennings, a.g.t., ss. 6-7; Koç, ss. 31-32; Serindağ, a.g.t., s. 19; Vogel, a.g.m., s. 136.

¹⁷ James Bryce, Komite üyelerine yaptığı veda konuşmasında, Rumeli ile Bulgaristan seyahatten bahisle Osmanlı Devleti aleyhinde ve Bulgarlar lehinde açıklamalarda bulundu. Bkz., *BOA. HR.TH.*, 329/98.

¹⁸ Noel Buxton, *Europe and the Turks*, John Murray, London, 1907, ss. 134-135. Yayımlandıktan kısa süre sonra Nisan 1907'de bu eserin Osmanlı toprakların sokulmasının yasaklanması gündeme geldi ve 23

Buxton aynı eserinde Balkan Komitesi'nin kuruluş gerekçesini şu cümleler ile açıkladı:

“Makedonya yalnız bir insanlık meselesi değildir. Gerçek çıkarlarımız sorununa daha az değil daha çok dikkat istiyoruz. İngiltere her şeyden önce milletler arasında yasallık ve tarafsız davranma idealini yaymakla ilgileniyor. Eğer sadece iyi bir itibara sahip olmanın avantajlarından faydalanırsa, sonunda bunun maddi ödülü kazanılır... Lazım gelen şey, kalıcı organizasyonların zorluklarını hissedendenlerin ihtiyacını karşılamaktır.”²⁰

Buxton, yine *Europe and the Turks* adlı eserinde Komite'nin faaliyet alanı ve ulaşmayı umduğu amaçları ortaya koyan manifestoya yer verdi. Yayınlanan altı maddelik manifestoda: 1878 Berlin Antlaşması ile İngiltere'nin Makedonya'da büyük sorumluluk aldığı konusunda kamuoyunu eğitmek; toplantıların yapılması, haberlerin yayınlanması ve kamuoyunun dikkatinin çekilmesi; basın, parlamento ve dışişleri bakanlığıyla doğrudan iletişim kurarak görüşlerini hükümete sürekli hatırlatmak; Fransa, İtalya, Almanya, ABD, Rusya ve Avusturya'daki Makedon reform hareketleriyle iş birliği yapmak; Balkan devletlerinin çıkarlarını gütmek ve bölgeye seyahati destekleyerek bölgenin tarihi ve kültürel yapısıyla ilgili çalışmalar yapmak, oradaki devletlerin bağımsız şekilde gelişmelerini sağlamak. Son madde bir uyarıyla bitiyordu: Avrupalı yetkililer Makedonya'da idari kontrolü padişahın elinden almadıkça reformların hepsinin kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm olacağını bilmesi bu ülkenin kesin inancı ve politikasının temel iddiası olarak daima ön planda tutulmalıdır. Yoksa bu tür bir reform çok hızlı şekilde yapılmadığı sürece, Makedonya'da akan kan ve anarşinin doruk noktası bir savaşla sonuçlanacak ve bu savaş muhtemel bir Avrupa yangınına yol açabilecektir.²¹

2. Balkan Komitesi'nin Faaliyetleri ve İngiltere'nin Balkan Politikasına Etkisi

Balkan Komitesi kurulduktan sonra aktif şekilde faaliyetlerine başladı. Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerini örneklerine daha önce tanık olunan ve yukarıdaki manifestoda belirtilen şekilde ilerlettiler. Gladstone'un 1876 Bulgar olaylarında veya Ermenilerin Berlin Kongresi öncesinde ve 1880'lerin ortasından sonra eylemlerine başladıklarında İngiltere'de giriştiği faaliyetlerde görüldüğü üzere kamuoyu oluşturmak veya hükümeti etkilemek için konuyla ilgili mitingler, toplantılar, görüşmeler düzenlenmiş, İngiliz basınında makaleler

Haziran 1907'da eserin ülkeye girmesi yasaklandı. Bkz., *BOA. DH.MKT.*, 1172/70; *BOA. MF. MKT.*, 995/31; *BOA. ZB.*, 596/89.

¹⁹ *BOA. HR. SFR.3.*, 587/4; *BOA. Y.A.HUS.*, 517/197.

²⁰ Buxton, a.g.e., ss. 126-127, 129.

²¹ Buxton, a.g.e., ss. 136-137. Ayrıca bkz., Jennings, a.g.t., ss. 7-8; Serindağ, a.g.t., s. 21.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

yayınlanmış ve konunun İngiliz parlamentosuna taşınması gibi girişimler olmuştur.²² Daha önce denenmiş ve başarı sağlamış yol, bir kez daha Balkan Komitesi ile açıldı.

Komite kurulduktan ve başkanlığına James Bryce getirildikten hemen sonra destek arayışı için kampanyalara başladılar. Kasabalarda toplantılar düzenlendi ve kamuoyunun dikkati çekildi. Din adamları ve eğitim camiasından katılım sağlandı. Faaliyetler başarılı bir şekilde başlatılmıştı.²³ Ardından İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne nezdinde girişimler, nüfuzlu kurum ya da kişilere verilen dilekçeler, çeşitli toplantılar ve yayınlar ile faaliyetlerini sürdürdüler.²⁴

James Bryce'ın 1903 yılının Kasım ayında Edinburgh mitinginde yaptığı konuşma, Balkan Komitesi'nin Osmanlı yönetimini nasıl hedef aldıklarına ilişkin çarpıcı bir örnekti. Bryce'ın Türk askerinin kadın ve çocukları katlettiği ve bundan dolayı mükâfata mazhar olduklarını söylediği basında yer aldı. Söz konusu haberlere göre Bryce, daha da ileri giderek “*Balkan Komitesi azalığı Osmanlı düşmanlığına dayanan ve garazkarane düşüncelerin en vahşisi için bir imtiyaz teşkil eylemektedir.*” diyordu.²⁵

Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, Osmanlı yönetimi başından itibaren Balkan Komitesi'nin varlığından ve faaliyetlerinden haberdardı. Arşiv belgelerinden ulaşılan ilk örnekler faaliyetlerin Ekim 1903'te arttığına işaret etmektedir. 29 Ekim 1903 tarihinde Londra Sefareti'nden gelen yazıda Balkan Komitesi'nin bir beyannamesinden bahsedildi. Gazetelerden öğrenildiğine göre Komite, Makedonya'ya acilen bir Avrupalı vali seçilmesini ve valinin Büyük Güçler'e karşı mesul olmasını bildiriyordu.²⁶ Kasım ayının ilk yarısında *The Times* ve *Morning Post* gazetelerinde Bulgaristan'daki bazı köylere yönelik Osmanlı askerinin fenalıklarından bahseden Balkan Komitesi'nin bir beyannamesi görüldü.²⁷

19 Kasım 1903'te Balkan Komitesi bir toplantı düzenledi. *The Times* ve diğer bazı gazeteler de toplantıdaki görüşlere yer ayrıldı. Avusturya ve Rusya tarafından verilen layihanın tamamen teminat sağlamadığı, Vilayet-i Selase'yi Osmanlı yönetiminden kurtarmaya yönelik bir tedbir alınmadıkça diğer tedbirlerin faydasız olacağı beyan edildi. Ayrıca adı geçen gazetelerde Vilayet-i Selase iane komitesi acentesi olup yakın zamanda

²² Mustafa Malhut, *I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1876-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019, ss. 142-144, 616.

²³ Peter R. Jennings, *British Foreign Policy with Regard to the Macedonian Question, 1903-1908*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, McGill University, 1953, s. 6.

²⁴ Koç, a.g.t., s. 32; Serindağ, a.g.t., s. 19.

²⁵ BOA. Y.A.HUS., 463/77.

²⁶ BOA. HR.SYS., 2870/70.

²⁷ BOA. HR.SYS., 2870/83.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Rumeli'ye gitmiş olan Mösyö Nevinson tarafından gönderilen uzun bir mektup yayınlandı. Mektupta bölgenin perişan halinden ve harabeye dönmüş yapılarından bahsediliyordu. Manastır Vilayeti dâhilinde yüzden fazla köyün tahrip edildiği katledilenlerin sayısının ise yirmi dört bini aştığı iddia ediliyordu.²⁸

Balkan Komitesi bu faaliyetlerinin ardından yukarıda bahsedilen James Bryce'in konuşma yaptığı Edinburgh'taki Makedonya ianatı hakkındaki mitingi düzenledi. Mitingde Vilayet-i Selase'nin fevkalade fakir olduğu, kadın ve çocukların öldürüldüğü gibi nedenler sayıldıktan sonra vilayette ıslahatın şart olduğu ve bunun için İngiliz Hükümeti'nin teşebbüste bulunmasının gerektiğinden bahsedildi. Buxton da bundan memnuniyet duyduğu belirtmiş, bu konuşmaların özetleri *The Times* ve bazı gazetelerde yayımlanmıştı.²⁹

Balkan Komitesi, halka açık ilk toplantısını Eylül 1903'te Londra'daki St. James Hall'da düzenledi ve 1903 sonbaharında ülke çapında düzenlenen toplantı sayısı 300'ü aştı. Toplantı sayıları 1904'te 60'a, 1905'te 23'e düştü ve 1906'da ancak 31 toplantı düzenlendi.³⁰ Bu toplantılar sırasında Komite'nin amacı ve fikirleri geniş kitlelere ulaştırıldı ve konuya olan ilginin artması sağlandı. Toplantı sayılarındaki düşüş Komite'nin faaliyetlerini azalttığı anlamına gelmiyordu. Komite amaçları doğrultusunda daha etkili olabilmek için faaliyet alanlarını çeşitlendirecekti.

1904 boyunca, Makedonya'daki durumla ilgili miting ve toplantılar haricinde basında düzenli olarak "*Balkan Komitesi Raporları*" yayınlamaya çalıştılar. Ama bu da azaldı çünkü raporları yayımlatmanın ve kopyalayıp dağıtmanın maliyeti Komite için yüksekti.³¹

Balkan Komitesi, Dışişleri Bakanı Lansdowne'a layihalar sundular. Ayrıca 1904'te Avam Kamarası'nda konu gündeme getirilmeye başlandı. 29 Şubat 1904'te James Bryce, Makedonya jandarma komutanlığına atanan General Giorgis'in bir Türk komutanın emrinde olup olmadığını, bu durumda İngiltere'nin tavrının ne olacağını sordu. Dışişleri Müsteşarı Earl Percy kesin bilgiye sahip olmamakla birlikte bu konuda devletlerin ortak karar alacaklarını belirtti.³² General Giorgis Nisan ortasında görevine başladı.³³ 24 Nisan 1904'te

²⁸ Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne 23 Kasım 1903'te gelen yazı Sadarete gönderildi. Sadaret söz konusu gazetelerin ithalinin menedilmesini uygun buldu. Bu durum Osmanlı yönetiminin bu ve benzeri haberlere/gelişmelere karşı aldığı önlemlerin yetersizliğine dair bir örnektir. Bkz., *BOA. Y.A.HUS.*, 462/23.

²⁹ *BOA. HR.SYS.*, 2870/93.

³⁰ Dackombe, a.g.t., s. 108.

³¹ Dackombe, a.g.t., s. 109.

³² *Hansard, Command of the Macedonian Gendarmerie, HC., Deb.*, 29 February 1904, Vol. 130, s. 1232-1233.

³³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: 1, Kısım: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 182.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

James Bryce, Dışişleri Müsteşarı'na Makedonya'ya gönderilecek jandarmanın sayısı, görev sahalarının neresi olduğu hakkında bir soru yöneltti. Earl Percy, kesin bir rakamın belirlenmediğini ama ilk etapta görev yapacak 25 subayın Selanik'e gittiklerini bildirdi. Tasarlanan planın kapsadığı alan 19.350 mil kareydi. Bryce'ın jandarmanın Türk makamlarının müdahalesi olmaksızın tam yetkiye sahip olacak mı sorusuna ise Earl Percy, birliklerin General Giorgis'in emrinde olacağı cevabını verdi.³⁴ Aynı konu önce 7 Haziran 1904'te Balkan Komitesi üyesi Herbert Samuel tarafından³⁵ ardından 28 Temmuz'da tekrar Bryce tarafından gündeme getirildi. Bryce bu sefer İstanbul'dan Hilmi Paşa'ya Avrupalı subayların bölge sakinlerinden herhangi bir şikâyet almamaları yönünde talimat verilip verilmediğini sordu. Böyle bir talimattan haberi olamadığını söyleyen Earl Percy zaten jandarmaların asıl görevlerinin dilekçe kabul etmek olmadığını ve buna zamanlarının da bulunmadığını söyledi.³⁶

Lord Lansdowne, 1905 yılının başında Makedonya'da uluslararası bir mali komisyon kurulmasını önerdi. Aylarca süren görüşmeler sonunda ve İngiltere'nin öncülüğünde devletlerin Osmanlı karasularında gösteri yapmasının da etkisiyle II. Abdülhamit yılın sonunda öneriyi kabul etti ve Genel Müfettiş Hilmi Paşa'nın denetiminde mali komisyon kuruldu.³⁷ Mali komisyon konusu henüz sonuçlanmadan önce 3 Temmuz 1905'te Noel Buxton, Dışişleri Müsteşarı'na Büyük Güçler'in Makedonya maliyesinin kontrolü için kabul edilen planda Lord Lansdowne'un Edirne Vilayeti'nin de dâhil edilmesi önerisinin yer alıp almadığını sordu. Earl Percy, Babıâli'ye verilen ortak notada yalnızca Selanik, Kosova ve Manastır'ın yer aldığını belirtti. Buxton Hükümet'in hala Edirne'nin plana dâhil edilmesini düşünüyor mu sorusu olumlu karşılık buldu ama diğer devletler öncelikle acil sorunlara odaklanmışlardı.³⁸

Balkan Komitesi'nin Avam Kamarası'nda bulunan üyeleri, parlamentoda konuyu canlı tutmaya ve her fırsatta İngiliz Hükümeti'ne varlıklarını hatırlatmaya özen gösterdi. Başta parlamentoda iki üyesi (Hugh Law ve Herbert Samuel) bulunan Balkan Komitesi zamanla bu sayıyı yediye (Noel ve Charles Buxton, Gooch, Masterman, Arthur Ponsonby, C. P.

³⁴ *Hansard, The Macedonian Gendarmerie, HC., Deb., 25 April 1904, Vol. 133, ss. 1047-1048.*

³⁵ *Hansard, Macedonian Gendarmerie, HC., Deb., 7 June 1904, Vol. 135, ss. 925-926.*

³⁶ *Hansard, Macedonian Gendarmerie, HC., Deb., 28 July 1904, Vol. 138, s. 1465.*

³⁷ Bayur, a.g.e., ss. 197-198; Jennings, a.g.e., ss. 55-72; Tokay, a.g.e., s. 77. Sürecin ve görüşmelerin detayları için bkz., *British House of Command Parliamentary Papers, [Cd.2816] Turkey, No. 1 (1906). Further Correspondence Respecting the Affairs of South-Eastern Europe; British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, Ed. G. P. Gooch and Harold Temperley, Vol. V, His Majesty's Stationery Office, London, 1928.

³⁸ *Hansard, Macedonian Reforms, HC., Deb., 3 July 1905, Vol.148, ss. 772-773.*

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Trevelyan ve Aneurin Williams) çıkaracaktı. Ayrıca otuz bir parlamento üyesi ile Lordlar Kamarası'nın birkaç üyesinin desteğini alabiliyorlardı.³⁹

Balkan Komitesi'nin yürüttüğü faaliyetler hakkında İngiltere'den gelen haberler Babıâli'de rahatsızlığa sebebiyet veriyordu. 30 Ocak 1905'te Balkan Komitesi'nin Liverpool, Manchester, Sheffield ve Bradford şehirlerinde Vilayet-i Selase hakkında yapacağı miting ve toplantıların engellenmesine ilişkin⁴⁰ veya *The Times* ve *Standart* gibi gazetelere yansıyan, Balkan Komitesi tarafından Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne sunulan Mürzsteg Tasarısı'nın neticesizliği ve Avrupalı bir vali tayini isteğini içeren layihanın ele aldığı hususların asılsız olduğuna dair 3 Şubat 1905 tarihli arşiv belgelerinde bu rahatsızlık açıkça görülüyordu.⁴¹

28 Şubat 1905'te Bulgaristan Komiseri tarafından gönderilen yazıda Balkan Komitesi'nin Londra ve İngiltere'nin diğer şehirlerinde Rumeli hakkında yapılacak mitinglere engel olunması isteği Londra Sefareti aracılığıyla iletildiğinde Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne böyle bir engellemenin mümkün olamayacağı cevabını verecekti.⁴²

17 Nisan 1905 tarihinde yine, Rumeli Vilayeti'ne Avrupalı bir vali tayini hakkında İngiltere Hükümeti tarafından bir teklif icra edilmesi talebini içeren Balkan Komitesi'nin *The Times* gazetesindeki mektubuna dair Londra Sefareti'nden gelen yazıda, Memalik-i Şahane'nin sükûn ve asayişin temininden başka amal ve arzusu olmayıp, mezkûr komitenin bu yoldaki müracaatına ne İngiltere Devleti ne de diğer devletlerce asla su-i itibar olunmaması lazım geleceği bildirilip gerektiğinde icap eden teşebbüste bulunulması buyruldu.⁴³

Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Osmanlı yönetimi, Balkan Komitesi'nin faaliyetlerine karşı etkin bir önlem almak konusunda başarılı olamadı. Miting ve toplantıları engellemeye çalışmak veya yazılanları yalanlamak⁴⁴ gibi çabaları ise gelişmelerin hızını azaltmadığı gibi İngiliz kamuoyunda oluşturulan olumsuz Osmanlı imajı ve aleyhtarlığını önleyemedi.⁴⁵

³⁹ Dackombe, a.g.t., s. 112.

⁴⁰ BOA. BEO., 2495/187101.

⁴¹ BOA. HR.TH., 314/54.

⁴² BOA. YA.HUS., 484/106.

⁴³ BOA. BEO., 2551/191321.

⁴⁴ Halil Hâlid de defalarca *The Times*, *Morning Post*, *Standard* gibi gazetelerde Komite'ye reddiye yazdığını belirtir. Bkz., Halil Hâlid, "İngiltere'de Balkan Komitesi ve Meslek-i Mâzi ve Müstakbeli", *Sırâtülmüstakim*, 28 Temmuz 1910, *Sırâtülmüstakim Mecmuası*, Ed. M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi, İstanbul, 2015, s. 357.

⁴⁵ II. Meşrutiyet'in ilanından hemen önce eski Washington Sefiri Gregdar Arastarki tarafından Sadaret'e gönderilen bir mektupta, Balkan Komitesi'nin İngiltere Hükümeti üzerindeki tesirinin pek büyük olduğu ve İngiltere efkâr-ı umumiyesini lehimize çevirmek için maddi ve manevi fedakârlık yapmak gerektiği

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Balkan Komitesi ise sadece faaliyetlerini İngiltere’de yürütmenin yetersiz olacağı kanaatine varmış olmalıdır ki, 1905’ten sonra Komite üyelerinin Balkanlara ziyaretleri başladı. Osmanlı’nın yetersiz önlemlerine karşı Balkan Komitesi faaliyet alanlarını genişletiyordu. Ancak Osmanlı topraklarında girişilen faaliyetlerde Babîâli, eylemlere müdahale edip hakkını koruma konusunda daha etkili davranabilecekti.

Balkan Komitesi üyesi William Arthur Moore ve Noel Buxton’ın kardeşi Charles Buxton 1905 yılında Balkan gezisine çıktı. Sofya’da başlayan bu gezi diğer Balkan ülkelerini de içine alarak devam etti.

Ağustosun ortasında Bulgaristan Komiseri Sadık Paşa, mensubu buldukları Liberal Parti’nin merhum reisi Gladstone’un izinden giderek Bulgarlara yakın davranan Balkan Komitesi’nden Moore ve Buxton’ın Sofya’ya geldiklerini haber verdi. Seyahatlerinin sebebi olarak Balkanlarda İngiltere’nin ticari menfaatlerini geliştirmek olduğunu ilan etmişlerdi. Ama diğer taraftan Bulgarlar lehinde tahrikâta bulunarak İngiltere Hükümeti’nin hal ve mevkiini işgal etmek maksadına hizmet ediyorlardı. Edinilen bilgiye göre Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan’ın Londra’da müşterek bir sergi açmalarını sağlayabilmek için öncelikle Romanya’ya gitmişlerdi. Bulgarlar bu fikre pek sıcak bakmıştı.⁴⁶

Sadık Paşa birkaç gün sonra 19 Ağustos 1905’te tekrar bir yazı gönderdi. Moore’un Bulgaristan’da özel bir memuriyetle bulunmakta olduğunu ve Balkan Komitesi’nin amacının Balkanları karıştırmak ve Makedonya ile Edirne meselesinin çözümünü kolaylaştırmak olduğunu ifade etti. Bu amaca hizmet etmesi için Bulgar, Sırp ve Romenlerin katılımı ile bir serginin açılmasına çalışıyorlardı. Yunan hükümetinden emin olamadıkları için onları hariç tutmuşlardı. Sadık Paşa, serginin ticari menfaatlere hizmet edeceği gibi aynı zamanda siyasi maksatlara da hizmet edeceğine şüphe duymuyordu. Ayrıca Komite bu faaliyetleri neticesinde meseleyi İngiliz kamuoyu nazarında ihya etmiş olacaklardı.⁴⁷ Moore ve Buxton’ın seyahatleri sakıncalı ve zararlı görüldüğünden Eylül ayında seyahatlerinin yasaklanması ve ülkelere dönmeleri konusunda çıkarılan padişah iradeleriyle seyahatleri son buldu.⁴⁸ Moore ve Buxton’un seyahati yasaklanınca vakit kaybetmeden James Bryce ve eşi Sofya’ya geldi. Seyahatleri sırasında görüşmelerde bulunup bazı Bulgar mahallerini dolaştılar.⁴⁹ Bundan

yazmaktaydı. Örneğin, ilgili zevatı sefarete davet ederek ziyafetler verilmeli, sefir bunlar üzerinde nüfuz kurmalı, Osmanlı’ya yakınlaştırmalı ve gazetelerde makaleler yazılmalıydı. Olanakların kısıtlı olduğundan bahseden Arastarki tüm bunlar için paraya ihtiyaç duyulduğunu belirtti. Bkz., *BOA. HR.SFR.3 587/47*.

⁴⁶ *BOA. Y.MTV., 277/67*.

⁴⁷ *BOA. Y.A.HUS., 491/100*.

⁴⁸ *BOA. İ.HUS, 133/16; BOA. İ.HUS, 133/47*.

⁴⁹ *BOA. A.MTZ.(04), 135/20*.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

yaklaşık bir yıl sonra da Noel Buxton Üsküp'e seyahat düzenleyecekti.⁵⁰ Buxton'un bölgeye seyahatleri devam edecek, Ocak 1908'de Manastır, Ocak 1911'de de Sofya ve Selanik'e gidecekti.⁵¹

Moore ve Buxton'ın ile James Bryce'in bölgede yaptığı görüşmelerinin detayları meçhuldür ama Tokay'ın verdiği bilgi burada anlam kazanmaktadır. Tokay, 1903-1905 arasında Makedonya'da suların durulmaya başladığını ama 1905 yılında Makedonya'daki asayiş olaylarının ve yaşanan iç sorunların arttığını belirtir. Bu durum İngiltere'ye daha fazla reform talebinde bulunmak için baskı yapma imkânı sağlayacaktı.⁵² Balkan Komitesi üyelerinin seyahati ve bölgede artan asayiş olaylarındaki bağlantıyı güçlendiren ise Bulgaristan'da müfettiş olan Hamdi Paşa'nın 31 Ağustos 1905 tarihli şifreli telgrafıdır. Telgrafta şu satırlar dikkat çekicidir:

“...tercüman olmak üzere yanlarına aldıkları Lodomir Dimitrief Köstendil Mutasarrıflık Baş Kâtibi iken istifa ederek komiteye intisab eylemiş ve mukadema sekiz sene kadar Londra'da bulunmuş idi ve bu iki zatın işbu seyahatten maksadları menafi-i ticaret üzerine olamayıp sırf umur-ı siyasiye üzerine müstenid bulunduğu anlaşılmıştır. Bunlar Bulgaristan'ın ekser mevaki-i mühimmesini gezerek oralardaki komite rüesasıyla icra-i müzakerat eylemişler ve bu kere de Üsküb, Selanik ve Manastır'a giderek ahval-i ahaliyi mahallerinde teftiş edeceklerdir. Kendilerinin esbab-ı seyahat sorulduktaki 1907 senesinde Londra'da küşad edilecek Balkan şube-i cezaresinin ziraat sergisi münasebetiyle umur-ı ziraiye ve mahsulat araziye hakkında Bulgar Ziraat Nazırıyla görüşmek ve bu babdaki tedkikatda bulunmak üzere gezdiklerini beyan eylemişler ise de hakikat berice baladır.”⁵³

Yukarıda belirtildiği üzere, İngiltere tarafından 1905 yılının başlarında Makedonya'da kurulması önerilen mali komisyon, devletlerin kendi aralarında ve Babıâli ile uzun süren görüşmeleri ve devletlerin baskısı sonucu yılın sonunda Osmanlı yönetimince kabul edilmek zorunda kalınmıştı. Bakan Komitesi üyelerinin Balkan seyahati sonrasında bu sürecin hızlanması ve olumlu sonuçlanması tesadüf olması gerekir.

Moore ve Buxton'ın seyahatlerinin görünürdeki amacı olan söz konusu sergi ise Mayıs 1907'de Londra'da açıldı ve açılışa katılan Balkan devletlerinin üst düzey yetkilileri çeşitli görüşmelerde Osmanlı aleyhine olmak üzere Makedonya sorununu gündeme taşıdılar.⁵⁴ Bu

⁵⁰ BOA. BEO., 2912/218367.

⁵¹ BOA. TFR.I.KNS., 9/879; BOA. HR.SFR.3., 643/24; BOA. HR.SFR.4., 276/80.

⁵² Tokay, a.g.e., s. 77.

⁵³ BOA. HR.SFR.3., 553/27.

⁵⁴ BOA. HR.SFR.04., 808/64; BOA. YA.HUS., 511/185; BOA. A.MTZ.(04.), 156/32; vd. Ayrıca bkz., Halil Hâlid, “İngiltere’de Balkan Komitesi”, s. 357.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

sergi ve görüşmeler sonrasında 1907 yılının sonu yaklaşırken Makedonya'daki karışıklık ve çatışmalar yine artmış, İngiltere'nin yeni tedbirleri gündeme gelmişti.⁵⁵

Sergi açılmadan önce Balkan Komitesi İngiltere'deki faaliyetlerine hız verdi. 26 Mart 1907 tarihinde Londra Sefareti'nden gelen yazıda, Komite'nin İngiltere'nin çeşitli noktalarında her hafta toplantılar yaptığı bildirildi.⁵⁶ Nisan ayında da faaliyetlerin devam ettiğine ilişkin yazılar geldi.⁵⁷

26 Mart 1907 tarihli başka bir belgede Balkan Komitesi'nin Balkan devletlerine bir muhtıra gönderdiği yazmaktaydı. Komitenin amacı Hıristiyan olan Balkan hükümetlerinin birliğini sağlamak ve İngiltere'nin Balkanlarda nüfuzunu arttırmaktı. Bükreş, Bulgar ve Sofya kabinelerine gönderilen muhtırada şunlar yazıyordu:

“Makedonya meselesinin âdem-i tesviyesi olmasıyla Balkan Komitesi bu maksadın husulüne çalışmakta ise de hükümet-i Balkaniyye arasındaki adem-i itilaf maksad-ı mezkurenin husulüne bir hail (mani) teşkil ettiğinden Balkan hükümetlerinin beynlerinde peyda-i itilaf ederek kendisine muavenet etmeleri lüzumunu bildirdi.”⁵⁸

Ancak Balkan birliğinin sağlanması Balkan devletleri arasındaki çatışma ve rekabet dolayısıyla henüz mümkün gözüküyordu.

1908'de Makedonya sorunu azami hızını almış durumdaydı.⁵⁹ Rusya ve Avusturya sorununun birinci dereceden muhatapı olarak kendilerini görüyordu. Ancak Balkan Komitesi, Rusya ve Avusturya'nın icraatlarının Makedonya'da netice vermediğinden şikâyetle Lord Lansdowne'un programının tatbikiyle adli ıslahatları talep ediyor ve Türklük, Osmanlılık, hilafet ve İslamiyet aleyhine fikir yürüterek İngiliz Liberal Hükümeti ile İngiltere Parlamentosu'nu Osmanlı aleyhine tahrik etmeyi sürdürüyordu.⁶⁰

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne, 1906 seçimlerini Liberal Parti'nin kazanmasıyla Henry Campbell-Bannerman tarafından kurulan kabinede Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Sir Edward Grey'e görevi devretmişti. Liberal Parti'nin seçimi kazanması Balkan Komitesi'ni sevindirmişti. Ancak Grey'in tutumu bu beklentiyi karşılamaktan uzaktı. Grey, Britanya İmparatorluğu içindeki Müslümanları kışkırtma endişesinden dolayı Balkanlardaki reformlar için Komite'nin beklediği oranda baskı

⁵⁵ Bayur, a.g.e., ss. 216-217; Kocatürk, a.g.e., s. 74; Tokay, a.g.e., ss. 80-81.

⁵⁶ BOA. HR.SFR.3., 577/30.

⁵⁷ BOA. Y.PRK.EŞA., 52/33.

⁵⁸ BOA. HR. SFR.4., 239/63.

⁵⁹ Bayur, a.g.e., s. 229.

⁶⁰ BOA. Y.PRK.AZJ., 53/66.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

yapmıyordu.⁶¹ Noel Buxton ve meslektaşları önerilerinin ancak resmi politikayla uyumlu hale getirildiğinde Dışişleri Bakanı ve Hükümet tarafından kabul edilebileceğini anlamışlardı.⁶² Tüm bunlara rağmen açık olan bir şey varsa 1903-1908 tarihlerinde İngiltere'nin Makedonya sorunuyla ilgili dış politikası oluşturulurken Balkan Komitesi, hem Lord Lansdowne hem de Sir Edward Grey üzerinde muazzam bir baskı uygulamıştı.⁶³

Bu baskının ve uluslararası konjonktürün etkisiyle 1908 yılında İngiltere, Makedonya sorununda daha faal oldu. 3 Mart 1908'de Grey tarafından büyük devlet elçilerine gönderilen telgrafla Makedonya Sorunu'nun çözümüne ilişkin İngiliz önerileri sıralandı. İngiliz önerilerine göre, bölgedeki Türk birlikleri büyük ölçüde azaltılacak ve atanan valinin emri altına yeter sayıda yabancı subay ve jandarma kuvveti verilecekti. Rusya'nın bu önerilere verdiği 26 Mart tarihli cevapta, Ruslar gerekli önlemlerin derhal alınması kararını uygun karşıladı. Ama İngiliz önerilerinden bazıları Ruslar için sakıncalı bulundu ve kendi önerilerini sundular. Mesela her devlet Osmanlı hizmetine girecek subaylarını kendisi seçmeliydi. Ayrıca Rusya, Osmanlı'nın bütünlüğüne kefil olmaya taraftar değildi. Üç vilayete tek vali fikri de Rusların hoşuna gitmedi. İngiltere, Rus tekliflerini de göz önüne alarak 4 Nisan 1908 tarihli memorandumu ile yeni programı duyurdu. Programa göre, Genel Müfettiş (Hüseyin Hilmi Paşa) mali, askeri ve idari konularda İstanbul'dan talimat almadan hareket edecekti ve bu alanlarda yabancı etkisi artacaktı.⁶⁴ II. Meşrutiyet öncesinde devletlerarasında varılan bu mutabakat bir nebze de olsa Balkan Komitesi'ni memnun etmişti.

Balkan Komitesi'nin 4 Haziran 1908 tarihli yıllık toplantısında, Grey'in teşebbüslerinin takdir edilmesi ve Grey'e destek verilmesi gerektiği belirtilirken, Rumeli halkına İngiliz milletinin yardımını esirgememesi ve konuya ilginin eksilmemesi için bazı rakamlar da verildi. Londra Psikoposu'nun nutkunda 10 ay içinde bölgede 1.133 cinayet olduğu, 7 ayda sadece bir sancakta 100 ve daha küçük bir sancakta 460 cinayet işlendiğini Müslümanlar tarafından son 10 sene zarfında işlenen cinayetlerin 10 bini bulunduğu iddia edildi.⁶⁵

5 Haziran'da Bulgaristan Komiseri'nin Sadaret'e gönderdiği yazıda, Balkan Komitesi'nin yukarıda bahsedilen yıllık toplantı raporu, *Bulgar Telgraf Şirketi* tarafından

⁶¹ Koç, a.g.t., s. 29; Serindağ, a.g.t. s. 28.

⁶² Dackombe, a.g.t., s. 113.

⁶³ Jennings, a.g.t., s. 124.

⁶⁴ Bayur, a.g.e., ss. 234-236, 412-413. Ayrıca görüşmelerin detayları için bkz., *British House of Command Parliamentary Papers, [Cd.3958] Turkey, No. 1 (1908). Further Correspondence Respecting Proposals by His Majesty's Government for Reform in Macedonia; British House of Command Parliamentary Papers, [Cd.3963] Turkey, No. 2 (1908). Further Correspondence Respecting Proposals by His Majesty's Government for Reform in Macedonia, [In continuation of "Turkey No.1, 1908": Cd.3958.]*

⁶⁵ BOA. Y.PRK.EŞA., 52/59; BOA. YA.HUS., 522/87.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

alınıp neşredildi. İçlerinde Sir Edward Grey'in de bulunduğu 30'a yakın katılımcı ile yapılan toplantıda ayrıca müşkül olan ahvalin hiçbir vakit bu kadar müsait olamadığı beyan edildi ve Komite Başkanı Prof. Westlake Avrupa'da Türklerin hükmünün sona ermesi için Rusya ve Avusturya'nın İngiltere ile birleşmesi zamanın geldiğini belirtti.⁶⁶

Birkaç gün sonra Reval görüşmelerine dair bilgiler Babıâli'ye ulaştı. 8 Haziran'da Londra Büyükelçisi Mehmet Rıfat Paşa, Kral ve Kraliçe hazretlerinin yanlarında Dışişleri Müsteşarı Sir Charles Harding ve Ordu Genel Müfettişi General French olduğu halde Rus Çarı ile görüşmek üzere dün Londra'dan ayrıldıklarını bildirdi. İngiliz Dışişleri Bakanı bu görüşmede hiçbir anlaşma imzalanmayacağını ilan etmişti ama Rıfat Paşa'ya göre görüşmenin önemi açıktı. Rumeli ıslahatı konusunda İngiltere ile Rusya arasındaki müzakereler tam olarak sonuçlanmadığından bu görüşmede bir sonuca varılacağı muhakkaktı. Rıfat Paşa'nın edindiği malumata göre görüşmede nüfusun hareket serbestliği, maliye teftiş komisyonuna havale edilmiş görevlerin belirlenmesi, askeri tertibat ve yabancı subayların durumu ele alınacaktı.⁶⁷

İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı Nikola 9 Haziran 1908'de Reval'de görüştü. 3 Temmuz 1908'de Londra'dan gelen yazıda evvelki gün konuyla ilgili Avam Kamarası'nda Balkan Komitesi tarafından bir toplantı düzenlendiği haber verildi. Söz alan Anglikan Piskopos Reval'deki görüşmede varılan mutabakatla neticelenen Rumeli ıslahatı hakkında bir takım içerik ve ayrıntı verdikten sonra takip edilen siyasetten dolayı memnuniyet duyulduğunu söyledi. Programın kıymet ve önemi vurgulandı ve devamının arzu edildiği bildirildi.⁶⁸

1908 yılı ortasına gelindiğinde İngiliz-Rus yakınlaşmasının gerçekleştiği bir dönemde Avusturya'nın başkenti Viyana'da bir Arnavut Komitesi kuruluyor ve bu komitenin Londra'daki Balkan Komitesi faaliyetlerine karşı kurulduğu belirtiliyordu.⁶⁹ Bu Büyük Güçlerin Balkan politikasında kurdukları veya kurdurdukları komiteler aracılığı ile etkili olmaya çalıştıklarının göstergesidir.

Balkan Komitesi Reval'deki görüşmeden ne kadar memnunsaydı İttihat ve Terakki Cemiyeti de bundan bir o kadar rahatsızdı. Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Cemiyet, İngiltere'nin yürüttüğü politikanın Makedonya'yı Osmanlı hâkimiyetinden koparacağını düşünüyordu.⁷⁰ Reval görüşmelerinin Makedonya'nın bölüşüldüğü

⁶⁶ BOA. Y.A.HUS., 522/45.

⁶⁷ BOA. Y.PRK.EŞA., 52/59.

⁶⁸ BOA. Y.A.HUS., 523/156.

⁶⁹ Çelik, "Avusturya'nın Arnavutluk Politikası...", ss. 55-89.

⁷⁰ Bayur, a.g.e., ss. 364, 414.

dedikodularına yol açması II. Meşrutiyet'in ilanına giden süreci hızlandırdı. Sürecin hızlanmasında Balkan Komitesi ve İngiltere'nin yürüttüğü politikanın etkisi ise şüphesizdi.

3. II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Balkan Komitesinin Faaliyetleri

II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısıyla 24 Temmuz 1908'de Padişah II. Abdülhamit tarafından ilan edildi. II. Abdülhamit'in başarısız buldukları politikaları sonucu Makedonya sorunu içinden çıkılmaz bir hal almış, Balkanlardaki milliyetçi hareketler şiddetlenmiş ve İngiltere ile diğer Büyük Güçler'in olayların içinde yer alması sonucu oluşan tepki halk ile asker-sivil kökenli Jön Türkleri ortak hedefte birleştirmişti.⁷¹

II. Meşrutiyet'e uzan süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin asıl hedefi İngilizlerin Balkan politikası veya Balkan Komitesi'nin faaliyetleri değildi. İngiltere merkezli müdahalenin Cemiyeti rahatsız ettiği ve süreci hızlandırdığı açıktı ve tepkinin büyümesinde rol oynamıştı. Ama Cemiyetin temel amacı, II. Abdülhamit'in istibdat olarak eleştirdikleri yönetiminin imparatorluğun dağılmasına yol açacağı endişesiydi. II. Meşrutiyetin ilanından hemen önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İngilizlerle olan iletişim ve ilişkisi ile Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı-İngiliz dostluğunun ortaya çıkması asıl hedefin İngilizler olmadığını gösteriydi.⁷²

Uluslararası güç dengelerinin farkında olan ve zorlu bir mirası devraldıklarının bilincinde bulunan Cemiyet'in, İngiltere gibi bir devletle ilişkilerinde yeni bir sayfa açmak istemesi makul bir politikaydı. İki tarafın da II. Abdülhamit karşıtlığı, II. Meşrutiyet ile başlayan Osmanlı-İngiliz dostluğunun ortak paydası oldu. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan bayram havası içinde eski sorunlar bir süreliğine rafa kalktı.

II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden aylarda Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı sürecindeki İngiliz politikası, Osmanlı ile başlayan dostluk havası çerçevesinde yürütüldü. İngiltere bu iki olayda da Osmanlı'nın kaybettiği toprakları geri kazanması yönünde bir eylemde bulunmadı ama Osmanlı aleyhine sonuçlanan bu olayları Osmanlı lehinde gözükerek onaylamadı.⁷³

Bu dönemde Balkan Komitesi, Osmanlı aleyhindeki faaliyetlerine ve ithamlarına ara verdi. Makedonya'daki sorunlar şimdi o kadar acil görünmüyordu. Daha önce Makedonlar adına diplomatik müdahale çağrısında bulunan Balkan Komitesi'ndeki milletvekilleri, şimdi

⁷¹ Bilgin Çelik, "Jön Türk Devrimi ve Balkanlar: Bölgenin Devrime ve Devrim Sonrası Siyasi Gelişmelere Etkisi", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Ed. Sina Akşin vd., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 524.

⁷² Malhut, a.g.t., ss. 661-669.

⁷³ Malhut, a.g.t., ss. 675-678.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Jön Türkleri parlamenter bir hükümet kurulmasından dolayı tebrik mektubu gönderiyordu. Perkins'e göre Balkan Komitesi kendisini Osmanlı Balkanlarında eğitimin desteklenmesi için bir örgüt ve yeni rejimin *şartlı* ama *en ciddi* destekçisi olarak yeniden şekillendirdi.⁷⁴

Balkan Komitesi Başkanı Westlake ve Buxton kardeşler, propaganda faaliyetlerini bir tarafa bıraktıklarını belirten ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni destekleyen açıklamalar yaptılar. Buxton kardeşler ve diğer Balkan Komitesi üyeleri Aralık ayında davetli olarak İstanbul'u ziyaret ettiler.⁷⁵ Buna karşılık İngiliz Parlamentosu'ndan gelen bir davet üzerine Talat Bey başkanlığında Meclis-i Mebusan üyelerinden oluşan bir heyet, Paris ve Londra gezisine çıktı. Dr. Rıza Tevfik, Ebuzziya Tevfik, İsmail Hakkı gibi birçok tanınmış mebusan oluşan Osmanlı heyeti 17 Temmuz 1909'da Londra'ya ulaştı ve iki hafta kadar sürecek ziyaretlerini gerçekleştirdi. Ziyaretleri sırasında Balkan Komitesi üyeleriyle de bir araya gelip, 22 Temmuz'da Balkan Komitesi'nin yıllık toplantısına dahi katıldılar.⁷⁶ 28 Şubat 1910 tarihli Balkan Komitesi broşüründe, Talat Bey ve iki vekilin Balkan Komitesi'nin İstanbul'u ziyaretini iade etmek ve komitenin yıllık toplantısına katılmak üzere özel olarak gönderildiği belirtilmişti. Aynı broşürde Enver Bey'in 7 Mart 1910'da yapacağı ziyaret haber verildi.⁷⁷ 8 Mart'ta Enver Bey'in ziyareti şerefine bir ziyafet verildi.⁷⁸ Bu ziyaretlerin temelinde yatan İngiltere ile bir ittifak sağmaktı ama bu ittifak girişimleri gerçekleşemedi.

Ne var ki II. Meşrutiyet ile meydana gelen kısa süreli Osmanlı-İngiliz dostluğu, 31 Mart Ayaklanması sonrasında eski haline dönmeye başladı. 1909 yılının sonlarından itibaren Lynch Meselesi, Bağdat Demiryolu imtiyazının uzatılması ve Almanlara yeni imtiyazlar verilmesi ile 1910 yılında İngiltere ve Fransa'dan borçlanma girişiminin başarısızlığı gibi olaylar Osmanlı-İngiliz ilişkilerindeki dostluğun kısa süreli olduğunun anlaşılmasına yol açacaktı. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde kopuşun provası ise Trablusgarb ve özellikle Balkan Savaşları'nda İngiltere'nin politikalarında görülecekti. Bu süreçte Balkan Komitesi tekrar sahneye çıkacaktı.

⁷⁴ James Andrew Perkins, *British liberalism and the Balkans, c. 1875-1925*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Birkbeck, University of London, 2014, s. 128.

⁷⁵ Kocatürk, a.g.e., s. 132; Philip P. Graves, *İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999, s. 82. Balkan Komitesi üyelerine bir ziyafet verilmiş ve 2.697 kuruş masraf yapılmıştı. *Bkz., BOA. DH. MUI., 67/29.*

⁷⁶ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 149; Ahmet Ali Gazel ve Sacit Uğuz, "Osmanlı Mebuslarının Avrupa Seyahati (1909)", *Atatürk Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak 2006, ss. 223-242; Kocatürk, a.g.e., ss. 65-72; Salih Tunç, "II. Meşrutiyet'in İlk Yılında Paris'te Bir Jön Türk Delegasyonu: Talat Bey Heyeti" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı: 2, Aralık 2010, ss. 547-582.

⁷⁷ *BOA. HR. SFR.3., 619/38.*

⁷⁸ *BOA. HR. SFR.3., 609/25.*

Osmanlı-İngiliz ilişkilerindeki uzaklaşma belirtileri meydana gelen olaylarda açığa çıkarken Balkan Komitesi bir süre daha görünürde dostluğu devam ettirme amacını sürdürdü. Halil Hâlid gibi Londra’da yaşayan ve gelişmeleri yakından takip eden biri için Balkan Komitesi’nin dostluk söylemi inandırıcı değildi. Halil Hâlid, 1910 yılının ortasında yazdığı makalelerde Komite’nin asıl amaçlarından sapmadığı düşüncesindedir. Mesela Komite’nin düşmanlıktan dostluğa dönüş hızı gerçekten Türk dostu olan zevat gibi beni de hayli güldürmüştü der.⁷⁹ “...İttihâd ve Terakki Cemiyeti erkânına dâvetler ve ziyâfetler vererek bu dostluğunu ilâna başlamış idi; fakat kalb-i âcizî bu iddiâ-yı dostîye bir türlü inanmamış idi.” diyen Halil Hâlid, Buxton’un *Europe and the Turks* isimli eserinden Türklük ve İslamiyet karşıtı alıntılar yaparak okuyucularına hakikati göstermeye çalıştı.⁸⁰ Ya da Balkan Komitesi’ne katılan bir profesörün Komite’nin yine eski yola saptığını görmesi üzerine Komite’den ayrıldığını yazdı.⁸¹

Bu düşünceleri savunan sadece Halil Hâlid değildir. Komiteye yakın isimlerden Robert Graves’ın yeğeni Philip Graves, İstanbul’daki *Osmanischer Lloyd* ve *Jeunne Turc* gibi gazetelerin Yahudi-Alman editörleri, Balkan Komitesi üyelerinin idealist görümlerini ama aslında İngiliz Hükümeti’nin ajanları oldukları ithamında bulduklarını belirtir. Ayrıca 1911 yılından itibaren Balkan Komitesi’nin Türkiye’deki ve Balkan yarımadasındaki şartları iyileştirmek için giriştiği gayretleri kötülemenin moda olduğunu söyler.⁸²

1911 yılından itibaren Balkan Komitesi de İngilizlerin Osmanlı politikasıyla uyumlu şekilde aleyhtarlığa yönelecekti. Bu süreçte Balkan Komitesi’nin beyanname ve demeçlerinin söylem analizi yapıldığında, İngiltere’nin Osmanlı toprak bütünlüğü politikasından ayrılmaya başladığı 1875-1878 yılından itibaren sürekli dillendirilen dostluk ifadeleri Komite’nin de ağızdan düşmeyecekti. İfadelerin alt metinde ise Balkanlardaki huzursuzluk, reformun gerekliliği ve reform yapılmadığı ama yapılmasının zorunluluğu gibi ifadelerle konu tekrar alevlendirilecekti.

1911 Şubatında kardeşi Rahip Harold Buxton ile Sofya’ya gelen Noel Buxton, Bulgar demokrat kabinesi ve muhalif liderlerle görüşmeler yaptı. *Preporetz, Den, Outro, Balkanska Tribuna* gibi Balkan gazetelerine yansıyan haberlere göre Buxton, görüşmelerinde Osmanlı ile Bulgaristan arasındaki dostluğun kurulması ve arttırılması lüzumundan bahsetmişti. Ancak

⁷⁹ Halil Hâlid, “İngiltere’de Balkan Komitesi”, s. 358.

⁸⁰ Halil Hâlid, “Eski Dost Düşman Olmaz”, s. 377.

⁸¹ Halil Hâlid, “Müsteşrik-i Şehir Profesör Browne ve Balkan Komitesi”, *Sırâtümüstakim*, 11 Ağustos 1910, *Sırâtümüstakim Mecmuası*, Ed. M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi, İstanbul, 2015, ss. 386-387.

⁸² Graves, a.g.e., ss. 103-104.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Preporetz bütün kabahati Osmanlı idaresinde buluyorken, *Den* aradaki dostluğun Bulgarlar lehinde her tarafta günden güne azalmakta olduğunu yazdı.⁸³

Bazı Osmanlı neşriyatı ise Buxton kardeşlerin bu ziyaret esnasında Jön Türkler hakkındaki eleştirileri ve Makedonya Hıristiyanlarını Türklere karşı birleştirme çağrılarına karşı tepkiliydi. *Hikmet* gazetesinde şu satırlar yazıldı:

“Bu komitenin başkanı hürmetli Buxton’ın bu defa ki Sofya seyahati, çete reislerine, mültecilere, gazetecilere karşı esirgemediği beyanları, bu şerefli komitenin izlediği amaç hakkında şüphe bırakmamaktadır. Hürmetli Buxton’ın beyanlarından anlaşıldığına göre bu komitenin asıl ve hakiki ismi: Balkan Hıristiyanlarını Türklere Aleyhine Sevk ve Birleştirmek Üzere İngiliz Sofuları Haçlılar Komitesi olması gerekir.”⁸⁴

Noel Buxton kardeşiyle birlikte Türkiye seyahatinden döndükten sonra, 6 Mart 1911’de Balkan Komitesi’nin Adelphi-Terrace’taki toplantısında konuştu. Var olan her şeyin en büyük zayıflığı, farklı kesimler, özellikle Türk Avrupasındaki Türkler ile Hıristiyanlar arasında süregelen güvensizlikti. Yabancılaşma gerçekten bununla ilgiliydi. *Şimdiye kadar Devrim, Türkler ve Hıristiyan nüfus arasında hiçbir dostluğa veya bir yakınlaşmaya yol açmamıştı*. Sadece Hıristiyan topluluğunun farklı bölümlerinin - Yunan ve Bulgarlar - çok dikkat çekici bir şekilde bir araya getirilmesine yol açmıştı. Buxton konuşmasında, İngiliz Hükümeti’nin Türklere karşı oldukça soğuk ve eleştirel davrandığından bahsetti. O ve kardeşinin vardığı sonuca göre, bizzat Türk dirilişinin üreteceği umut dolu gelecek hala mümkün olabilirdi. İngilizlerin Türklere dostluk elini uzatmalarını arzu ediyordu ki buna layıklardı diyordu.⁸⁵

Balkan Komitesi 4 Temmuz 1911’de Noel Buxton’ın başkanlığında yıllık toplantısını gerçekleştirdi.⁸⁶ Balkan Komitesi’nin 1911 senesine ilişkin raporunda toplantıya da ilişkin olarak aşağıdaki hususlar belirtildi. Temmuz ayındaki yıllık toplantıda söylendiği üzere, Komite takip ettiği siyaset icabı Osmanlı topraklarında meydana gelen olayları yakından takip ediliyor ve İngiltere kamuoyu üzerindeki nüfuzunu fırsat buldukça Osmanlı Hükümeti için kullanılıyordu. Komite Osmanlı’nın içinde bulunduğu zor durumu gayet iyi bildiğinden dostane tavrını sürdürmüş ve bu vaziyet İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânınca dahi onaylanmıştı. Ancak gerekli ıslahatlar ertelenmişti. Trablusgarb Savaşı, Osmanlı’nın yaşadığı zorlukları bir kat daha arttırdı. Makedonya ile Arnavutluk’taki zulümlerin tekrar başladığına

⁸³ BOA. HR.SFR.4., 276/80; BOA. HR.SFR.4.

⁸⁴ “İntikadat”, “Hürmetli Buxton”, *Hikmet*, 9 Şubat 1911, s. 3’ten aktaran Önder Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914)*, Birinci Cilt (1911-1912), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 55.

⁸⁵ “Turkish Revival Mr. Noel Buxton on Need for British Friendship” 7 Mart 1911 tarihli haber için bkz., BOA. HR.SFR.3., 643/41.

⁸⁶ Kocatürk, a.g.e., ss. 82-83.

dair oradan gelen raporlara istinaden Komite tarafından bir beyanname yayınlandı. Ancak bu beyanname bazı Osmanlı gazetelerinde şiddetle eleştirildi. Komite'nin şikâyeti Sir Edward Boyle, H. W. Nevinson ve Lelandd Buxton'ın verdikleri bilgiye dayanıyordu ve Makedonya ile Arnavutluk ahalisi acınacak bir haldeydi. Ayrıca bölgeden alınan bilgiler sadece Avrupalılardan değil, Makedonya Teşkilatı Dâhiliyesi Cemiyeti'nin merkez komitesi tarafından buraya gönderilen Profesör Georgoff ve Miletitch'ten de geliyordu. Bu kaynaklar ışığında Jön Türklere şiddetli bir beyanname gönderilmiş ve bu beyannamede bölgedeki Osmanlı memurlarının kabahat ve suçlarından bahsedilmişti. Bunların önü alınmak için ciddi tedbirler alınmadığı takdirde muhtariyet idaresinin talep olunabileceği hatta Reval programının uygulanması yönünde Avrupa'da yeniden bir fikir oluşması ihtimali dahi izah edilmişti. Balkan Komitesi, Makedonya ile Arnavutluk'a Mösyö Robert Graves gibi bir İngiliz ile bir Fransız ve bir Türk'ten oluşan tam yetkili fevkalade bir komisyonun memur edilmesini teklif etmişti. Komitenin teşebbüslerinin tesiriyle bazı memnuniyet veren gelişmelerden bahsedildikten sonra söz konusu raporda şu cümleler okundu: “*Balkan Komitesi Devlet-i Osmaniye'nin düşmanı değildir. Bu komite erkân-ı Hükümet-i Osmaniye'nin nazar-ı dikkatini şu noktaya celbe eder ki Devlet-i Osmaniye'nin selameti kuvve-i askeriye-i Osmaniye değil belki orada anasır-ı muhtelifenin sadakat ve hoşnudiyesine mualliktir.*”⁸⁷

4. Balkan Komitesi ve Balkan İttifakı

1911 yılı sonbaharında başlayan Trablusgarp Savaşı Osmanlı için aslında sonun başlangıcı idi ve bu gelişme Balkan devletlerini harekete geçirmişti. Sofya-Belgrad diplomatik ilişkileri Rusya'nın öncülüğünde gizli ve hızlı şekilde bir ittifaka doğru yol alıyordu. Osmanlı hükümeti ise muhalefetin birleşmesi karşısında erken seçim kararı aldırabilmek için yoğun bir çaba içine girdiğinden Balkanlardaki bu diplomatik hareketliliği doğru analiz edememişti.⁸⁸ 1912 yılına gelindiğinde Balkan Komitesi artık dostluktan daha az bahsediyordu. Barchard'a göre Buxton, 11 Ocak 1912'de, Jön Türklerin reformları yürüteceğine dair inancını kaybettiğini açıkladı ve Onları desteklemeyi bıraktı.⁸⁹ Bu kararın arkasında Sırp ve Bulgar hükümetlerinin Osmanlı karşıtı bir ittifakı kurmak üzere olduğu gerçeğinin ve İngiltere'nin müttefiki Rusya öncülüğünde Balkan devletlerini bir ittifak çatısı altında toplayarak ve Alman-Avusturya ittifakını güneydoğudan da kuşatma stratejisinin

⁸⁷ BOA. HT.TO., 596/50.

⁸⁸ Çelik, *Balkan İttifakı*, Dördüncü Bölüm *Balkan İttifakı'nın Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Diplomasisi*, ss. 135-225.

⁸⁹ David Barchard, “1908-1910 Döneminde İngiliz-Türk İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Ed. Sina Akşin vd., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 703-707.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

hayata geçmiş olmasının önemli bir rolü vardı. *The Times* gazetesinin 1912 yılının Ocak ayında Balkanların geleceğine dair öngörüsü yaklaşmakta olan önemli olayların habercisiydi. Ocak 1912’de *The Times* gazetesinde yer alan “*The Balkan Danger*”⁹⁰ başlıklı makaleyi *Tanin* gazetesi 2 Şubat 1912’de okurlarına “*Balkan Tehlikesi*” başlığı altında şu şekilde duymuştur:

“her ilkbaharda Balkanlar için bir karışıklık devresinin açıldığını hatta savaş durumunun yaşanabileceği iddialarının ortaya atıldığını hatırlattıktan sonra, ‘bu sene her zamankinden daha şiddetli ve daha ısrarlı bir şekilde savaş tehlikesine işaret edildiğini’ belirtmektedir. İtalya’nın aniden Trablusgarp’a saldırmasının artık her ihtimali göz önünde bulundurmaya gerektirdiğinin altını çizen makalede ilkbaharda Balkanlar’da Osmanlı’ya karşı bir taarruz olup olmayacağını akla gelen bir soru olduğuna dikkat çekilmektedir.”⁹¹

13 Mart 1912’de Bulgar-Sırp ittifakı gerçekleştiğinde İngiltere durumdan haberdardı ve Rusya’nın öncülüğündeki bu ittifakın her ne kadar Avusturya karşıtı olarak kurgulansa da birinci hedefinin Osmanlı Devleti’nin Balkan topraklarının (Makedonya) paylaşılması olduğunu biliyordu. İngiltere Arnavut ayaklanmalarının 1911’de Malisör isyanı⁹² ile ciddi bir Balkan krizine dönüştüğü dönemden beri Balkanlarda bir savaş riskinin farkındaydı.

28 Mart 1912’de İngiltere Avam Kamarası’nda Noel Buxton’ın başkanlığında toplanan Balkan Komitesi’nde ittifakla kabul edilen beyanname ağır ithamlar, dayatma ve hatta tehdit içeriyordu:

“Ahiren Balkan Komitesince istihsal olunan malumat tebaa-i Osmaniye’nin düçar-ı kıtal ve tecavüzat oldukları hakkındaki şaiyanın maatteessüf mübalağalı olmadığını teyid etmiştir. Erkeklerle işkence ve mütehhil (evli) kadınlar ile genç kızların namuslarına tecavüz ve köylülerin emvalinin tahrip edildiğini ve sahiplerinin vefatından veyahud düçar-ı havf (korku) ve dehşet olmalarından dolayı tarlaların gayri mezru’ (ekilmemiş) bir halde kaldığını ve canilerin cezasız bırakıldığına ve düçar-ı zarar ve ziyan olan eşhas tarafından vukubulan şikayata memurin-i hükümetçe asla itibar olunmadığını dair gayr-i kabil red ve tekzib delail ve berahin (deliller) mevcuttur... Makedonya ile Arnavutluk ahalisinin şikayatını mucib olan ahvalin tahkiki zımında Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey in riyaseti tahtında oralara izam olunan komisyon bir muvaffakiyet istihsal edememiştir... (isteklerin yerine getirilmemesi) İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin haiz-i itimad ve emniyet bulunmadığına büyük bir delildir... İslahatlar acilen ve mükemmel surette icra edilmeyecek olursa Makedonya ile Arnavutlukdaki muhtariyet-i idare talebi tebaa-i Osmaniye’nin huzur ve saadeti mukteziyat-ı muhakkasından (zorunlu) olacaktır... İdare-i Osmaniye yerine murakabe-i umumiye-i düveliye’nin cebren ikame edilmesine dair olan ‘Reval Programı’ Hükümet-i Osmaniye ile anasır-ı saireye mucib tebaa-i Osmaniye arasında mütemadiyen tahaddüs bulunan

⁹⁰ “The Balkan Danger”, *The Times*, 18 Ocak 1912.

⁹¹ Çelik, *Balkan İttifakı*, s. 132.

⁹² Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, Büke Yayınları, İstanbul, 2004.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

(ortaya çıkan) meselenin hal'i için yegane bir çare olmamakla beraber yine en iyi bir saha-i faaliyet teşkil edecektir."⁹³

Londra'da Westminster'da Queen Anne's Chambers'da bulunan Balkan Komitesi Reisi Noel Buxton ile Kâtibi Arthur G. Symonds'un 24 Nisan 1912 tarihiyle Babîâli'ye gönderdiği mektupta bir plan sunuldu. Bu hem Osmanlı Hükümeti'ne karşı düşmanca hareket etmediklerinin delili hem de temel hedefleri olan Makedonya'daki Osmanlı tebaasının durumu iyileştirmek için bir teklifti. Aslında daha önce dillendirilen bu plan, Mösyö Graves gibi bir İngiliz ile bir Fransız ve daha önce Makedonya'da resmi görevde bulunmamış bir Türk'ten oluşan tam yetkili fevkalade bir komisyonun oluşturulması ve bir yıl görev yapmasıydı. Böylece Osmanlı'ya karşı İngiltere'de ortaya çıkan düşmanlık büyük oranda azalacak ve Balkan Komitesi üyeleri de Osmanlı'ya yardım ve destek olacaktı.⁹⁴

Balkan Komitesi'nin 19 Haziran 1912 tarihinde Westminster Palace Otel'de yapılan yıllık toplantısında Balkanlardaki kötü durumu iyileştirecek tedbirlerin alınmaması halinde Büyük Güçlerin acilen toplu olarak müdahale etmelerinin gerekliliği konusunda fikir birliği sağlandı.⁹⁵ Bu konu Noel Buxton tarafından 10 Ekim 1912'de parlamentoya taşındı. Buxton, Erward Grey'e Balkanlarda reformları güvence altına almak için Büyük Güçler, Arnavutluk ve Makedonya'ya otonomi verilmesi için mi yoksa 1908'de İngiltere'nin önerdiği gibi idarenin Avrupa devletlerin sorumluluğuna alınması için mi Babîâli'ye baskı uygulayacağını sordu. Grey, sürekli olarak Balkanlarda reform yapılması çağrısında bulduklarını ama şimdiye kadar bu reformların ayrıntılı olarak tartışılmadığını söyledi. Reformlar konusunda diğer güçlerle ortak hareket edileceğini sözlerine ekledi.⁹⁶ 21 Ocak 1913'te *The Times* gazetesinde Buxton'un gerekli reformların yapılması ve Büyük Güçlerin yardım etmesi gerektiğine ilişkin haber çıktı.⁹⁷

İngiltere'de Makedonya'daki reform konusu gündemi meşgul ederken 8 Ekim 1912'de Karadağ ve 17 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek Balkan Savaşları'nı başlatmışlardı. Balkan Komitesi'nin hedeflerinden olan Balkan İttifakı hayat bulmuş ve Osmanlı'ya karşı eyleme geçmişti.

Noel Buxton ve kardeşi Charles Roden Buxton'ın 1915 yılında yayınladıkları *The War and the Balkans* isimli kitapta Balkan devletleri arasında birliğin sağlanmasında *The Times*'in

⁹³ BOA. HT.TO., 595/40.

⁹⁴ BOA. HT.TO., 595/49.

⁹⁵ Kocatürk, a.g.e., s. 63.

⁹⁶ BOA. HR.SYS., 2077/4; Hansard, *Action of Five Powers, HC., Deb.*, 10 October 1912, Vol. 42, ss. 495-496.

⁹⁷ BOA. BEO., 3993/299469.

muhabiri Bouchier'in arabuluculuğuna değinilir. “*O olmasaydı ittifak devletleri ön görüşmelere bile başlayamazlardı.*” itirafından bulunulur. Kocatürk’e göre Bouchier, Balkan Komitesi’nin faaliyetlerinde aktif rol oynayan biriydi.⁹⁸

Osmanlı Devleti’nin Balkan topraklarının büyük çoğunluğunu kaybetmesi ile sonuçlanan Balkan Savaşları ile Balkan Komitesi’nin Balkan misyonu tamamlandı ama Komite Anadolu’daki Ermeniler üzerinden faaliyetlerine devam etti.

Sonuç

19. yüzyılın son çeyreğinde birbirine rakip olan İngiltere ve Rusya’nın değişen Avrupa siyasi dengeleri içinde dış politikalarında ciddi değişikliklere giderek iş birliğine yönelmesi önce Avrupa’nın bloklarının belirginleşmesine sonrasında ise Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı’na zemin hazırlamıştır. 20. yüzyılın başında Makedonya Sorunu’nun Avrupa diplomasisinin odak noktası olduğu dönemde İngiltere’nin Londra’da kurduğu Balkan Komitesi faaliyetlerinin birinci aşamasında Bulgarlar başta olmak üzere bölgedeki azınlıkları abartılı söylem ve rakamlarla mağdur ve mazlum gösterdi. Osmanlı yönetimini ve askeri müdahalelerini eleştirdi. Osmanlı yönetiminin uyguladığı politika ve tedbirleri yetersiz ve sonuçsuz buldu. Özellikle İngiliz Hükümetleri üzerinde baskı kurarak kendi politikasını hükümet politikasına dönüştürmeye çalıştı.

İkinci aşamada ilk aşamadakiler devam etmekle birlikte faaliyetlerini alan çalışmalarıyla genişletti. Makedonya’ya birçok ziyaret yapıldı birçok kesimden ileri gelenlerle görüşmeler düzenlendi. Bölge halkı Osmanlı’ya karşı tahrik edildi ve yönlendirildi. Son aşamada Balkan birliğinin kurulmasıyla bölgenin Osmanlı’dan koparılmasını sağladı.

1875’ten sonra ve özellikle 20. yüzyılın başında İngiltere’nin yürüttüğü Balkan politikası, İngiltere’nin geleneksel Osmanlı toprak bütünlüğü anlayışından ve Osmanlı-İngiliz ilişkilerindeki dostluktan nasıl uzaklaştığının izlenebileceği karakteristik bir örnektir. Balkan Komitesi Osmanlı karşıtı politikanın şekillenmesinde ve Makedonya Sorunu’nun İtilaf Devletleri’ne avantaj sağlayacak şekilde çözülmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Kaynaklar

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A.MTZ.(04).: 135/20; 156/32.

⁹⁸ Noel Buxton ve Charles Roden Buxton, *The War and the Balkans*, George Allen & Unwin LTD., London, 1915, s. 25; Kocatürk, a.g.e., s. 111.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

BOA. BEO.; 2551/191321; 2912/218367; 2495/187101; 3993/299469.

BOA. DH.MKT., 1172/70.

BOA. DH.MUI., 67/29.

BOA. HR.SFR.04., 808/64.

BOA. HR.SFR.3.: 587/47; 553/27; 577/30; 587/4; 609/25; 619/38; 643/24; 643/41.

BOA. HR.SFR.4.: 239/63; 276/80.

BOA. HR.SYS., 2077/4; 2870/70; 2870/83; 2870/93.

BOA. HR.TH.: 314/54; 329/98.

BOA. HT.TO.: 595/40; 595/49; 596/50.

BOA. İ.HUS: 133/16; 133/47.

BOA. MF. MKT., 995/31.

BOA. TFR.I.KNS., 9/879.

BOA. Y.A.HUS.: 462/23; 463/77; 484/106; 491/100; 511/185; 517/197; 522/45; 522/87; 523/156.

BOA. Y.MTV., 277/67.

BOA. Y.PRK.AZJ., 53/66.

BOA. Y.PRK.EŞA.: 52/33; 52/59.

BOA. ZB., 596/89.

Yayınlanmış İngiliz Belgeleri

British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Ed. G. P. Gooch and Harold Temperley, Vol. V, His Majesty's Stationery Office, London, 1928.

British House of Command Parliamentary Papers, [Cd.2816] Turkey, No. 1 (1906). Further Correspondence Respecting the Affairs of South-Eastern Europe.

British House of Command Parliamentary Papers, [Cd.3958] Turkey, No. 1 (1908). Further Correspondence Respecting Proposals by His Majesty's Government for Reform in Macedonia.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

British House of Command Parliamentary Papers, [Cd.3963] Turkey, No. 2 (1908). Further Correspondence Respecting Proposals by His Majesty's Government for Reform in Macedonia, [In continuation of "Turkey No.1, 1908": Cd.3958.]

İngiliz Parlamento Tutanakları

Hansard, Action of Five Powers, HC., Deb., 10 October 1912, Vol. 42.

Hansard, Command of the Macedonian Gendarmerie, HC., Deb., 29 February 1904, Vol. 130.

Hansard, Macedonian Gendarmerie, HC., Deb., 28 July 1904, Vol. 138.

Hansard, Macedonian Gendarmerie, HC., Deb., 7 June 1904, Vol. 135.

Hansard, Macedonian Reforms, HC., Deb., 3 July 1905, Vol.148.

Hansard, The Macedonian Gendarmerie, HC., Deb., 25 April 1904, Vol. 133.

Araştırma, İnceleme ve Diğer Kaynaklar

"The Balkan Danger", *The Times*, 18 Ocak 1912.

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

Ahbab, Yakup, "Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2015, ss. 119-151.

Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

Anderson, Matthew, Smith *Doğu Sorunu (1774-1923) Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.

Barchard, David, "1908-1910 Döneminde İngiliz-Türk İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Ed. Sina Akşin vd., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 697-708.

Bayraktar, Kaya, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)", *Bilig*, Sayı:69, Bahar 2014, ss. 1-28.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt:1, Kısım:1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Buxton, Noel ve Buxton, Charles Roden, *The War and the Balkans*, George Allen & Unwin LTD., London, 1915.

Buxton, Noel, *Europe and the Turks*, John Murray, London, 1907.

Çelik, Bilgin, “Avusturya’nın Arnavutluk Politikası: Viyana’da Bir Arnavut Komitesi Dia”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı:3, Bahar 2006, ss. 55-89.

Çelik, Bilgin, “Jön Türk Devrimi ve Balkanlar: Bölgenin Devrime ve Devrim Sonrası Siyasi Gelişmelere Etkisi”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Ed. Sina Akşin vd., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 509-534.

Çelik, Bilgin, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.

Çelik, Bilgin, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, Büke Yayınları, İstanbul, 2004.

Dackombe, Barry Patrick, *Single-Issue Extra-Parliamentary Groups and Liberal Internationalism, 1899-1920*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Open University, 2008.

Gazel, Ahmet Ali ve Uğuz, Sacit, “Osmanlı Mebuslarının Avrupa Seyahati (1909)”, *Atatürk Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, Ocak 2006, ss. 223-242.

Girid Resmolu Mavnahoyuzâde Kasım bin Ahmet, *1897 Türk-Yunan Savaşı (Tesalya Tarihi)*, yay. haz. Bayram Kodaman, TTK Basımevi, Ankara, 1993.

Graves, Philip P., *İngilizler ve Türkler, Osmanlı’dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999.

Hacısalihoğlu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890 – 1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

Halil Hâlid, “Eski Dost Düşman Olmaz”, *Sırâtımüstakim*, 4 Ağustos 1910, *Sırâtımüstakim Mecmuası*, Ed. M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi, İstanbul, 2015, s. 376-377.

Halil Hâlid, “İngiltere’de Balkan Komitesi ve Meslek-i Mâzi ve Müstakbeli”, *Sırâtımüstakim*, 28 Temmuz 1910, *Sırâtımüstakim Mecmuası*, Ed. M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi, İstanbul, 2015, s. 357-358.

Halil Hâlid, “Müsteşrik-i Şehir Profesör Browne ve Balkan Komitesi”, *Sırâtımüstakim*, 11 Ağustos 1910, *Sırâtımüstakim Mecmuası*, Ed. M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi, İstanbul, 2015, s. 386-387.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Harris, David, *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878*, Stanford University Press, California, 1936.

<https://www.cambridge.org/core/books/influence-of-sea-power-upon-history-16601783/C3F2700EA234A6BB03CE08BFB53F86E5> (Son erişim 30 Mayıs 2021).

Jennings, Peter R., *British Foreign Policy with Regard to the Macedonian Question, 1903-1908*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, McGill Univesity, 1953.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, TTK Yayınları, Ankara, 2011.

Koç, Şanlı Bahadır, *Noel Buxton: Portrait of a Philantrophist as a Turcophobe*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Univesity, Ankara, 1997.

Kocatürk, Önder, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Kocatürk, Önder, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914)*, Birinci Cilt (1911-1912), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011.

Malhut, Mustafa, *I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1876-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019.

Millman, Richard, *Britian and the Eastern Question 1875-1878*, Oxford, 1979.

Perkins, James Andrew, *British liberalism and the Balkans, c. 1875-1925*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Birkbeck, University of London, 2014.

Serindağ, Eğit, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkan Komitesi'nin Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2020.

Stavrianos, Leften Stavros, *Balkan Federation. A History of The Movement Toward Balkan Unity in Modern Times*, Northampton, Mass., Dept. of History of Smith College, 1944.

Stojanovic, Mihailo D., *The Great Powers and the Balkans 1875-1878*, Reprinted, Cambridge University Press, London, 1968.

Sumner, B. H., *Russia and the Balkans 1870-1880*, Archon Books, London, 1962.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Tekeli, İlhan, “Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması”, *Cumhuriyetin Harcı, Birinci Kitap: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 67-77.

Tokay, Gül, *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, AFA Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Tompkins, Rosemary C., *Anglo-Russian Diplomatic Relations 1907-1914*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, North Texas State University, Texas, 1975.

Tunç, Salih, “II. Meşrutiyet’in İlk Yılında Paris’te Bir Jön Türk Delegasyonu: Talât Bey Heyeti” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı:2, Aralık 2010, ss. 547-582.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Cilt: III, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

Vogel, Robert, “Noel Buxton: The ‘Trouble-Maker’ and His Paper”, *Fontanus*, vol.3, 1990, ss. 131-150.

Waylet, Bonyar ve Jackh, Ernst, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu*, çev. Vedat Atila, Chiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2004.

Wirthwein, Walter G., *Britain and the Balkan Crisis, 1875-1878*, Columbia University Press, New York, 1935.

MUSLIM CAUCASUS IN 1918-1920: IN THE KNOT OF THE ANGLO-TURKISH CONFRONTATION

Sevindzh ALIEVA¹

Abstract

Based on Russian-language archival materials and memories of contemporaries, this study investigates the main lines of the Anglo-Turkish confrontation in the Muslim Caucasus in 1918-1920. British troops arrived in the Caucasus after the victory of the Entente in the First World War and the revolution of the Russian Bolsheviks in October 1917. As a result, the struggle for independence on the national outskirts of the former Russian Empire accelerated. This study deals with the Anglo-Turkish rivalry for the region based on specific examples and facts. Despite the Armistice of Mudros, the Turkish military remained in the Caucasus voluntarily and took part in the national liberation struggle of the Muslims of the Caucasus. Pro-Turkish sentiments were felt in the Muslim environment of Georgia, Azerbaijan, and the North Caucasus. It was not unacceptable for London to be in the Caucasus in any capacity whatsoever. Therefore, the anti-Turkish policy brought the positions of Moscow and London closer.

Key Words: British-Turkish relations, Caucasus, Soviet Russia, independent states of the Caucasus

The First World War divided the world into the supporters of the Entente on the one hand, and those of the Triple Alliance on the other. Among the representatives of the Caucasus, views on the war were polarised, especially regarding the participation of the Ottoman Empire. Muslims of Azerbaijan and the North Caucasus were sympathetic to their brethren in Turkey. With the growth of national and religious feelings, this thrust was especially significant. After the October Revolution of 1917 in Russia and the Decree on Peace, the Bolshevik Government withdrew troops from the front. Former allies in the Entente - Britain and France - became enemies of the new socialist state. Foreign intervention and the Civil War engulfed the territory of the former Russian Empire. The Bolsheviks, Mensheviks, Monarchists, Cadets, and Socialist-Revolutionaries stood on different sides. In addition, the state had decentralised, and the national outskirts disintegrated.²

In a problematic military-political situation, the Central Committee of the Union of United Mountainous People of the North Caucasus on 11 May 1918 proclaimed the independence of the Mountainous Republic and its separation from Russia.³ On the same day, the first meeting of the Batumi Peace Conference was held, the aim of which was to conclude an agreement on peace and friendship between Germany, the Ottoman Empire, the

---

¹ Prof. Dr., Azerbaijan Pedagogy University. E-mail: sevincaliyeva2000@gmail.com.

² Декрет II Всероссийского съезда Советов о мире от 26 октября (8 ноября) 1917 г. // Декреты Советской власти. Т. I. Москва, Гос. изд-во полит. литературы, 1957. p. 12-16.

³ Тахо-Годи А. На путях к «независимости». Махачкала, 1930. p. 13 – 14.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Transcaucasian republics and the Union of the Mountainous Peoples of the Caucasus and Dagestan.⁴

On 13 May 1918, at a joint meeting of all Muslim Sejm factions, the Turkish Muslim population of Georgia and representatives of the Muslim peoples of the North Caucasus spoke in favour of joining the Ottoman Empire.⁵ On the same day, on 13 May, the Prime Minister of the North Caucasus Republic Abdulmajid Tchermoeff and the Minister of Foreign Affairs Haydar Bammat sent a note from the Government of the Mountainous Republic to the Government of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR) declaring independence and secession from Russia.⁶

On 26 May 1918, the Georgian delegation announced its withdrawal from the Transcaucasian Sejm and the formation of an independent state. On 27 May, at an emergency meeting of the Muslim faction, the Provisional National Council was created, with the appointment of M.E. Rasulzade as chairman. On 28 May 1918, at the first meeting of the Azerbaijani National Council, an independent democratic state with a republican form of political structure was proclaimed. Fatali Khan Khoyski, as Prime Minister, was the head of the first government of the Azerbaijan Democratic Republic. The Ottoman Empire recognised the independence of the North Caucasian Republic and the Azerbaijan Democratic Republic.⁷

This official recognition provoked a protest from Soviet Russia. It should be emphasised here that since 25 April 1918, part of the territory of Azerbaijan, including Baku, was under the control of the Baku Commune, which did not recognise the independence of the Republic of Azerbaijan. In this regard, during the Batumi conference, the delegations of Azerbaijan and the Ottoman Empire signed an agreement of peace and friendship on 4 June. According to this agreement, Turkey was obliged to provide military assistance to Azerbaijan in case of a security threat. At the same time, there were Bolsheviks in the region, who occupied Vladikavkaz, the capital of the North Caucasian Republic, and Dagestan.⁸

---

⁴ Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. Тифлис, 1919. р. 312 – 313.

⁵ Государственный Архив Азербайджанской Республики (ГААР). Ф. 970. Оп.1. I.1. L. 30 – 40.

⁶ Нота Правительства Горской Республики правительству РСФСР об объявлении независимости и отделении от России от 13 мая 1918 г. // Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана (1917-1918 гг.) и Горская Республика (1918-1920 гг.). Документы и материалы. Махачкала, 2013. р. 77.

⁷ Декларация Независимости Азербайджана // Собрание узаконений и распоряжений правительства Азербайджанской Республики. Ст. 1. — 1919. — № 1. — Р. 4-6.

⁸ Договор дружбы между императорским Оттоманским Правительством и Азербайджанской Республикой, Батум 4 июня 1918 г., *Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя Политика. (Документы и материалы)*, Баку 1998.р. 13-14.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

In order to obtain military assistance against them, Foreign Minister Haydar Bamat conducted negotiations with the Turkish government in Istanbul. It was about the separation of military contingents from the troops under the command of Nuri Pasha to help the mountainous people in the liberation of their territories from the Bolshevik forces. According to Haydar Bamat,

"In order to revive our performance, we have raised the issue of appointing Yusuf Izzet Pasha to us and organising volunteer detachments from fugitive Circassian soldiers. Yusuf Izzet Pasha is leaving for us in other day - with him are regular officers. Lower ranks and non-commissioned officers, he will receive in Batumi. All technical supplies were given to him: radio, telegraph, telephone and funds. There are sufficient quantities of arms and ammunition. We must use the Nukha-Akhty road, get along it the maximum that is possible and confront Germany with the fait accompli of the uprising of our peoples [...] regarding the loan, about which I had a conversation with Talat Pasha; I must repeat that the Turks are raising this question in dependence on the political general position. Izzet Pasha received something for military expenses, Enver promised only to telegraph Izzet Pasha to give us 10,000 lira."⁹

On 31 August 1918, , reporting from Istanbul to Tchermoeff about Turkey's policy towards the Caucasus, also noted that Ali Bashamin, on behalf of Enver Pasha, Bamat spoke in favour of the unification of the North Caucasian Republic and Azerbaijan. Soon, power in Baku passed from the Bolsheviks to the government of the Centro-Caspian Dictatorship, which was supported by the British and General L. Bicherakhov.¹⁰

The government of the Republic of the Union of Mountain Peoples of the Caucasus sent captain Malsagov, and Officers Bagauddin Malsagov, Yusup Archakov, Magomet Tutaev and Karachay Shogenov to Ganja to Nuri Pasha, who was the Commander-in-Chief of the Muslim Army in the Caucasus (the name of the army according to the document is S.A.).¹¹ Two months later, the Chairman of the Government of the Republic of the Union of Mountain

---

⁹ Dağlı Hükümetinin diplomatik temsilcisi H. Bamatov'un hükümet başkanı A. Çermoyev'e Almanya ve Türkiye'nin Kafkasya ve Rusya'ya münasebeti hakkındaki mektubundan Konstantinopol, 5 Eylül 1918// *Союз Объединенных Горцев Северного Кавказа и Дагестана (1917 – 1918 гг.)*, Горская Республика (1918 – 1920 гг.), (Документы и материалы), Махачкала 1994, p. 88-90.

¹⁰ АПП ОД УДПАР, ф. 277, оп. 2, і. 79, л. 1, 1об.; Бюллетени диктатуры Центрокаспия и президиума Временного Исполнительного комитета, 8 августа 1918, № 7; РГААО, ф.1678, оп.1, і. 39, л. 66, 67; Генерал-майор Денстервиль. Британский империализм в Баку и Персии 1917 – 1918 (воспоминания). Перевод с англ. Б. Руденко. Тифлис, 1925. p. 172 – 184.

¹¹ Председатель Правительства Республики Союза Горских народов Кавказа ротмистру Мальсагову от 31 мая 1918 года, г. Тифлис, № 64// ЦГА РД. Ф.р.621. Оп.1.І.4. L. 31.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Peoples of the Caucasus sent Usman Said-Nurov to Nuri Pasha's disposal to participate in the detachment's campaign against Dagestan.¹²

Tchermoeff sent several officers of the Ingush and Dagestanis and asked them to be an instructor detachment for the Dagestan and Terek regions. Colonel Dzhemal Danaguev, who was in Ganja at the time of Tchermoeff's letter, was appointed senior for the Dagestan Region. For the Terek Oblast, captain Sozurko Malsagov was appointed as senior. They had to follow the military instructions of Nuri Pasha, as well as consult with the commission from the Dagestan region, which included the Mufti of the Union of Mountainous People, and members and candidates of the former Central Committee of the Union of Mountain People. From the Terek region, they appointed the authorised mufti in Chechnya, Magomet Abdulkadyrov and Ali Mitaev, in Ingushetia to the military council. Tchermoeff also asked to provide the officers of the mountainous people with means of transportation and money allowance.¹³

On 15 September 1918, Baku, the capital of Azerbaijan, was liberated by the forces of the Caucasian Islamic Army, due to the Turkish command. The Azerbaijani government moved from Ganja to Baku, and established complete control over the entire territory of Azerbaijan, including the Baku province. Subsequently, the expedition to Dagestan was begun.¹⁴

On 6 October 1918, the city of Derbent was gained by units of the Turkish division under the command of the Turkish General Yusuf Izzet Pasha, who arrived from Baku. On 29 October, the Turks entered Temir-Khan-Shura and established the North Caucasian Republic, headed by Abdulmajid Tchermoeff. According to the grateful assessment of Heydar Bammat, "We remember too well and will never forget the blood that the Turkish soldiers shed in our joint struggle against the red and white invaders of our territory... This sacred debt cannot be paid by any hospitality."¹⁵

---

¹² Родственника Гейдара Бамматова – министра иностранных дел Горской Республики// ЦГА РД. Ф.р.621. Оп.1.1.4. L. 32.

¹³ Председатель Правительства Республики Союза Горских Народов Кавказа Главнокомандующему Мусульманской Армией на Кавказе от 31 июля 1918 года, № 65, г. Тифлис// ЦГА РД. Ф.Р.621. Оп.1.1.7. L.2.

¹⁴ Министр-Председатель Правительства Республики Союза Горских Народов Кавказа Дипломатическому Представителю Азербайджанского Правительства М.Ю.Джафарову от 17 сентября 1918 года, № 130, г. Тифлис// ЦГА РД. Ф.Р.621. Оп.1.1.6. L.4.

¹⁵ Мамулия Г., Вачагаев М., Доного Х. М., Гайдар Баммат и журнал «Кавказ». Сборник статей за период существования журнала 1934-1939 гг., р. 369.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

A red flag with a crescent moon was hoisted in Temir-Khan-Shura. "The arrival of the Turks was seen as an influence that would help create a solid government. Among the ardent supporters of the Turks - the clergy and the petty-bourgeois part, there were groups who wanted to be under the protectorate of Turkey or to be annexed to it", noted the representative of the national intelligentsia of Dagestan, Adil-Girey Daidbekov.¹⁶

In Gunib, the Turkish commander Ismail Hakki Bey held a congress, which was attended by representatives of all villages, all officers and intelligentsia. He urged to wait for the order of the Turkish high command. His next destination was Khunzakh.¹⁷ On 7 November, Turkish military units, together with mountainous detachments, gained another Dagestan city - Petrovsk, eliminating a detachment of Cossacks and Armenians under the command of Colonel Lazar Bicherakhov. After that, the entire territory of Dagestan and Chechnya came under the control of the North Caucasian government.¹⁸

According to British intelligence, on 14 October 1918, the Turks proposed to form a single government for the ADR (Azerbaijan Democratic Republic) and the North Caucasus: "They fear that if these two states remain separate, they will be too weak to protect their independence."¹⁹

Turkish troops, led by Colonel Ismail Hakki Bey, together with mountainous national leaders, Prince Rashidkhanovs, Tarkovsky, Gotsinsky, and Sheikh Uzun-Khadzhi, launched an offensive against the Armed Forces of the South of Russia which headed by Denikin, who opposed the Bolsheviks and sought to conquer power in Russia. Meanwhile, Turkish generals continued helping the people of the North Caucasus. Ismail Pasha went to Dagestan and Chechnya and Shukri Bey to the Terek and Kuban regions. The General Staff of the British Army members carefully monitored and analysed the course and prospects of events. For

---

¹⁶ В объятиях красного дьявола. Сборник материалов и документов // Ответственный редактор и составитель Доного Х. М. Махачкала, 2011, р. 261; Полковник Магомед Джафаров... р. 128 – 133.

¹⁷ Полковник Магомед Джафаров... р. 128 – 133.

¹⁸ Германо-турецкое соглашение от 23 сентября 1918 г. и временная консолидация Союза объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана// Георгий Мамулия. В борьбе за Конфедерацию народов Кавказа. К вопросу о политической деятельности Гайдара Баммата в 1917-1921 гг. Гайдар Баммат – известный и неизвестный. Сборник документов и материалов. Баку, 2015, р. 82-84; Борьба за Советскую власть в Северной Осетии. Сборник документов и материалов. р. 459; Каспий, 8 октября (25 сентября) 1918, № 73; Самурский Н. (Эфендиев). Гражданская война в Дагестане (из воспоминаний). р. 7 – 8; Тахо-Годи А. На путях к «независимости». р. 26 – 27.

¹⁹ Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании. Пер. на рус. яз., Баку 2011. р. 210.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

example, it was reported to London that the Dagestan delegation in Istanbul was divided in opinion on the unification of the Azerbaijan Democratic Republic and Dagestan.²⁰

They had information that the commander of the Caucasian Islamic Army, Nuri Pasha, planned a visit to the North Caucasus in early October: "... Turks support Azerbaijan's alliance with the mountainous people as the most feasible option for maintaining independence, and as a strong centre for Turkish propaganda. Maybe Nuri is working on this, while simultaneously conducting operations against Becherakhov near Derbent."²¹

The British thought that the Ottomans intended to unite Azerbaijan and the North Caucasus under the leadership of a Muslim government for their "pan-Turkic" interests.²² The General Staff of the British Army office believed that the Turks were misleading the British government by urging them to recognise the ADR. In fact, the Turks were trying to strengthen the ADR by "joining Dagestan and Persian Azerbaijan to it" to "keep the entire region under their control."²³ British authorities supported the idea of a "united Caucasian bloc," i.e., three republics of the South Caucasus.²⁴ However, they doubted this because of the intransigence between the South Caucasian republics. In the Memorandum of the Foreign Office of the British Foreign Affairs, it was concluded that "any federation of states on the Caspian Sea will be based on the Tatars (Turks - S.A). This territory can stretch from the Terek River to the Persian border."²⁵

The British were determined to disrupt the plans of the Turks. After the withdrawal of Russian troops from the territory of Northern Persia and from the war in October 1917, there was a threat of filling the resulting emptiness with Turkish and German troops, which could further advance into Central Asia and threaten the British positions in India. The time was difficult, and the transfer of forces from other fronts was impossible. Major General Lionel Dunsterville was assigned to a mission called Dunsterforce, and his goal was Tbilisi. He had to create an army from specially selected officers of the local forces to resist the Turks. The venture should have transformed to the patriotic upsurge among the Transcaucasian peoples. However, this plan could not be implemented. Tiflis adhered to a pro-German orientation, and

---

²⁰ Кузнецов, Б., 1918 год в Дагестане, Сопrotивление Большеви́зму 1917-1918 гг. Москва: Центрполиграф, 2001, <http://anyreads.com/read/#366084>.

²¹ Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании. Пер. на рус. яз., Баку 2011 р. 108 – 111.

²² Ibid, p. 181.

²³ Ibid, p. 187.

²⁴ Ibid, p. 201.

²⁵ Ibid, p. 247.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

everyone was waiting for the final victory of Germany. Therefore, the direction was changed, and the purpose of the Dunsterville mission became Baku.²⁶

On 24 August 1918, after the invitation of the Centro-Caspian Dictatorship, English soldiers arrived in Baku. According to the agreement on the delimitation of spheres of influence between Britain and France, British troops were to occupy the territory of the Caucasus and organise opposition attacks to Turkey in the region. Dunsterville did not stay long in Baku. He delayed the attacks of the Turks. The liberation of Baku on 15 September 1918 changed the situation dramatically. Turkish troops had to leave the territory of Dagestan and the South Caucasus urgently because of the defeat of the German bloc in the First World War and the withdrawal of the Ottoman Empire from the war in November 1918.²⁷

On 30 October 1918, Turkey signed the Armistice of Mudros, in which it pledged to withdraw its troops from the South Caucasus. Turkey declared there as a sphere of influence of Great Britain. A month was given to the Turkish military to withdraw its forces from the Caucasus. British military units took their place. They took control of a part of the territories of the South and North Caucasus, the eastern coast of the Black Sea. All this was considered a military-strategic, political, and economic foothold for the dismemberment of the Russian Empire, no matter whether it was red or white. General W. M. Thompson was ordered to re-occupy Baku, and the city was handed over by representatives of the Azerbaijan Democratic Republic government.²⁸

On 22 December 1918, Major General Forestier-Walker, at the head of the 27th division, arrived in Batumi. Within a few days, he took military control of Georgia, Armenia, and established contact with British troops in Baku. In December 1918, General Thompson addressed the peoples of the North Caucasus with an appeal that was anti-German and anti-Bolshevik in its content. In 1918 the commander of British troops in the South Caucasus General Thompson, called on the head of the North Caucasus Republic, Abdulmajid Tchermoeff, to conduct his orders without delay and to stop all strife in order to unite all

---

²⁶ Dunsterville L.C. *The Adventures of Dunsterforce*. London: Edward Arnold. 1920, p. 193-195.

²⁷ Абазатов М. А. Борьба трудящихся Чечено-Ингушетии за Советскую власть (1917 – 1920 гг.). р. 64 – 65; Дагестан в период Октябрьской революции, иностранной интервенции и гражданской войны (апрель 1917 – март 1921). Махачкала, 1972. р. 10 – 13; Империалистическая интервенция на Дону и Северном Кавказе. р. 133.

²⁸ Dunsterville L.C. *The Adventures of Dunsterforce*. London: Edward Arnold. 1920, p.218-235.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

forces against the Bolsheviks. In the letter, there was also a demand to expel all Turks from the region.²⁹

Unlike the Turks, who supported the national republics of the Caucasus and their independence from Russia, the British command supported the White Guards (the opponents of the Bolsheviks), who fought uncompromisingly against any manifestation of separatism. British Foreign Secretary Arthur Balfour and Prime Minister Lloyd George decided to support all independent states that arose on the national outskirts of Russia. Minister of War Alfred Milner attached significant importance to the South of Russia. During February-June 1919, the Head of the British Mission to the Armed Forces of the South of Russia (AFSR) Lieutenant General Charles James Briggs (1865-1941), maintained contact between General Denikin and the British War Office through General Milne, who was in Constantinople. The expansion of Bolsheviks in the South Caucasus and then Iran was seen as a serious threat to India. Therefore, after lengthy discussions, it was decided to take control of the railway network between the Black Sea and Caspian Sea. In 1919, the British Foreign Minister, A. Balfour, was replaced by G. Curzon, who, like Churchill, hated the Bolsheviks. However, Curzon considered it impossible to spend millions to support Denikin.³⁰

To support the national forces of the ADR and the North Caucasus, Enver Pasha appointed Turkish officers to the Azerbaijani army and the military formations of the Mountainous Republic, and subordinated them at the disposal of Nuri Pasha.³¹ British troops entered the capital of Azerbaijan under the command of W. Thompson who was declared the military governor of Baku. The British command did not want to recognise the Republic of Azerbaijan. They preferred to transfer the South Caucasus to Russian protectorate. But within a month, the British command radically changed its attitude towards the national government, recognising it as the only legitimate authority. On 7 December 1918 Azerbaijan Parliament was opened. The power of the British occupation command was established in the Caucasus. But at that time, Turkish officers unofficially continued to organise the anti-Bolshevik and anti-Whites (White Guards) struggle of the Muslim peoples, in the North Caucasus.³²

---

²⁹ Central State Archives of the Republic of North Ossetia-Alania (TsGARSOA), FundR-9, Inventory 1, File 8, L.2 (Центральный государственный архив Республики Северная Осетия-Алания. Ф. Р-9. Оп. 1. I. 8.

³⁰ Lauri Kopisto. The British Intervention in South Russia 1918 – 1920. Helsinki: Academic Dissertation, 2011, p.16, 78.

³¹ Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании. p. 178 – 182.

³² Azərbaycanın Parlamentinin açılışı, 7 dekabr 1918-ci il// Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). 1 cild. Bakı, "Azərbaycan n" nəşriyyatı, 1998, p. 33-49.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

On 13 January 1919, British troops captured the city of Petrovsk, which had a railway connection with both Vladikavkaz and Baku. The south territory of Petrovsk was captured in accordance with the interests of England. An oil-bearing region was located between Petrovsk and Derbent, where British companies such as Nobel and McGarvey were operating at the Kayakent and Berikey stations before the war. Petrovsk was needed as an ancillary base for the British Royal Navy.³³

The position of the British occupation command was ambivalent: while it supported the Volunteer Army, which defended the integrity and indivisibility of Russia, and local governments striving for independence on the one hand; at the same time. W. M. Thompson asked them to help Denikin's army in the fight against the Bolsheviks.³⁴

The close relationship with Imam N. Gotsinski was continued by the Turkish officer Shukri Bey.³⁵ The Turkish command tried to regularise life in Dagestan. The Turkish command attempted to conduct the following measures:³⁶

- 1) Turkization of the Dagestan schools. It was supported by the local intelligentsia.
- 2) Registration and seizure of weapons, which caused hostility among the population. Let's remind that the disarmament of the mountainous people has always been a severe problem (in Tsarism, under the Whites and the Bolsheviks period).
- 3) To mobilise the Dagestanis.
- 4) To introduce the Turkish military regulations.
- 5) The usage of Turkish forms was introduced.
- 6) To start teaching the Turkish military language.
- 7) After the withdrawal of the Russian officers, those who remained were given Turkish ranks.

In Dagestan, some local officers opposed the struggle of the Turks with the Bolsheviks and Russian officers. There were both supporters and opponents who were completely indifferent to the Turkization of the army in Dagestan. One of the adherents of the regiment's Turkization was officer Eldarushev. In Chechnya, Turkization was highly successful upon the

---

³³ Тахо-Годи А.А. Революция и контрреволюция в Дагестане. Махачкала, 1927, р. 123.

³⁴ Заявление дипломатического представителя правительства Горской Республики при Правительстве Азербайджане А.Кантемира министру иностранных дел Горской Республики Г.Баммату о действиях на Северном Кавказе Добровольческой армии, Баку, 11 апреля 1919// ЦГАСО. Ф. 9. Д. 17. Л.6.

³⁵ Полковник Магомед Джафаров... р. 164 – 165.

³⁶ Ibid, р. 170, 173 – 177.

arrival of Colonel Magomed Jafarov in this region - the commands started to be given in Turkish.³⁷

According to the Colonel M. Jafarov, "In general, the work of the Turks in Dagestan, Chechnya and Baku was very active. Every (day) month the number of their agents increased. They were everywhere and directed the movement along a certain national-religious channel."³⁸

The Turks tried to organise the national liberation struggle of the Muslims of the North Caucasus against the Russians, white and red. There were rumours in the region that help would come from Azerbaijan again. Having gained the territory of Chechnya and part of Ingushetia, the senior chief of the units of the Caucasian Volunteer Army, Major General Shatilov, sent a letter to the Azerbaijani Government on 13 February 1919 from Grozny and handed them out.³⁹

In the proclamation, it was noted that the Azerbaijani troops would not come to the aid of the Chechens because their officer corps consisted of Russian officers who would not go against their compatriots. In addition, the British allies located in Baku and Petrovsk would not allow the Azerbaijani troops to do this.⁴⁰

The commander of the British troops in Petrovsk assured the head of the North Caucasian government P. Kotsev that Denikin would not continue military operations. He had established an agreement with the Chechens, Ingush, Balkars and Ossetians to restore peace and was awaiting the decision of the Peace Conference on the independence and borders of the states formed on the parts of the Russian Empire. However, the North Caucasian government should have allowed the Volunteer Army to enter Petrovsk to fight the Bolsheviks and begin to search for them in cities and villages on the territory of the Mountainous Republic.⁴¹

On 5 March 1919, Azerbaijan announced a diplomatic protest before the allied powers against the violation of the rights of the mountainous people by Denikin.⁴² On 6 March 1919, F. Khoyski, on behalf of the ADR government, sent a letter to the commander of the allied forces in Baku, Thompson, which contained a message from the representative of the

---

³⁷ Ibid, p. 170, 173 – 177.

³⁸ Ibid, p. 167 – 168.

³⁹ ГААР, ф. 970, оп. 1, i. 23, l. 9 – 10.

⁴⁰ Ibid, p. 1 – 3.

⁴¹ Апухтин В. Революционное движение 1905 г. среди горцев Северного Кавказа // Новый Восток, № 13 – 14. p. 160 – 163.

⁴² Азербайджан, 9 марта (24 февраля) 1919, № 52.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Mountainous Republic in the ADR on 26 February 1919. It noted a protest against the actions of the Volunteer Army.⁴³

On 7 March 1919, the Georgian Foreign Ministry sent a letter to the diplomatic representative of the Azerbaijani Government in Georgia, noting in complete solidarity on the issue and condemnation of the actions of the Volunteer Army.⁴⁴ The representative of the ADR in the Mountainous Republic, A. Akhverdov, asked the Azerbaijani government to send Azerbaijani officers to help the Chechens who fought with the Russians. According to him, a detachment under the command of Kazim Bey, a former officer who served in Azerbaijani units and participated in the operation against the Bolsheviks in Kurdamir and Goychay district, went to defend the North Caucasian Republic.⁴⁵

On 19 April 1919, the Dagestani officers submitted to the Parliament of the Mountainous Republic a statement on the unification of Dagestan to Azerbaijan. The issue was discussed by officers, members of Parliament, clergy, and intellectuals. At first, the officers suggested only joining of Dagestan to Azerbaijan. Thompson and F. Khoyski also discussed this issue. Thompson expressed the opinion that "the position of the Mountain Republic is fragile, and it is likely to disintegrate...But Dagestan should be uniting with Azerbaijan because Dagestan's economic, topographical and other conditions were linked with Azerbaijan."⁴⁶

However, at this meeting, Thompson complained about the calls of the Azerbaijani government to help the North Caucasian government. According to Thompson, the organisation of such detachments had created an unfavourable impression in the eyes of the British command. Because the weakening of Denikin meant the strengthening of the Bolsheviks. Khoyski replied that Denikin threatened the independence of the Mountain Republic and could attack Azerbaijan.⁴⁷

---

⁴³ Министр-Председатель и министр иностранных дел АДР Ф. Хойский Его Превосходительству г. командующему Союзными силами в Баку генералу Томсону, от 6 марта 1919 г., № 2003 (2154), Archives d'Ali Mardan-bey Topchibachi, carton n 4/1. Le Centre d'études des mondesrusse, caucasienetcentre-européen, l'Ecole des hautesétudes en sciences sociales (Paris).

⁴⁴ Министерство Иностранных Дел Грузинской Республики в МИД Азербайджанской Республики от 7 марта 1919 г., № 1025, Тифлис. Archives d'AliMardan-beyTopchibachi, carton n° 4/1. Le Centre d'études des mondesrusse, caucasienetcentre-européen, l'Ecole des hautesétudes en sciences sociales (Paris).

⁴⁵ ГААР, ф. 970, оп. 1, i. 59, l. 13 – 17об.

⁴⁶ Ibid., p. 21, 25; Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (Документы и материалы). р. 196 – 198, 215 – 217.

⁴⁷ Азербайджан, 6 марта (21 февраля) 1919, № 49; Азербайджан, 9 марта (24 февраля) 1919, № 52; Деникин А.И. Очерки русской смуты. Вооруженные силы Юга России. Распад Российской империи. Октябрь 1918 - январь 1919. Воспоминания, мемуары. Минск: Харвест, 2002, с. 224.

After the capture of the Gudermes station by Volunteer Army, the English Colonel Rowlandson officially announced to the Governor of Chechnya, Colonel Jafarov, that the North Caucasus would enter the sphere of influence of the Volunteer Army, and Dagestan to England. In these conditions, the representatives of Dagestan asked the confirmation of Azerbaijan Government for the joining of Dagestan to the Azerbaijan Republic.⁴⁸ The Azerbaijani government could not decide to accept the joining of Mountainous Republic to its. This would mean another open front (there was already one in the west - the Armenian-Azerbaijani) and an even greater deterioration in relations with the Volunteer Army. Despite the assurances of the British, the Volunteer Army occupied Dagestan and took the control of Derbent.⁴⁹

Meanwhile, in Dagestan, a religious-popular movement for independence developed under the leadership of Sheikh-ul-Islam of the Mountain Republic Ali-Haji Akushinsky and in Chechnya, under the leadership of Sheikh Uzun-Haji.⁵⁰ The North Caucasian Emirate (September 1919 - March 1920) went down in history as a theocratic state on the territory of Chechnya and Western Dagestan under the protectorate of the "Caliph of the Muslim world, His Majesty the Ottoman Emperor Mehmed Vahideddin VI". It was founded by the Avar sheikh Uzun-Haji.⁵¹ At that time there were three respectable religious figures in the North Caucasus: Imam N. Gotsinski (against the Bolsheviks and a supporter of compromise with Denikin), Sheikh Ali-Haji Akushinsky (against the Whites but tend for cooperation with the Soviet government), Sheikh Uzun-Haji (against the Volunteer Army and the Bolsheviks).⁵²

The Turkish officers were serving in the command staff of the Uzun-Haji army; Husein Debrelı (commander of the cavalry) and Ali-Rıza Çorumlu (commander of the artillery).

---

⁴⁸ ГААР, ф. 970, оп. 1, i. 59, l. 31.

⁴⁹ ГААР, ф. 894, оп. 10, i. 62, l. 11, 15, 25, 42 – 42об.

⁵⁰ Сводки телеграмм, полученных штабом Главнокомандующего ВСЮР 1919 // РГВА. Ф. 39540. Оп. 1 I. 25. L. 17, 47, 62, 73, 75, 77, 92; Авторханов А. Краткий историко-культурный очерк о Чечне. Ростов-на-Дону, 1931. p. 16 – 17.

⁵¹ Род. в 1848 году в с. Салта Гунибского округа, мюрид Абдурахмана-Хаджи из Согратля, учился в Саудовской Аравии, Сирии и Турции. Участник восстания 1877 года, был арестован и сослан на 7 лет в Новозинский уезд Самарской губернии. Через 4 года сбежал и вернулся в Дагестан. Второй раз был арестован в 1910 году за постройку медресе в родном селении Салта. Находился под домашним арестом, потом год находился в Темир-Хан-Шуре. Через два года бежал из Астрахани. См. М. З. Нахибашев. p. 52, 55. (He was born in 1848 in Salta village which was situated in Gunib region. He was clergyman who was studied in Saudi Arabia, Syria, and Turkey. He was participant of 1877 uprising and was captured and exiled for 7 years to the Samara province. After 4 year he returned to Dagestan. The second time he was arrested in 1910 for the construction of a madrasah in his native village of Salta. He was under house arrest, then spent a year in Temir-Khan-Shura. Two years later, he fled from Astrakhan.)

⁵² Нахибашев М. З. Узун-Хаджи Салтинский – общественно-политический и религиозный деятель Дагестана и Чечни. ИД «Эпоха», Махачкала, 2009. p. 56.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Both of these officers stayed with Uzun-Haji until his death and the liquidation of the emirate. Nuri Pasha stayed connected with them.⁵³ Turkish officer Husein Efendi was appointed as a naib of Shatoev. After the removal from command of the Bolshevik commander, N. Gikalo took the post of commander of the 5th Army.⁵⁴

The British command initially supported the Muslim monarchy of Uzun-Haji and hoped to use it to take the Grozny oil and prevent it from the access of Bolsheviks. The Allies acted in full accordance with 14 points of the plan for the "solution of the Russian problem" which drawn up by American President Woodrow Wilson. Wilson stated that "... in the near future, the essence of the Russian problem seems to boil down to the following: 1) recognition of temporary governments; 2) providing assistance to these governments and treating the Caucasus as part of the problem of the Turkish Empire" for which the US received a mandate.⁵⁵

Military instructors headed by Kerim Bey arrived from Turkey through Georgia to the North Caucasian Emirate. They also brought weaponry.⁵⁶ Nuri Pasha organised the unification of the groups of Ali-Haji Akushinsky and Sheikh Uzun Haji.⁵⁷ The unexpected death of Sheikh Uzun-Haji thwarted the plans for the liberation of the Caucasus.⁵⁸

Meanwhile, the commander of the British forces in the Transcaucasus, Major General G. N. Cory, had replaced Thomson in May. On behalf of the allies, he issued a note to Denikin expressing a protest. General Cory, in a message dated 11 June 1919, told N. B. Usubbekov that the British command had established a demarcation line between the Armed Forces of the South of Russia and the Caucasian republics. It was "from the mouth of the Bzyb river to the north along this river, to the border of Sukhum, to the east along the regions: Sukhum, Kutaisi, Tbilisi, Dagestan to a point which located five miles south of the Petrovsk-

---

⁵³ Нахибашев М. З. Узун-Хаджи Салгинский. р. 90, 99, 113.

⁵⁴ Даудов А. Х., Месхидзе Д. И. Национальная государственность горских народов Северного Кавказа (1917 – 1924). СПб., 2009. р. 69.

⁵⁵ Notes of a Meeting held at Presidents Wilsons House in the Place des Etats-Unis, Paris. Wednesday, May 14, 1919, at P.M.// NA. CAB.29/38.Fol. 44.

⁵⁶ Рукописный фонд Института ИАЭ ДНЦ РАН. Ф. 2. Оп.1. I. 60. l. 125 – 126 // Союз объединенных горцев ... р. 350 – 351; Эмиров. р. 99 – 102.

⁵⁷ ГАРФ. Ф. 6144. Оп.1. Д. 11. Л. 1 – 10; Империалистическая интервенция на Дону и Северном Кавказе. / Под ред. И. И. Минца. М., 1988. р. 221 – 223; Рукописный фонд института ИАЭ ДНЦ РАН. Ф. 2. Оп.1. Д. 151. Л. 103 – 104 // Союз объединенных горцев... р. 338 – 339.

⁵⁸ Цит. по Даудов А. Х., Месхидзе Д. И... р. 74 – 75.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Dagestan railway. From there to the southeast in parallel, but five miles south of the railway to a point on the Caspian coast, five miles south of Petrovsk."⁵⁹

According to this, Denikin should not have moved south from this line, and Azerbaijan and Georgia - to the north. Thus, the British government was counting in most of the territory of Dagestan in the sphere of influence of Azerbaijan. Instead, the British government planned to expand its sphere of influence to an additional segment of the coastline, providing it with an advantage in the Caspian Sea. Thereby it was intended to strengthen the Transcaucasian defensive line.⁶⁰

In early August 1919, the British command announced the establishment of a new demarcation line between Denikin's Volunteer Army and the Transcaucasian republics. This was established along the northern border of Azerbaijan, including the Qusar district. In a letter from G.N. Cory to the Chairman of the Council of Ministers N. Usubbekov which was written on 4 August 1919, it was reported:

"It was decided to change the demarcation line laid earlier between the Denikin and the Transcaucasian republics so that it includes Dagestan in the sphere of the Volunteer Army. The new demarcation line was like that: from the mouth of the Bzyb river to the north along northern border of the Sukhum, Kutaisi and Tiflis provinces, from here to the east, along the southern border of the Dagestan region."⁶¹

Thus, Dagestan passed into Denikin's sphere of influence. On 10 August 1919, Minister of Foreign Affairs M. Jafarov submitted a note to the commander of the allied forces in Baku, General Schatelwort. It was noted that the Azerbaijani government considered the establishment of a new line to be entirely unacceptable. Government insists on the previous one. The Georgian government decided to "work with the Azerbaijani government on the restoration of the old line to Petrovsk on the Dagestan front."⁶² However, Denikin continued to defend that if hostile actions against the troops of the South of Russia did not follow from Azerbaijan, they would not cross the border of Dagestan along the Samur River. In general,

---

⁵⁹ ГААР, ф. 970, оп. 3, д. 4, л. 11-11 об., АПП ОД УДПАР, ф. 277, оп. 2, і. 22, л. 103 – 105, 115 об.; Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (Документы и материалы). С. 217, 266 – 268.

⁶⁰ ГААР, ф. 970, оп. 3, і. 4, л. 11 – 11об., 18; АПП ОД УДПАР, ф. 277, оп. 2, і. 22, л. 103 – 105, 115 об.; Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (Документы и материалы). С. 217, 266 – 268; Раевский А. Английская интервенция и мусаватское правительство. Из истории интервенции и контрреволюции в Закавказье. Баку, 1927. р. 96 – 99, 103 – 104; Эмиров Н. П. Из истории военной интервенции и гражданской войны в Дагестане. Махачкала, 1972.р. 15 – 17.

⁶¹ Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (Документы и материалы). р. 308.

⁶² ГААР, ф. 894, оп. 10, і. 62, л. 74.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Denikin was considering Azerbaijan a part of Russia. However, before the decision of the issue by the All-Russian People's Assembly, he recognised the independence of Azerbaijan and assured that he had no hostile intentions.⁶³

In November-December 1919, Denikin's main forces were defeated on the Southern and South-eastern Fronts by the Bolsheviks.⁶⁴ At the same time, the commander-in-chief of the North Caucasian front, Turkish General Nuri Pasha, in the event of the Russian Bolsheviks coming close to Dagestan, intended to unification Dagestan to the Republic of Azerbaijan. In this way, Dagestan could be preventing the annexation of its territory by Soviet Russia.⁶⁵

Nuri Pasha was supposed to unite the scattered military units of the mountainous people under the banner of Islam to fight against the Bolsheviks (a new threat that arose after the defeat of the Whites). The Turkish general organised negotiations between the commanders and leaders of Dagestan and the North Caucasus, Ali-Haji Akushinsky, Ibrahim-Haji, Kazim-Bey, Najmuddin Gotsinski and Kaitmaz Alikhanov and promising them military assistance from Azerbaijan.⁶⁶

In the mountains, Imam N. Gotsinski, with Turkish military units, fought against the Bolsheviks. The Bolsheviks noted that "the Dagestanis had a connection with Elisavetpol" and all anti-Bolshevik movements in places such as Lankaran, Tbilisi, and Petrovsk, were associated "with the action of the Elisavetopol Beys, khans, who clearly express a Turkish orientation... The Musavat Party led all the fighting of Muslims."⁶⁷

The Azerbaijani representatives tried to conduct diplomatic negotiations with the British command for the liberation of Dagestan from the occupation. General Holmen, who replaced General Briggs as chief of the British mission at Denikin's headquarters, organised a meeting between the diplomatic representative of Azerbaijan at the Kuban government J. Rustambekov⁶⁸ and General Lukomsky. At that time, Denikin was not in Taganrog. But he also refused to negotiate the neutralisation of Dagestan but underlined that the Volunteer

---

⁶³ Ibid., p. 72.

⁶⁴ Гайдар Баммат. Кавказ и русская революция (политический аспект), p. 29-30.

⁶⁵ Деникин А. И. Очерки русской смуты. Москва, 1991, p. 195-196.

⁶⁶ Самурский (Эфендиев) Н. Гражданская война в Дагестане. Махачкала, 1925, p. 11-12.

⁶⁷ РГАСПИ, ф. 71, оп. 33, i. 686, l. 5.

⁶⁸ Рустамбеков являлся сначала дипломатическим представителем Азербайджанской республики при Правительстве Кубанской Рады в Екатеринодаре, а затем – на Дону. (Rustambekov was first the diplomatic representative of the Republic of Azerbaijan in the Government of the Kuban Rada in Yekaterinodar, and then on the Don)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Army did not intend to encroach on the integrity of Azerbaijan.⁶⁹ Thus, all kinds of negotiations did not lead to an agreement on the neutralisation of Dagestan.

Denikin's main forces were defeated by Bolsheviks in November-December.⁷⁰ The leaving of the Volunteer Army from the territory of the North Caucasus has been outlined. The retreat of the regular troops of the Whites from the territory was due to the commanders of the Armed Forces of the south of Russia being insufficient to introduce themselves to the population of the North Caucasus. The policy of Russification, double standards in many ways looked like the autocratic order of tsarist Russia. Denikin's great-power policy pushed the mountainous people away from him. It made it possible for the Bolsheviks, who proclaimed the idea of self-determination of nations, to win over a part of the Muslim population to their side. On the one hand, pragmatism and populist tactics on the other ultimately directed many peoples of the North Caucasus to the Bolsheviks ("The Declaration of the Rights of the Peoples of Russia" the right to self-determination preserving Sharia courts and such).⁷¹

The diplomatic representative of the ADR in the North Caucasus Republic A. Akhverdov appealed to the Chairman of the Allied Command with a demand to withdraw the Volunteer Army from the demarcation line. The ADR Foreign Minister appealed to the commander of the British forces in Baku with a protest against the demand of General Erdeli, which violates the decree of the British government and the rights of the Republic of Azerbaijan; "Temir-Khan-Shura lies south of the demarcation line which established by the British Government."⁷²

The Azerbaijani side insisted that Dagestan had to be declared as a neutral zone. Usubbekov announced that the Azerbaijani government insists:

"First of all, that Dagestan had to become a neutral zone between Azerbaijan and the Volunteer Army. In accordance with this purpose units of volunteers had to leave area. We insist, we were promising to recognise the existing status quo. With a positive resolution of these basic issues, we

---

⁶⁹ ГААР. Ф. 970. Оп. 1. I. 78. L. 22, 22 об., 23; АПДУПАР. Ф. 277. Оп. 2. I. 22. L. 120 - 121; Раевский А. р. 111–112.

⁷⁰ Аликберов Г.А. Победа социалистической революции в Дагестане. Махачкала, 1968. р. 230-231; Раевский А. Английская интервенция и мусаватское правительство. Из истории интервенции и контрреволюции в Закавказье. Баку, 1927. р. 165-166.

⁷¹ Декларация прав народов России, 2(15) ноября 1917 г.// Декреты Советской власти. Т.1. М., Гос.изд-во полит.литературы, 1957, р. 39-41.

⁷² ГААР, ф. 894, оп. 10, i. 62, l. 56 – 56 об., 58, 64 – 66, 67, 70, 79, 81; ГААР, ф. 970, оп. 1, i. 74, l. 9; ГААР, ф. 970, оп. 3, i. 4, l.18.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

conclude a trade agreement for the exchange of goods, a postal and telegraph convention, establish direct railway connections, etc."⁷³

According to Usubbekov, the Whites' representative of the Volunteer Army in the South Caucasus, N. N. Baratov, responded: "He did not object to the neutralisation of Dagestan in the absence of aggressiveness on our part. Of course, there is no doubt about it."⁷⁴

For the Transcaucasus issue, Minister of Foreign Affairs of the ADR M. Jafarov offered to the British High Commissioner Wardrop:

"There are three solutions. Firstly, General Denikin's army should leave territory of Dagestan and withdraw them beyond the demarcation line which established by the British command. This line stretches five miles south of the Vladikavkaz-Petrovsk and Petrovsk railway: 1) Temporarily control of the Dagestan region transferring to the government of the Republic of Azerbaijan, which assumes the obligation to fully provide the security of Denikin's army from the attacks of the Bolsheviks. 2) Providing the population of Dagestan with the opportunity to organise their own power under the control of the allied powers. 3) Establishing a special governor-general in Dagestan under the leadership of British or American governor-general."⁷⁵

On 15 November 1919, in his memorandum, R. MacDonald informed his government that Azerbaijan had applied for a mandate to govern the country, and take "measures to secure the Denikin's army".⁷⁶ Wardrop reported that "If Azerbaijan could take control of Dagestan, the region could be saved from the Bolsheviks in a short time."⁷⁷

In turn, the Allied Majlis of the Caucasus Mountaineers made a protest note to Gaskell against establishing a demarcation line between Dagestan and the Volunteer Army. The Majlis emphasised that they opposed the establishment of a demarcation line between a part of the Mountainous Republic and the Volunteer Army, not the entire territory of the Mountainous Republic.⁷⁸

Baku was conducting diplomatic negotiations with the British occupation command. In the meantime, Turkish officers under the command of officer Kazim Bey were conducting military leadership of the national detachments of the Kaitag, Tabasarans, Lezgins, and

---

⁷³ Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (Документы и материалы). р. 338 – 339.

⁷⁴ Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (Документы и материалы). р. 338 – 339.

⁷⁵ Ibid., р. 358 – 359.

⁷⁶ Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании. р. 443.

⁷⁷ Ibid., р. 467.

⁷⁸ № 41 Из протокола № 16 заседания Союзного меджлиса горцев Кавказа, 29 сентября 1919 г., Тифлис // Гражданская война в России и мусульмане. Сборник документов и материалов. р. 503.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

others. They launched a struggle against the Bolsheviks, liberated Madzhalis and Derbent. The commander-in-chief of the North Caucasian front, Nuri Pasha's task was to annex Dagestan to the Republic of Azerbaijan in the event of the Russian Bolsheviks approaching Dagestan. There were two Turkish officers under the command of Nuri Pasha: Colonel Rufat Bey and Colonel Haydar Bey (he was front supply chief). They began to form infantry divisions in Dagestan and cavalry divisions in Chechnya. A detachment of Turkish troops, a Turkish hospital, a treasury, and a commandant with 10 - 12 soldiers were formed in Gunib.⁷⁹

According to the documents of 1920 Nuri Pasha was appointed – "Commander-in-Chief of the Dagestan Front" by the Defense Council of Dagestan and the North Caucasus.⁸⁰ He was supposed to unite the disparate national parts of the North Caucasus under the banner of Islam to fight the Bolsheviks (a new real threat after the Whites in the region). Nuri Pasha organised meetings between commanders and religious leaders of the region. He planned to liberate the territory of Dagestan, create a new temporary government, and then to gain the Terek region with Uzun-Haji. It was also planned to make an agreement with the Parliament of the North Caucasian Republic, whose members were in Tiflis at that time.⁸¹

On 28 November 1919, the British Intelligence Bureau in Constantinople reported to London about the constituent assembly of Dagestan, stating that a "decision was made on a meeting of representatives of Muslims of the former Russian Empire and Turkey."⁸² The threat of Bolshevik Russia was growing day by day. Let's also again state that they defeated Denikin's army.⁸³

On 11 January 1920, the Supreme Council of the Allied Powers in Versailles recognised the national and state sovereignty of Azerbaijan and Georgia *de facto*. Representatives of the Parliament of the Dagestan Republic negotiated with members of the delegations of the Entente powers in Paris. Meetings were about the seizure of the territory of the Terek and Dagestan regions by Soviet Russia in the event of Denikin's defeat, and the formation of the all-Caucasian federation. However, the allied governments considered the issue of the South

---

⁷⁹ АПДУДПАР, ф. 277, оп. 2, і. 22, л. 60; Деникин А. И. Очерки русской смуты. М., 1991. р. 195 – 196.

⁸⁰ Главнокомандующему Дагестанским фронтом Нури паше // ЦГАРД, ф. р. 608, оп.1, і.12, л.111.

⁸¹ АПП ОД УДПАР, Копийный фонд, №218, л. 1; АПП ОД УДПАР, Копийный фонд, №222, л. 1; Süleymanov M. Nuru Paşa. Bakı, 1999. р. 115 – 119; Империалистическая интервенция на Дону и Северном Кавказе. р. 221 – 223; Самурский Н. (Эфендиев). Гражданская война в Дагестане (из воспоминаний). р. 11 – 12.

⁸² Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании. р. 430.

⁸³ АПП ОД УДПАР, ф. 277, оп. 2, і. 23, л. 17 – 17 об.; Кравченко И. Характерные черты наступательных операций Красной армии в гражданской войне // Военно-исторический журнал. М., 1976, № 3, л. 98 – 99.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Caucasus resolved, and the recognition of the independence of the North Caucasian Republic was possible only within Azerbaijan.⁸⁴

Subsequently, H. Bammatt (representative of the North Caucasian Republic in Paris) returned to the Caucasus and tried to negotiate the creation of the Caucasian Confederation with the Mountain Republic's right to autonomy within Azerbaijan. Foreign Minister of ADR F. Khoyski ordered A. Topchibashev to protect the interests of the mountainous people. In a special message, it was written that Wardrop did not find it possible to capture Dagestan by Azerbaijani troops.⁸⁵

Under these conditions, A. Topchibashev suggested to Lloyd George *de facto* recognition of the Mountainous Republic and received a positive response for his arguments. The Supreme Council decided to *de facto* recognition of Dagestan. On 16 January 1920, he stated at the meeting in Paris with representatives of America, Great Britain, France, and Italy: "We hope that in order to protect the entire Transcaucasia, and especially Azerbaijan from the north, it is rational to recognise the republic of the mountaineers (Dagestan), which then forms a buffer state against the attacks of the Bolsheviks. These mountainous people are actually brave community."⁸⁶

In February 1920, at a meeting of the Supreme Circle of the Don, Kuban and Terek (the new name of Denikin's organisation), Denikin recognised the independence of the North Caucasian republic.⁸⁷ This was due to the rapid onslaught of the Bolsheviks to the North Caucasus.⁸⁸ On the initiative of the High Commissioner of Transcaucasia, Colonel Gaskel, who defended the rights of the North Caucasian peoples at the Versailles Conference, the American section of the conference sent a request to the representative in Yekaterinodar about the entry of the Volunteer Army into Dagestan. "Is there a violation of the agreement with the North Caucasian republic of 23 April?" The answer was "the North Caucasian republic does

---

⁸⁴ АПП...i. 22, 1. 144 – 146; Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (Документы и материалы), 632. р. 436; Расулзаде М. Э. О пантуризме. р. 8 – 9.

⁸⁵ АПП... i. 22, 1. 144 – 146.

⁸⁶ Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании. р. 533.; ГААР. Ф. 897. Оп. 1. I. 31. L. 7 – 9; Грузия, 4 марта 1919, № 49; Кадишев А.Б. Интервенция и гражданская война в Закавказье. М., 1960. р. 320; Коренев Д.З. Там же. р. 225 - 229.

⁸⁷ АДР. 1918 – 1920. Внешняя политика...р. 545; Кравченко И. С. 98-99; Раевский А. р. 170 – 176; Эмиров Н.П. р. 144-147.

⁸⁸ Гагагова Л.С., Исмаилзаде Д.И., Котов В.И., Некрасов А.М., Трепавлов В.В. Россия – Северный Кавказ// Дипломатический вестник//<http://www.In.midru>; Казачество и горцы//<http://www.nasledie.ru>.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

not exist, and therefore no agreements were concluded with it. Dagestan was not occupied but recognised the Russian statehood voluntarily."⁸⁹

In the spring of 1920 Denikin agreed to recognise the power of Nuri Pasha over Dagestan. On 7 February Denikin recognised the independence of Azerbaijan.⁹⁰ With the departure of the White Guards and the strengthening of the Bolsheviks, the composition of the Defense Council of Dagestan and the North Caucasus also changed. On 20 March 1920, the commander of the North Caucasian front, Nuri Pasha, returned from the North Caucasus to Azerbaijan with the staff officers and Azerbaijani volunteers. According to Mustapha Butbay, with the departure of the Turkish military, "the forces acting at the expense of Azerbaijan were dispersed."⁹¹

After the arrival of the Bolsheviks in the North Caucasus, a military occupation regime was established in the national and Cossack regions. The national independence movement was suppressed by the Bolsheviks, who then occupied Dagestan and approached the borders of the ADR in March-April 1920.⁹² On 25 April 1920, the Bolsheviks occupied Derbent. They reported to Moscow that "there are no volunteer units in the entire Dagestan region. Only in the mountains Nuri Pasha was campaigning for the independence of Dagestan among the mountainous population with the Azerbaijani money."⁹³ The seizure of the North Caucasus was necessary for the Bolsheviks to reach the oil of Baku. Ordzhonikidze's noted to Lenin in his telegram: "Without the North Caucasus the capture of Baku and our strengthening there - is absurd."⁹⁴

The North Caucasus was one of the attention points of Europe, but nothing was done to liberate it. For the interest of England to the petrol of the North Caucasus there was a meeting between Gotsinski and Williams (he was captain or major). Williams came with the Turkish

---

⁸⁹ Деникин А. И. Очерки русской смуты. Вооруженные силы юга России. Заключительный период борьбы. Январь 1919 – март 1920. Воспоминания, мемуары. Минск: Харвест, 2002. p. 175.

⁹⁰ Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (Документы и материалы). p. 545; Раевский А. Английская интервенция и мусаватское правительство. p. 170 – 176; Эмиров Н. П. Из истории военной интервенции и гражданской войны в Дагестане. p. 144 – 147.

⁹¹ Бутбай Мустафа. Воспоминания о Кавказе / Пер. с тур. акад. З. М. Буниятова. Махачкала: журнал «Наш Дагестан», 1993. p. 32.

⁹² Начдиву Куришко Начальник кавдивизии Военкомдив Кулешов, Темир-Хан-Шура, 13/4.1920 // РГВА. Ф. 7717. Оп.1 I. 60. L. 38. L. 164, 179 – 180, 213; Взятие Дербента и Петровска // Бюллетени Революционного Совета Оборона // ЦГАРД. Ф. Р. 608. Оп. 2. I. 3. L.1

⁹³ Киров и Орджоникидзе Тухачевскому по проводу// РГВА. Ф. 195. Оп. 3. i.198. Оперативные телеграммы. Весна 1920. L. 37 – 38.

⁹⁴ РГАСПИ. Ф. 71. Оп. 34. I.1280. L. 40.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

translator, Halil Efendi, and he also brought a letter from Ahmed Khan Avar. Britain wanted to see Gotsinski as an imam and agreed to support him on these conditions:

"That all the oil fields, mines, factories, railways, postal and telegraph networks will be transferred to England in payment of the tsar's debts, for 50 years. From this money, they will be pay 10,000 pounds a year, as well as the amount necessary for expenses. I agreed to these terms, but demanded that 50% of all profits must go to my government. Khasu-Haji and Ansaltinsky were attending at all the negotiations. Williams left after five days. Then Avarsky informed me that the League of Nations agreed for the occupation of the Caucasus by the British. The British were ready to support us if we will begin uprising."⁹⁵

Grozny, the centre of the oil industry, also aroused interest among Russian forces of various directions; the Bolsheviks and Whites.⁹⁶ In 1918, British Foreign Secretary Balfour noted that: "The main railway which delivers oil from Baku to Batumi is the only thing that interests me in the Caucasus. I don't care if the locals cut each other to pieces."⁹⁷

After the departure of the British occupation command from the Caucasus and the establishment of the power of the Bolsheviks in the region, Turkish officers and soldiers voluntarily continued to support the Muslims of the Caucasus in their anti-Soviet struggle. They became more active in Dagestan, in the Samur district. In the military reports of the Bolsheviks, it was noted that there are many Turkish spies and various illegal national groups in southern Dagestan. It was also proved that there was an abundance of Turkish gold lira in Dagestan.⁹⁸ Turkish emissaries illegally came for Gotsinski (Ali Khadzhiiev, Haji Zahid, Magomed Khalil, etc.). Rumours were spread that the Entente had declared war on Russia. Because of that, Britain and Turkey needed support. It was noted that Chechnya and Dagestan were divided into *naibs*, and Gotsinski strove for Sharia rule under the protectorate of Turkey or Britain.⁹⁹ It is difficult to decide the correctness of these statements.

The Bolsheviks cracked down brutally on the last leaders of the anti-Soviet movement. In 1924, the imam of the North Caucasus, Najmuddin Gotsinski, was arrested and then shot. Soviet power was established in the region, for seventy years. All the British and Turkish efforts were useless. Moreover, their rivalry was passed from the Caucasus region to the

---

⁹⁵ Архивное уголовное дело № 7695 на Гоцинского Нажмуддина. Протокол допроса от 12.10.25 // В объятиях красного дьявола... р. 18 – 19.

⁹⁶ Гайдар Бамматов. Кавказ и русская революция. р. 32 – 33.

⁹⁷ Даудов А. Х., Месхидзе Д. И. р. 82.

⁹⁸ № 529/№ 249 (523) за 21 декабря 1922 г. // Советская деревня глазами ВЧК—ОГПУ—НКВД, 1918—1939. Документы и материалы. Т. 1. 1918—1922 гг. р. 714 – 715.

⁹⁹ Письмо секретаря оргбюро РКП(б) Чеченской области Азнарашвили секретарю Юго-Восточного бюро ЦК РКП(б) А. И. Микояну о ситуации в Чечне 22 октября 1923 г. // ЦК РКП(б) – ВКП(б) и национальный вопрос. Книга 1. 1918 – 1933 гг. р. 161.

territory of Turkey. Due to the resistance and struggle of the Turkish people for independence and national freedom, the British colonialists and their allies were finally expelled from Turkey. The power of the GNAT (Grand National Assembly of Turkey) was established under the leadership of Mustafa Kemal Pasha.

Conclusion

For centuries, Britain strove for rule over the East and, to achieve this goal, defended its interests toughly in Asia Minor, the Middle East, Central Asia, India, Iran, and the Caucasus. In this period, Britain was colliding with the interests of other great powers, including Russia. In the Caucasus, Britain and Russia fought "proxy wars", coming face to face with each other during the Crimean (Eastern) War (1853-1856). For Britain, the Caucasus was a part of the Greater India project. The First World War, Russia's withdrawal from it, the collapse of the Russian Empire, the change in the state system of Russia, the formation of independent states on the outskirts of the former Russian Empire (including the Caucasus) were the activated plans of London. At the end of March 1918, the so-called "Eastern Committee" was created in Britain under the chairmanship of Lord Curzon. One of the main policies of the committee was about the Caucasus (it must be noted here that during the First World War, Britain accounted for almost 60% of investments in the oil fields of the Caucasus region). Meanwhile, there was no consensus among the representatives of the British establishment about the future of the Caucasus region. According to Lord Curzon, "United Russia" was a threat to British interests in the East. On the other hand, his colleague on the Eastern Committee, Indian Affairs Minister Edward Montague, believed that the Caucasus was completely out of British interests. The representative of the British armed forces who arrived in the South Caucasus, General Thomson, in his first proclamations stated that his troops were "on the land of Russia." And he arrived in the Caucasus to "establish common security in this Russian territory located between the Black and Caspian Seas."¹⁰⁰ Despite the Caucasian War, British troops were actually in the region. Not only were they present, but they also had a serious impact on the entire regional alignment. In particular, they restrained Denikin's Volunteer Army in its advance, towards Georgia, played their game with representatives of the Mountainous People of the North Caucasus. After the Caucasus was sovietised in 1920, it ceased to be the territory of the Great Game of Great Britain. This was because there was no unity about the future of the Caucasus in London; in addition, the war consumed huge material, financial and human resources. Britain was forced to deal with its own domestic political problems and move to a diplomatic settlement of foreign policy tasks. For Britain,

---

¹⁰⁰ Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Парламент. Стенографические отчеты Баку: Издательство Азербайджан, 1998, р. 7.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Russia's presence in the region was more acceptable than the strengthening of Turkey's influence. A similar tactic of British foreign policy towards the Caucasus region also continues today.

GEORGE JOACHIM GOSCHEN AND HIS MISSION TO CONSTANTINOPLE AS SPECIAL AMBASSADOR (1880-1881)

Fahriye Begüm YILDIZELİ¹

Abstract

After a Whig victory in the elections of 1880, the political and social juncture reached a certain degree of stability and the Eastern Crisis became a formal question for British society and parliament. Without question, the general expectation as to the tasks of the Liberal Government was to criticise the legacy of Disraeli's foreign policy towards the Ottoman Empire and taking new diplomatic steps. As British ambassador at Constantinople Austen Henry Layard, continuing the legacy of Stratford Canning had been the British Ambassador in Constantinople since the Ministry of Lord Palmerston and was considered as pro-Turkish policies. However, as one of the leading Liberal Unionists George Joachim Goschen's special ambassadorship meant a turning point in British policies towards the Ottoman Porte. This study will identify the events of the period that had meaningful effects on Anglo-Ottoman relations.

Key Words: British naval demonstration at Smyrna, George J. Goschen, the Concert of Europe, the Berlin Treaty, British mediation

GEORGE JOACHIM GOSCHEN VE İSTANBUL'DAKİ ÖZEL BÜYÜKELÇİLİĞİ (1880-1881)

Özet

1880 seçimlerindeki Whig zaferinden sonra, siyasi ve sosyal dönüm noktası belirli bir istikrar derecesine ulaşmış ve Doğu Krizi İngiliz toplumu ve parlamentosu için resmi bir sorun haline gelmiştir. Şüphesiz ki Liberal Hükümetin görevlerine ilişkin genel beklenti, Disraeli'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik dış politikasının mirasını eleştirmek ve yeni diplomatik adımlar atmaktı. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Austen Henry Layard, Lord Palmerston Bakanlığı'ndan itibaren Stratford Canning'in mirasını sürdürmekte ve Türk yanlısı politikalarıyla bilinmekteydi. Ancak önde gelen Liberal İttihatçılardan biri olan George Joachim Goschen'in İstanbul'daki özel büyükelçilik dönemi, İngilizlerin Babıâli'ye yönelik politikalarında bir dönüm noktası anlamına geliyordu. Bu çalışma, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin geleceği için anlamlı etkiler yaratabilecek bu dönemin olaylarını analiz edecektir.

Anahtar Kelimeler: İzmir'de İngiliz donanma gösterisi, George J. Goschen, Avrupa Uyumu, Berlin Antlaşması, İngiliz arabuluculuğu

Introduction

In 1793, the approval of the first Ottoman ambassador to London, Yusuf Agah Efendi, two centuries after William Harborne's arrival in Constantinople as the first British Ambassador to the Ottoman Porte in 1583, leads us to the conclusion that mutual diplomatic

¹ Asst. Prof., Bilecik Şeyh Edebali University. E-mail: begum.yildizeli@bilecik.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0001-6312-8405>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

relations began in the late eighteenth century. Woodhead argues that the stability of the relationship with England was largely due to the geographical distance from Constantinople, and also ‘there were no common borders or areas of major contention. Most aspects of Anglo-Ottoman relations tended to coincide rather than to conflict.’² Along with the changing circumstances and the declining power of the Ottoman Empire, it was the French occupation of Egypt in 1798 which brought British aid to the Porte which can be seen as the foundation of the friendly but also occasionally preservationist Anglo-Ottoman relationship. Nonetheless, it is fair to state that nineteenth century Anglo-Ottoman relations became thoroughly concentrated on Ottoman domestic politics and the shortcomings of the Turkish rule of her Christian subjects. This issue was named by Metternich at the Congress of Vienna in 1815, ‘the Eastern Question’. This eventually turned out to be an international question, including the Great Powers: Austria, Russia, France and particularly Britain.

The main solution to the Eastern Question can simply be defined as keeping ‘the sick man of Europe’ alive with the reforms of the Ottoman governance system. From the British perspective, this was realised by the ambassadors who had a voice on the consideration of the Ottoman Sultans and protecting Ottoman territorial integrity against the Russian threat. Therefore, it is also fair to state that an alliance based on economies and trade was replaced by the British consummation of the Ottoman against Pan-Slavism, the question of the partition of the Ottoman Empire, and eventually the uprisings of Ottoman Christian subjects. The scholarship seems to show a consensus that George Canning’s cousin Stratford Canning’s ambassadorship at Constantinople reinforced the Anglo-Ottoman alliance, particularly during the Crimean War. Besides, Stratford Canning was connected to Ottoman affairs substantially and even put forward a British mediation between Greece and the Ottoman Empire which was rejected by Lord Strangford on 27 April 1826.³ Ultimately, however, it would be fair to state that Canning was substantially engaged with the Ottoman Empire and became an authority not only in terms of diplomacy but also on Ottoman internal affairs. From the Ottoman point of view, Stratford Canning was styled as the ‘Great Elchi (ambassador)’ in order to emphasise his diplomatic role. This naming can be considered as a sign of Turkish trustfulness.⁴ There is little doubt that Canning’s first principle in Ottoman diplomacy was to engage with Ottoman internal affairs and to establish a strong relationship with the Pashas and ultimately with the

---

² Christine Woodhead, “England, the Ottomans and the Barbary Coast in the late sixteenth century”, State Papers Online, The Government of Britain 1509-1714, University of Durham, p. 5.

³ ‘A letter Lord Strangford to Charles Bagot’, Josceline Bagot, *George Canning and his friends*, Vol. II, (London: John Murray, 1909), p. 348.

⁴ Stanley Lane-Poole, *The Life of Right Honourable, Viscount Stratford De Redcliffe*, Vol. II, (London: Longmans & Green and co., 1888), p. 54.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Sultan. With regards to the Greek question, in a letter to Lord Aberdeen on 3 March 1829, he stated ‘my first duty on pursuing the Pashas’ communication was to consider whether it offered a satisfactory fulfilment of the condition prescribed in your Lordship’s dispatch.’⁵

In addition to Canning’s legacy to British diplomacy on the Ottoman Empire, Palmerston was the main representative of this ‘alliance relationship’ which would be referred as ‘Palmerston’s traditionalist Ottoman foreign policy.’ During his premierships, Palmerston had implemented a reform policy towards the Ottoman Empire to protect against the threat of a Russian protectorate over the Ottoman Christian subjects. From the Crimean War onwards, the traditional Palmerstonian policy towards the Ottoman Empire was followed by subsequent governments. In fact, the Palmerstonian doctrines contained protection for the integrity of Ottoman territories and reforms to be implemented mainly for the Christian minorities inside the Empire. The Crimean War had proved to be vital in terms of showing how the press influenced public opinion, addressing the question of English protection of the Ottoman Empire. Palmerston encouraged the Protestant Victorian public to unite against Orthodox Russia during the Crimean war while awakening nationalist feelings amongst the citizenry.

In 1875, the insurrections in Bosnia-Herzegovina, inside the Ottoman Empire in 1875, were at their peak, which revived the Eastern Question. There is little doubt that Disraeli’s ministry pursued Palmerston’s protective policy towards the Ottoman Empire as well as pursuing the diplomatic tradition since Canning. By so doing, Schumacher further argues the diplomatic strategies based on British protection of Ottoman integrity which contained ‘advice, pressure, and demands for the Ottomans’ was to conciliate the Ottoman society regardless of their religion.⁶ As the height of the crisis in Bulgaria approached, Serb insurrections in Herzegovina and Bosnia in 1875 ‘had already aroused sympathetic interest in England within the general question of the position of Christians under Turkish rule.’⁷ Furthermore, it can be argued that these events inspired some Bulgarian groups to move towards the idea of freedom and an independent Bulgaria which can also be seen as a late repercussion of the French revolution amongst the Ottoman nations. For that reason the Bulgarian uprising can also be considered an extension of the Herzegovinian uprising which had begun in April 1876 and continued until the end of the year. While the Ottoman suppression of the Bulgarian insurrections proceeded, the debates in British Parliament were

---

⁵ The National Archives (hereafter TNA), Foreign Office (hereafter FO) TNA: FO 78/178 to and from Mr S. Canning, January to August 1829, “Stratford Canning to Lord Aberdeen, 3 March 1829”.

⁶ Leslie R. Schumacher, “A “Lasting Solution”: The Eastern Question and British Imperialism, 1875-1878”, (unpublished PhD thesis, University of Minnesota, July 2012), p. 81.

⁷ Richard T. Shannon, *Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876*, (Great Britain: Robert Cunningham and Sons Ltd., Longbank Works, Alva, 1963), p. 36.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

focused on the dethronement of the late Sultan Abdulaziz by his nephew Sultan Murad V in May 1876.⁸ Eventually, on 26 June 1876 it was the Liberal William E. Forster who first brought the question of Bulgarian atrocities to the Commons by referring to a *Daily News* report on the 23 June.⁹ Disraeli's response to Forster's question can be considered as apparently well-informed and coordinated with Henry Elliot, the British ambassador to the Porte.¹⁰ Nonetheless, the debates gradually increased complaining about the lack of information on the Bulgarian insurrections and seeking to blame the Disraeli ministry. Beyond any doubt, the involvement of Gladstone with respect to the Bulgarian uprising of 1876, with his eloquence in pamphlets, speeches and public meetings, was a milestone in the course of British party politics and foreign affairs in connection with the Ottoman Empire. The stage which Anglo-Ottoman relations had reached prior to the Russo-Ottoman war was peculiar in comparison to the alliance during the Crimean War. Along with the rebellions and insurrections in Bulgaria, the majority of public opinion believed that the correspondence was inconsiderable and behind time to make English people comprehend the reality of events. Also, it should also be noted that diplomatic relations with the Ottoman Empire was of secondary importance. When Gladstone got involved to the scene, he succeeded in unifying British people for one purpose: to stop Turkish barbarity against her Christian subjects. That simply meant humanity, bringing justice back and helping the Christians against the Muslim Turks. These messages turned into slogans especially by the working classes. The Anglo-

---

⁸ Hansard Parliamentary Debates, House of Lords (HL) HL Deb 30 May 1876 Vol. 229 c1416 'Turkey-Reported Deposition of the Late Sultan-Question'

⁹ House of Commons (HC) HC Deb 26 June 1876 Vol. 230 cc424-6 'Turkey-Alleged Massacre of Bulgaria in Bulgaria-Question', On 23 June 1876 *Daily News* reported that, 'Our Constantinople Correspondent sends us a list of villages in Bulgaria which have, it is stated, been ravaged by the Turks. One of the most fertile and productive provinces of the Empire has been so completely devastated that, instead of yielding, as hitherto, an annual revenue of about eight hundred thousand pounds to the government, it is not thought likely to yields, perhaps for years to come, more than a fourth of that sum. One estimate puts the number of the persons killed at 18.000, but Bulgarians speak of 30.000. Authentic information on the subject is very difficult to obtain. The perpetrators of these outrages were bashi-bozouks... and their cruelties have made a deep impression at Constantinople, and it was believed that our ambassador there had used his influence with the government in order to put an end to them.'

¹⁰ HC Deb 26 June 1876 Vol. 230 cc424-6 'Turkey-Alleged Massacre of Bulgaria in Bulgaria-Question', 'Some time ago, when troubles first commenced in Bulgaria, they appear to have begun by strangers entering the country and burning the villages without reference to religion or race. The Turkish Government at that time had no Regular troops in Bulgaria, and the inhabitants, of course, were obliged to defend themselves...But in the month of May the attention of Sir Henry Elliot was called to this state of things from some information which reached him, and he immediately communicated with the Porte, who at once ordered some Regular troops to repair to Bulgaria, and steps to be taken by which the action of the Bashi-Bazouks and Circassians might be arrested... Gentleman on the subject, and I will merely repeat that the information which we have at various times received does not justify the statements made in the journal which he has named.'

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Turkish Convention of 4 June, also known as the Cyprus Convention, also meant more than a British safeguard to the Ottomans with the annexation of Cyprus by the British Empire. While both George Earl Buckle and Lady Gwendolen Cecil treated the convention as ‘the keystone of the diplomatic structure’, Kovic refers to Disraeli’s assurance of British interests in the territory for the Queen. Kovic further portrays the course of Anglo-Turkish relations prior to the annexation of Cyprus to the British Empire, ‘when the news regarding the British takeover of Cyprus was finally made public, ironic comments regarding the strange nature of the Anglo-Turkish friendship were not rare.’¹¹

After a Whig victory in the elections of 1880, the political and social juncture reached a certain degree of stability and the Eastern Crisis became a question for society and parliament. In addition to this, a new tradition was consolidated inside British parliament in terms of foreign politics. It can be argued that the rights of Eastern Christians used to be Gladstone’s personal affair and struggle but now it was turned into an official parliamentary issue. By referring to Disraeli’s principality on the East, Matthew states that the results of the four year period were a sacrifice of Bulgarians and Armenians, a gain of imperialism with the annexation of Cyprus as a result of Gladstone’s personalisation of foreign policies during the Eastern Question.¹² The historiography as to the nature of Gladstone’s second ministry seems largely convinced that everything had changed since the 1868-74 Liberal Government and most again highlight the influence of the Eastern Question. While Parry assesses the 1880-5 ministry as ‘remarkably free from internal Commons dissension’ and defined it ‘as the last of the old-style Liberal Ministries’,¹³ Matthew suggests that Gladstone was assigned to Prime Ministership as ‘Liberal (in 1868 he had still been a ‘Liberal Conservative)’ argues that this can be considered as a reflection of his altering during his political career in spite of his ‘careful distancing from the party hierarchy.’¹⁴

On the other hand, on 6 May, the first task of Gladstone’s ministry was to recall Henry Austen Layard who had been the British Ambassador in Constantinople since the Ministry of Palmerston. Further, Salt stated that it was Gladstone’s own decision that used to describe him as a ‘pure Turkish jackal’.¹⁵ Thus, there is a clear sense that Layard was pro-Turkish and had

---

¹¹ Milos Ković, *Disraeli and the Eastern Question*, (Oxford: Oxford University Press, 2010), p. 280.

¹² Colin H. G. Matthew, *Gladstone 1875-1898*, (Oxford: Clarendon Press, 1995), pp. 54-55.

¹³ Jonathan Parry, *Democracy and Religion Gladstone and the Liberal Party, 1867-1875*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), p. 280.

¹⁴ Matthew, *Gladstone*, p. 101.

¹⁵ Jeremy Salt, “Britain, the Armenian Question and the Cause of Ottoman Reform: 1894-96”, *Middle Eastern Studies*, 26, No. 3 (July, 1990): 308-328, 310, Agatha Ramm, *The political Correspondence of Mr. Gladstone and Lord Granville 1876-1880*, Vol. I, (Oxford: Clarendon Press, 1962), 7 August 1877.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

been carrying on the policies of Disraeli's ministry since 1877. In this vein, Karpat states Layard 'believed in maintaining the territorial integrity of the Ottoman state and had very positive views about the Turks as well as the dedication to modernization and progress.'¹⁶ Salt also argues that for his part Salisbury regarded Layard as being 'in the front of the battle for the interest of both England and humanity in the East.'¹⁷ Bayraktar goes so far as to argue that 'Layard had already become a part of the Turcophile community under the influence of and leadership of David Urquhart in the 1850's'¹⁸ who was the British inspiration and chief case officer of the Young Ottoman movement that determined the domestic affairs of the Ottoman Empire particularly in the twentieth century. It could be argued that Layard represented the old Ottoman tradition of policies and his recall can be considered as an official step for a new foreign policy. The decision as to the new ambassador to Constantinople was already made and in a telegram on 6 May 1880, Layard was asked to inform the Porte that George Goschen would be the special ambassador and inquired about the Sultan's consent on this decision.¹⁹

George Joachim Goschen's mission to Constantinople (1880-1881)

George Joachim Goschen as a leading financier and liberal politician was born in London as the son of a German immigrant in 1831 and held various ministerial posts during his political career. In Gladstone's first ministry of 1868-74, Goschen joined the cabinet as President of the Poor Law Board until March 1871. When he was offered to undertake a special and temporary mission to the Ottoman Empire as Ambassador Extraordinary, he felt that the anxious circumstances of the time made it incumbent upon him to give way.²⁰ In comparison with Layard, Karpat describes Goschen as 'a rather abrupt person due to his usage of the British navy to force the sultan to cede Montenegro to Dulcigno' and his political movements under the lead of 'strong instructions from London' to impose as promptly, besides highlighting the speciality of article 61 of the Berlin Treaty 'which charged the

---

¹⁶ Kemal H. Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History*, (London: Library of Congress and Publishing Data, 2002), p. 502.

¹⁷ Salt, "Britain, the Armenian Question", p. 309.

¹⁸ Kaya Bayraktar, "Archaeologist, Banker, Agent, Ambassador: Austen Henry Layard and Ottoman Territory", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12, No. 1, (2011): pp. 281-302, 283.

¹⁹ 'Inform the Porte that the Queen has appointed the right honourable G. Goschen to be the special ambassador from relieving you the duties of 'Qualifying' 'Provoking') on leave of closure.' 'I am afraid we have needed to ask whether Mr. Goschen could be agreeable to the Sultan. The mission is quite unintentional.' TNA: Earl Granville to Layard, 6 May 1880, Foreign Telegrams.

²⁰ Arthur Douglas Elliot, *The life of George Joaschim Goschen, first viscount Goschen, 1831-1907*, (London: Longmans, Green and Co., 1911), p. 197.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Ottoman government with carrying out reforms in east Anatolia under British supervision.²¹ Furthermore, Goschen's mission to Egypt in 1876 and recommendations for certain financial reforms which resulted with the deposition of the Khedive caused suspicion in the Porte as well as Abdulhamid's approach²² to the new ambassador. In a telegram on 10 May 1880, Granville informed Layard of the support coming from Musurus Pasha for Goschen's taking the Constantinople ambassadorship: 'Musurus will telegraph that he is terrified of a refusal of a man of Goschen's high character that his mission for Egypt was financial.'²³ In reply, Layard states that 'Musurus Pasha has informed me that the Porte consents to Mr. Goschen's appointment but hopes that annual application will be made. I told him that instructions to this effect had already been sent.'²⁴

Goschen visited Stratford Canning upon Gladstone's request before his mission who had reached 94 years by that time. 'His brain seemed absolutely clear and his memory perfect' Goschen notes and found him 'so Turkophil and so optimistic as to Turkey's future that I came to the conclusion I could not derive much help from him for the purpose of my mission...but I carried away a deeply interesting reminiscence of a most striking figure in British history.'²⁵ Goschen's arrival at Constantinople was on 28 May 1880 with Her Majesty's ship 'Helicon'.²⁶ By pointing out Goschen's crucial position in the cabinet, Spinner asserts that the importance of his statesmanship was such that 'even before his departure for Constantinople, the Conservatives had been thinking of him as the possible leader of a Liberal revolt.'²⁷ It became clear that Layard was required to leave his material legacy to Goschen, 'In reply to your telegram no. 292 Lord Granville thinks you had better have your furniture and other property valued and left for Goschen's use. Care will be taken that you shall not be a loser eventually. Anything that Mr. Goschen does not require to use had better to be sold.'²⁸ Furthermore, the expectations as to his mission at Constantinople were necessarily high. In other words, Goschen represented the new Ottoman policy of Gladstone's new ministry and

---

²¹ Karpat, *Studies on Ottoman Social*, p. 502.

²² 'With reference to my telegram no. 217, very confidential: I have reason to think that the Sultan may say that the appointment of Mr. Goschen would not agreeable to him as he has been led to believe that Goschen's mission to Egypt was the cause of the deposition of the Khedive and of the interference of the European Powers and consequently looks upon his appointment here as a menace of himself.' TNA, H. Layard to Lord Granville, Foreign Telegrams, 9 May 1880.

²³ TNA: Lord Granville to H. Layard, 10 May 1880.

²⁴ TNA: H. Layard to Earl Granville, 11 May 1880.

²⁵ Elliot, *The life of George J. Goschen*, 198.

²⁶ TNA: H. Layard to Earl Granville, 28 May 1880.

²⁷ Thomas J. Spinner, "George Joachim Goschen: The Man Lord Randolph Churchill "Forgot", *the Journal of Modern History*, 39, No. 4 (December, 1967): pp. 405-424, 413.

²⁸ TNA: Earl Granville to H. Layard, 15 May 1880.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

revisions that needed to be implemented. He further defined his general outlook on the new policy to Granville,

‘The Queen my august sovereign having been graciously pleased to appoint me as her special ambassador at Constantinople. I have the distinguished honour of placing my credentials in your majesty’s hands. Having accepted this responsible mission my first duty is to fulfil it to the satisfaction of my sovereign while at the same time the friendly relations which exist between England and Turkey will inspire until the wish to the of service to your majesty and to your people. Owing to my parliamentary position in England my stay in Turkey will necessarily be limited, your majesty will allow me to add that convinced of the lively desire of your majesty to promote the general well-being of your subjects without destinations on creed, my duty during my stay, my efforts should have contributed to bring them a result.’²⁹

Nevertheless, Goschen’s proposal to inform the Porte on the Conference diplomacy and acting in accordance with the Great Powers eventually affected the general impression of the new ambassador.³⁰ More to the point, Spinner argues that Goschen’s relations with the Sultan were not great; however, this did not disappoint the new ambassador and make him ‘unhappy.’³¹ Nonetheless, the Ottomans still considered Britain its closest collaborator instead of its long-term ally. Queen Victoria also believed that Goschen was too anti-Turk and was ‘pushing to hostilities.’³² Goschen on 14 June 1880 wrote, ‘At my official visit to Cadri Pasha on Saturday he told me the Government relied on England mainly to help them to a solution. He had read identical note. He had seen that it alluded to Lord Salisbury’s proposal remaining unanswered. He asked was it too late to answer now, in two days for instance. I replied it was too late. He continued that Abeddin Pasha would ask English mediation on Greek frontier.

²⁹ TNA: G. Goschen to Lord Granville, 11 June 1880. F.O: 78/3074 Granville to Goschen, very confidential, 10 June 1880, No. 71.

³⁰ Earl Granville clearly stated that, “Although her Majesty’s Government have invited the Concert of the other Treaty of Powers in order to exercise united pressure upon the Porte, they would desire that your Excellency should clearly convey to the Sultan and to the Porte that the representations which you are instructed to make to them are essentially of a friendly character, that it is in the interest of Turkey itself that the pending question with Greece and Montenegro should be settled, and that the only hope for the maintenance of the Turkish Empire lies in thorough and searching reform for its administration both at the capital and in the provinces. At the same time, Your Excellency will not fail to make the Sultan and his ministers understand that their present careful abstinence from menace does not imply any earnestness or determination as to the course of policy which they desire to see pursued.” TNA: Confidential, Earl Granville to Right Hon. G. J. Goschen, Foreign Office, 18 May 1880, p. 4.

³¹ Goschen further wrote, “I think the fact he (Sultan Abdulhamid) afraid of me, though as you told the Queen I never fail to be perfectly courteous... My manner leaves the impression on him that I thoroughly mean business, and that is what he doesn’t like.” P.R.O, Granville Papers, Goschen to Granville, 2 July 1880, 30/29/188, Thomas J. Spinner, *George Joachim Goschen the Transformation of a Victorian Liberal*, (Cambridge: At the University Press, 1973), p. 71.

³² George Earl Buckle (ed.), *Letters of Queen Victoria*, 2nd series, vol.3, (London: John Murray, 1931), 141-2 in Spinner, *George Joachim Goschen*, p. 73.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

They would entirely put themselves into our hands. I expressed thanks for confidence shown but said such a course was impossible. The Berlin Treaty stipulated for collective mediation. We could not take separate action, nor would it be in the interest of Turkey. I suspect proposal was only a feeler as to our general altitude.’³³

In a telegram to Goschen on 30 May 1880, Lord Granville clearly pointed out the political and social circumstances that were changed since the Bulgarian Agitation of 1876, and repeated warnings have been addressed to the Porte both by Her Majesty’s Government and by her Majesty’s Embassy at Constantinople. In May 1876, Lord Derby informed Musurus Pasha that both circumstances and the state of feeling in the country were very much changed since the Crimean War, and in a despatch to Sir H. Elliott in the following June on the accession of Sultan Murad, ‘his Lordship remarked that it was undeniable that the liberal and enlightened projects of reforms promulgated at Constantinople had not been brought into practical operation in the provinces.’³⁴ More to the point, for instance, Matthew defined liberal ministry’s Egyptian policy without a ‘prudential basis’ which Gladstone had urged to alter nationally and explicitly warned since 1876 that Britain’s movements were becoming complicated.³⁵

Up to this point, there is a clear sense that the pragmatics of British foreign policy was gradually transformed into the dynamics of Anglo-Ottoman relations within the framework of Gladstone’s second ministry. This said, Yasamee states that ‘April 1880 saw a change of government in Britain, and with it, a change in Britain’s Near Eastern policy and also Gladstone’s Liberals assumed office with a commitment to abandon the competitive politics of the balance of power, and to establish a Concert of Europe which would unite the Great Powers in defence of the treaties and the public law of Europe.’³⁶ In this vein, it is fair to state that besides the internal politics, ‘the question of England’s relations with the Ottoman state was thrown into the political arena.’³⁷

Undoubtedly, the Greek frontier question, the naval demonstration in Smyrna and the debates on the British mediation were the main headings on the cabinet’s agenda with regards to the new Ottoman diplomacy. The main intention of the British government was to

---

³³ TNA: G. Goschen to Lord Granville, 14 June 2014.

³⁴ TNA, Confidential, Earl Granville to Right Hon. G. J. Goschen, Foreign Office, 18 May 1880, p. 2.

³⁵ Colin H. G. Matthew, (ed.) *the Gladstone Diaries with Cabinet Minutes and Prime-Ministerial Correspondence, Volume X, January 1881-January 1883*, (Oxford: Clarendon Press, 1990), lxix.

³⁶ Feroze A. K. Yasamee, *Ottoman Diplomacy: Abdulhamid II and the Great Powers*, (Istanbul: Isis Press, 1996), p. 76.

³⁷ Karpat, *Studies on Ottoman Social*, p. 502.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

constrain the Ottoman government by means of the Concert of Europe, to implement the articles of the Treaty of Berlin as regards Greece, Montenegro and Armenia, and to get established a strong defensive frontier between Turkey and Greece.³⁸ Charged with the responsibility, Goschen's main task was to come up with a plan that would bring all parties together on a common ground while considering British interests in the Mediterranean and the Middle East. Britain's priorities for policy were Berlin Treaty rights, 'proper treatment' of foreign subjects, the conditions of creditors and trade.³⁹ Goschen's plan was called 'contingent coercion', the substance of which was the Powers should agree to defend Greece against a Turkish invasion, thus holding out some inducement to Greece to be reasonable.⁴⁰ Goschen's plan of offering moral support to Greece and deterring Turkey for the rectification of the Turco-Greek frontier was loyal to the concept of Concert of Europe and in a form which those nations would accept. Bismarck called the policy as 'compensation' where he was reluctant of giving to Greece as much territory as much settled at the Berlin Conference, but substituting Greece for a portion of Epirus, where the Albanian Mussulmans would prove a source of danger.⁴¹ This localisation project was not only significant for the future considerations but also provided a peaceful boundary between Turkey and Greece while considering racial and strategical considerations.⁴² It can be argued that Liberal Government's Ottoman policies were mainly based on the principles of self-government or localisation whilst pursuing amicable relations with the Turkish government. Dulcigno frontier question and the desires of Albania for self-government were articulated by international law which assisted the minority policies.⁴³

In a telegram to Granville, British ambassador Henry Layard stated that the Great Powers were in agreement on the English proposal.⁴⁴ Goschen believed that the Ambassadors of Austria, France, Italy and Russia supported this approach particularly preserving Sultan's authority in the territories so as getting Bismarck's consent who called this policy as 'localisation.'⁴⁵ Notwithstanding, the result of this question was ambiguous and lasted until the late 1880's. Medlicott defined the Greek question 'as a revised Greco-Turk frontier had been agreed upon by Britain and France and was submitted by them for agreement to a

³⁸ Elliot, *The life of George J. Goschen*, p. 198.

³⁹ *Ibid.*, pp. 236-7.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 211.

⁴¹ *Ibid.*, p. 211.

⁴² *Ibid.*, P. 214

⁴³ *Ibid.*, 204.

⁴⁴ 'France, Italy, Austria and Germany have agreed to English proposal on Greek frontier and I (Layard) understand Russia is likely to do so.' TNA, H. Layard to Lord Granville, 10 March 1880.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 219.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

conference of ambassadors at Berlin.⁴⁶ In a memorandum to Lord Granville on 18 June, Gladstone referred to the Greek frontier question as, ‘I suppose that in the Greek frontier question which adopted it, we have to consider; natural defence, facility of police, natural lines of traffic, especially, ethnography, most of all, the Berlin Treaty.’⁴⁷

Goschen was struggling with not only implementing the plan with the consent of European States but also to convince the Sultan to accept the decision on the frontier question. By the same token, it is also necessary to consider the roles of Kostaki Musurus Pasha who had been the Ottoman ambassador to London since 1850. In a letter to Lord Granville on 29 May Gladstone wrote, ‘Musurus Pasha has shown me the Telegram which he will carry to you & perhaps you will kindly send a joint reply if you think fit. (Musurus Pasha recalled to Constantinople in view of Goschen’s arrival there) to Musurus bey, his son and chargé d'affaires in London, announcing the sultan’s satisfaction with British policy and intention to cooperate in the execution of the *Treaty of Berlin*.’⁴⁸ In this vein, the *Daily Gazette* on 3 June stated that, ‘At the last Cabinet Council, Musurus Pasha was present, it is understood that he expounded his views as to the actions of English Government and endeavoured to reassure the Ministry with respect to Mr. Goschen’s mission.’⁴⁹ Tokay also argued that the status of Musurus, despite being prudent, particularly had relished ‘a working relationship with the Liberals’ and went in order to interpret to the Sultan that the British just desired ‘to see the implementation of the Berlin Treaty.’⁵⁰ ‘It was a strange and somewhat distressing position’ Goschen observes in a letter to his wife, ‘for the Ambassador of a friendly Power to urge in personal conversation with the Sovereign of a great empire that it was his duty to part with two fair provinces for the sake of peace and in deference to the decision of Europe.’⁵¹ It was believed that sending British fleet to Smyrna ‘will bring the Sultan to knees.’ Goschen and Gladstone were strong for measures. In a letter to Lord Granville, he was so firmly stated that ‘The Sultan has begun a struggle of it is difficult to see the end, and has I been desperate... Europe must win all along the line. Compromise has been deemed impossible. Therefore

⁴⁶ W. N. Medlicott, *Bismarck, Gladstone and the Concert of Europe*, (London: Greenwood Pub Group, 1956), pp. 190-208.

⁴⁷ ‘Memorandum by Mr. Gladstone to Lord Granville on 18 June 1880’, Ramm, *The Political Correspondence*, pp. 137-138.

⁴⁸ See to Goschen, tel. no. 18, 1 June reporting that Musurus Bey had been asked to express respectful thanks to the sultan on Gladstone’s and his behalf, Mr. Gladstone to Lord Granville, 29 May 1880, Ramm, the *political correspondence*, 131. “The Daily Chronicle”, *The Huddersfield Chronicle*, 9 July, 1880.

⁴⁹ “Latest News”, *the Daily Gazette*, 3 June, 1880.

⁵⁰ Musurus to the Ottoman Charge d’Affaires in London, Constantinople, 28 May 1880 in Gul Tokay, ‘Anglo-Ottoman relations and William Gladstone’, 318-333, 328, accessed 1 September, 2021 <http://ebox.nbu.bg/hist12/nc3/5tokay.pdf>

⁵¹ Elliot, *The life of George J. Goschen*, p. 219.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

there is nothing for it, except to go ahead.⁵² When Goschen met Sultan Abdülhamid after a Salamlik about the British government's policies, although both agreed on the *status quo* the main anxiety was French aggression in Tunisia.⁵³ There is little doubt that the Ottoman government and Abdülhamid II still considered Britain as the closest ally.

It was not only Ottoman government having economic and social difficulties with her territories; the British Empire began to face serious challenges and resistance from colonies such as India, South Africa and Ireland. 'No one speaks of the Eastern Question here' Mrs. Goschen admitted, 'the cabinet had much to think of besides the Eastern Question and the enforcement of the Berlin mandate.'⁵⁴ Apart from this political situation in Britain, Goschen's efforts turned out positively in the East. At a historical dinner with Ambassadors on 3 May 1881, 'the long expected Note- came by which the Turks expressed their full and unqualified acceptance of our proposals' Mr. Goschen wrote his wife and stating that he was 'so immensely pleased' as much as his colleagues on the table.⁵⁵ It was the moment that the Ambassadors and the Cabinets of the Six Powers had understood each other, and had loyally cooperated in their desire to preserve the peace of Europe for their own benefit.⁵⁶

Conclusion

While Lord Granville telegraphed his congratulations to special ambassador, by the end of May Goschen returned to Britain with the Convention in his pocket as a result of his mission.⁵⁷ Within limits, it could be argued that the experience of the Cyprus Convention and the principles of the Berlin Treaty, which Gladstone assessed as 'a treaty which brings the country an assurance of peace'⁵⁸ became patterns of the nature of new Anglo-Turkish relations under the leadership of Liberal Prime Minister. Goschen played a crucial role in the Ottoman affairs leading up to the transformation process from Anglo-Ottoman alliance to European concert diplomacy. Goschen's employment of his energies in the field of diplomacy managed to bring Ottoman Sultan and the European powers together at a common ground eventually. The Eastern affairs were as significant as high imperial policies; therefore Goschen was the best statesman who would impose this change at the crossroads.

---

⁵² Ibid., pp. 200-1.

⁵³ Ibid., pp. 236-7.

⁵⁴ Ibid., p. 222.

⁵⁵ Ibid., p. 239.

⁵⁶ Ibid., p. 240.

⁵⁷ Ibid., p. 239.

⁵⁸ HC Deb 30 July 1878 Vol. 242 cc644-763, "Eastern Affairs-Resolution".

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

There is little doubt that Great Elchi Canning's first principle in Ottoman diplomacy was to engage with Ottoman internal affairs and to establish a strong relationship with the Pashas, ultimately with the Sultan. Nonetheless, since there was much antipathy between Gladstone and Abdulhamid II, the alteration in diplomacy was inevitable. Recalling Henry Austen Layard on 6 May 1880 who was the British Ambassador in Constantinople since the ministry of Palmerston and the appointment of George Goschen as the special ambassador to the Porte represented a new trend in British foreign policies against the Ottoman Empire. The task Goschen was assigned to be a great way to establish the balance between party politics and diplomacy. Goschen indeed defines 'the whole story' to his wife, 'we are to propose a line. The Ambassadors frightened at the responsibility. They won't do anything without seeing how far the Turks will go. Peace or War will practically rest with England. But Lord Granville leaves all "to my judgement and discretion." Therefore, everything depends on me. I think there will be no war. The Powers will accept a very moderate line and will persuade Greece to accept it. That is my present view.'⁵⁹

It becomes clear that the new tradition consolidated while revising the Crimean alliance based on the principles of liberalism; morality, human freedom and self-determination. On the other hand, Abdulhamid preferred a German alliance against Gladstone's joining of Concert of Europe which started a new phase in Anglo-Ottoman relations. Thus, there is a clear sense that the pragmatics of British foreign policy against the Ottoman Empire began to be formalised on the collective principles of the Berlin Treaty and breaking the 'guardian and protection' tradition of the Ottoman integrity. Seen in this light, there is a clear sense that the Anglo-Turkish alliance had already ended and although Britain was determined to keep Ottoman territorial integrity despite Cyprus, it was about to change completely with the invasion of Egypt.

Bibliography

"Latest News", *the Daily Gazette*, 3 June, 1880.

"The Daily Chronicle", *The Huddersfield Chronicle*, 9 July, 1880.

"Turkey-Alleged Massacre of Bulgaria in Bulgaria-Question" Hansard Parliamentary Debates, House of Commons (HC) HC Deb 26 June 1876 Vol. 230 cc424-6

"Turkey-Reported Deposition of the Late Sultan-Question" Hansard Parliamentary Debates, House of Lords (HL) HL Deb 30 May 1876 Vol. 229 c1416

---

⁵⁹ Elliot, *The life of George J. Goschen*, p. 225.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Bagot, Josceline. *George Canning and his friends*, Vol. II, (London: John Murray, 1909).

Bayraktar, Kaya. "Archaeologist, Banker, Agent, Ambassador: Austen Henry Layard and Ottoman Territory", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12, No. 1, (2011): 281- 302.

Buckle, George Earl (ed.), *Letters of Queen Victoria, 2nd series*, Vol.3, (London: John Murray, 1931).

Elliot, Arthur Douglas. *The life of George Joaschim Goschen, first viscount Goschen, 1831-1907*, (London: Longmans, Green and Co., 1911).

F.O: 78/3074 Granville to Goschen, very confidential, 10 June 1880, No. 71.

HC Deb 30 July 1878 vol. 242 cc644-763, "Eastern Affairs-Resolution"

Karpat, Kemal H. *Studies on Ottoman Social and Political History*, (London: Library of Congress and Publishing Data, 2002).

Ković, Milos. *Disraeli and the Eastern Question*, (Oxford: Oxford University Press, 2010).

Lane-Poole, Stanley. *The Life of Right Honourable, Viscount Stratford De Redcliffe*, Vol II., (London: Longmans & Green and co., 1888).

Matthew, Colin H. G. (ed.) *the Gladstone Diaries with Cabinet Minutes and Prime-Ministerial Correspondence*, vol. X, January 1881-January 1883, (Oxford: Clarendon Press, 1990).

Matthew, Colin H. G. *Gladstone 1875-1898*, (Oxford: Clarendon Press, 1995).

Medlicott, W. N. *Bismarck. Gladstone and the Concert of Europe*, (London: Greenwood Pub Group, 1956).

P.R.O, Granville Papers, Goschen to Granville, 2 July 1880, 30/29/188

Parry, Jonathan. *Democracy and Religion Gladstone and the Liberal Party, 1867-1875*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).

Ramm, Agatha. *The political Correspondence of Mr. Gladstone and Lord Granville 1876-1880*, Vol. I, (Oxford: Clarendon Press, 1962).

Salt, Jeremy. "Britain, the Armenian Question and the Cause of Ottoman Reform: 1894-96", *Middle Eastern Studies*, 26, No. 3 (July, 1990): 308-328

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Schumacher, Leslie R. “A “Lasting Solution”: The Eastern Question and British Imperialism, 1875-1878”, unpublished PhD thesis, University of Minnesota, July 2012.

Shannon, Richard T. *Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876*, (Great Britain: Robert Cunningham and Sons Ltd., Longbank Works, Alva, 1963).

Spinner, Thomas J. “George Joachim Goschen: The Man Lord Randolph Churchill “Forgot”, *the Journal of Modern History*, 39, No. 4 (December, 1967): 405-424.

Spinner, Thomas J. *George Joachim Goschen the Transformation of a Victorian Liberal*, (Cambridge: At the University Press, 1973).

The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) TNA: FO 78/178 to and from Mr S. Canning, January to August 1829, “Stratford Canning to Lord Aberdeen, 3 March 1829”.

TNA, Confidential, Earl Granville to Right Hon. G. J. Goschen, Foreign Office, 18 May 1880.

TNA, H. Layard to Lord Granville, 10 March 1880.

TNA, H. Layard to Lord Granville, Foreign Telegrams, 9 May 1880.

TNA: Confidential, Earl Granville to Right Hon. G. J. Goschen, Foreign Office, 18 May 1880, p. 4.

TNA: Earl Granville to H. Layard, 15 May 1880.

TNA: Earl Granville to Layard, 6 May 1880, Foreign Telegrams.

TNA: G. Goschen to Lord Granville, 11 June 1880.

TNA: G. Goschen to Lord Granville, 14 June 1880.

TNA: H. Layard to Earl Granville, 11 May 1880.

TNA: H. Layard to Earl Granville, 28 May 1880.

TNA: Lord Granville to H. Layard, 10 May 1880.

Tokay, Gul. “Anglo-Ottoman relations and William Gladstone”, 318-333, accessed 1 September, 2021, <http://ebox.nbu.bg/hist12/ne3/5tokay.pdf>

Woodhead, Christine. “England, the Ottomans and the Barbary Coast in the late sixteenth century”, State Papers Online, The Government of Britain 1509-1714, University of Durham.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Yasamee, Feroze A. K. *Ottoman Diplomacy: Abdulhamid II and the Great Powers*, (Istanbul: Isis Press, 1996).

İNGİLİZ KÜLTÜR HEYETİ'NİN ÇANAKKALE'DEKİ FAALİYETLERİ

Mithat ATABAY¹

Özet

Türkiye'de geniş halk kitlelerini cumhuriyet kültürü ile yetiştirmek amacıyla 1932 yılında halkevleri kuruldu. Bu halkevlerinden birisi de Çanakkale halkevi idi. Halkevlerinin kurulmasından yaklaşık yedi yıl sonra II. Dünya Savaşı başladı. Daha savaş başlamadan dünya iki ayrı gruba ayrılmıştı. Bu iki grubun birinin lideri Almanya, diğerinin lideri İngiltere görünüyordu. Her iki ülke de tarafsız bir politika izlemeyi tercih eden Türkiye'yi savaş başlamadan önce kendi yanlarına çekebilmek için propagandaya yöneldiler. İngilizler kültürel propaganda yöntemi ile geniş halk kitlelerine ulaşmayı hedeflediler. Bu amaçla da halkevleri ile işbirliği yaparak bunu gerçekleştirmek istediler. Çanakkale vilayetinde de bu amaçla İngiliz Kültür Heyeti aracılığıyla halkevleri üzerinden kültürel faaliyetler yaptılar.

Anahtar kelimeler: Halkevi, İngiliz Kültür Heyeti, Kültürel Propaganda, Kurs, Çanakkale

BRITISH COUNCIL ACTIVITIES IN DARDANELLES

Abstract

Community Centres were established in 1932 in order to educate large masses of people with republican culture in Turkey. One of these community centres was Dardanelles Community Center. About seven years after the establishment of the Community Centres, World War II began. Even before the war started, the world was divided into separate groups. The leader of one of these two groups was Germany, and the leader of the other was Britain. Both countries turned to propaganda in order to attract Turkey, which preferred to follow a neutral policy, to their side before the war started. The British aimed to reach large masses of people with the method of cultural propaganda. For his purpose, in the Province of Dardanelles they organized cultural activities through the community centres through the British Council.

Key words: Community Centres, British Council, Cultural Propaganda, Course, Dardanelles.

Giriş

Mustafa Kemal, uzun ve yorucu bir mücadeleden sonra Kurtuluş Savaşı'nın silahlı mücadele dönemini kazanmış, sıra şimdi Kurtuluş Savaşı'nın ekonomik ve kültürel mücadele dönemine gelmişti.

Bu mücadele daha zor ve uzun soluklu bir mücadeleydi. Eski kültürün yerine yeni rejim olarak cumhuriyeti oturtabilmek için siyasal kararların yanında bir de “cumhuriyet kültürü” oluşturmak gerekiyordu. Bu amaçla Mustafa Kemal sistemli ve planlı bir kültürel politika uygulamak zorunda olduklarını görmüşlerdi. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüz yılda yaşadığı ümitsizlik, toplumsal çalkantılar, toprak kayıplarına dayalı olarak yaşanan

¹ Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Dr. Öğretim Üyesi.
E-mail: matabay@comu.edu.tr. ORCID NO: 0000-0002-4218-6697

büyük göçler ve ekonomik zorluklar Anadolu'yu farklı farklı anlayışta çok kültürlü bir yapıya büründürmüştü. O nedenle Mustafa Kemal, çok farklı kültürel anlayışları akılcı ve yerinde bir değerlendirmeye tabi tutarak, “*ortak ulusal bir cumhuriyet kültürü*” oluşturma çabasına yönelmişti. Bunun için halka inmek, Anadolu'nun kendi kaynaklarına dönmek, dünyada ortaya konulmuş eserleri çevirmek ve en önemlisi de Türk halkını çağdaş kültürle donatmak gerekiyordu.

Bu “*kültür bilincinin*” yaratılabilmesi amacıyla 17 Şubat 1932 tarihinde ilk olarak on dört vilayette halkevi hayata geçirildi. Halkevleri 1932 yılında kurulurken; “*vatandaşların halk eğitimi ile geleceğe hazırlaması*” amaç edinmişti. Bunun siyasal bir yönü yoktu.

1. Çanakkale Halkevi Açılması

Atatürk, halkçılık ile desteklenen ulusalcılığın bir ideoloji olarak halka yayılması için halkevlerinin kurulmasına karar verdi. Atatürk'ün inkılâpları doğrultusunda halkın siyasal ve ideolojik eğitimleri gerçekleştirilecekti.

Bu amaçlar için Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından beri aydınlara yönelik yaygın eğitim çalışmaları yapan Türk Ocakları, Muallim Birlikleri ve Türk Halk Bilgisi Cemiyeti gibi kuruluşlar halkevlerine dönüştürüldü. 19 Şubat 1932 tarihinde ilk olarak on dört yerde halkevi açıldı. Türkiye'de 19 Şubat 1932 tarihinde açılan ilk halkevlerinden birisi de Çanakkale Halkevi'dir.

Burada “*Neden Çanakkale Halkevi, Atatürk'ün ilk önce açılmasına karar verdiği halkevlerinden birisidir?*” sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabını Çanakkale'nin sosyo-kültürel yapısında aramak gerekmektedir. Çanakkale, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan beri her an kendisini savaşın içinde hissetmiş, işgale uğramıştı. Çanakkale topraklarının son kırk yılı göçler, ekonomik, toplumsal ve kültürel değişimlerden en çok etkilenen yerlerden biriydi. Atatürk, halkevleri ile Cumhuriyet idaresi ve halk arasındaki bağlantının sağlanması ve cumhuriyetin güçlendirilmesini temin etmeği amaçlamıştı. Bu da bir kültür kurumu olarak halkevleriyle sağlanabilirdi.

Çanakkale Halkevi, 19 Şubat 1932 tarihinde soğuk bir Kış gününde açıldı. Havanın soğuk olmasına rağmen açılış çok kalabalık bir şekilde gerçekleşti. Çanakkale Halkevi'nin ilk başkanlığını İsmet İnönü'nün çok güvendiği deniz subaylığından emekli Halil (Dilmaç) Bey üstendi. Bu görevini 1946 seçimleri sonuna kadar devam ettirdi².

² Çanakkale Halkevi'nin açılması ve faaliyetleri konusunda geniş bilgi için bkz., Mithat Atabay, *Atatürk ve Çanakkale*, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2015, ss. 144-148.

Çanakkale Halkevi, halkevlerinin çalışma alanları; Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi, Güzel Sanatlar Şubesi, Tiyatro Şubesi, Spor Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, Kütüphane ve Yayın Şubesi, Köycülük Şubesi ile Müze ve Sergi Şubesi'ni kurmak yoluna gitti.

Çanakkale Halkevi, ilk yıllarında kendisinden beklenen performansı pek de gösteremedi. Mustafa Kemal'de Çanakkale Halkevi'nin faaliyetlerini yeterli görmemiş ve parti aracılığıyla bunu da hissettirmişti.

Dünyadaki siyasal gelişmeler hızla değişirken 1 Eylül 1939 tarihinde II. Dünya Savaşı başlamıştı. Savaş bütün cephelerde devam ederken aynı zamanda tarafsız olan ülkeleri kendi savaşı devletler kendi yanlarına çekebilmek için propagandaya önem vermişlerdi. Bu bağlamda her alanda Türkiye'de yetişkinlerin eğitimini üstlenen halkevleri bu propagandanın hedefi olan kurumlar olarak kendini gösterdi. Gerek Almanya ve gerekse İngiltere, Türk halkı üzerinde propagandaya büyük önem verdiler. Almanlar daha ziyade gençlere ve asker kökenlilere yönelirken, İngilizler Türk toplumunun her kesimine hitap edecek faaliyetlere giriştiler ve bunu halkevleri üzerinden yapmayı tercih ettiler³.

Çanakkale Halkevi, Atatürk'ün ölümünden on ay sonra başlayan II. Dünya Savaşı yıllarında imkânlar ölçüsünde daha çok halkın sorunlarıyla ilgilenmeye çalışmıştı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de II. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleştirdiği Çanakkale ve Gelibolu'yu ziyaretlerinde halkevleri ve halkodaların çalışmalarını yakından takip etmişti⁴.

2. İngiliz Kültür Heyeti'nin Çanakkale Halkevi Aracılığıyla Yaptığı Faaliyetler

II. Dünya Savaşı'nın dönüm noktasını Almanların 22 Haziran 1941 tarihinde Rusya'ya saldırması teşkil etmiş ve Türkiye rahat bir nefes almıştı. 1943 yılında Almanların Stalingrad Muharebeleri'nde yenilmeleri ile savaşı kaderi belli olmuştu. Bundan sonra Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus rekabeti tekrar kızışmaya başlamıştı.

İngilizler II. Dünya Savaşı'nın tam ortasında Çanakkale Halkevi aracılığıyla propaganda faaliyetlerine başlamışlardı. Bu amaçla da halkevinde bir İngilizce kursu açmak için müracaat etmişler ve İngiliz Kültür Heyeti'nin bu müracaatı halkevlerinin Halk Partisi'nin bir organı olması sebebiyle parti sekreterliği tarafından da kabul edilmişti. İngilizler 1941-1942 döneminde Çanakkale Halkevi'nde halka İngilizce kursu açmışlardı.

³ Esra Özkan Koç, Raziye Çiğdem Önal, "1940'lı Yıllarda İngiliz Kültür Heyeti'nin Ankara'da Açtığı Kültürel Propaganda Sergileri," *Ankara Araştırmaları Dergisi*, c. 9, sayı: 1, Haziran 2021, ss. 110-111.

⁴ İsmet İnönü'nün Çanakkale'ye yaptığı geziler ve bu gezilerde halkevlerinin çalışmaları konusundaki düşünceleri için bkz., Mithat Atabay, *İsmet İnönü ve Çanakkale*, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2020, ss. 240-255.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

İngilizce kurs öğretmeni olarak uzun yıllar Çanakkale’de ikamet eden Mr. Stuck görevlendirilmiş fakat Çanakkale Emniyet Müdürlüğü Mr. Stuck’ın görevlendirilmesine güvenlik ve istihbarat gerekçeleriyle izin vermemiştir⁵. Bunun üzerine İngiliz Kültür Heyeti kurs için başka bir hocayı görevlendirilmiştir⁶. Bu hoca İngiliz Mezarlıklar Müdürlüğü’nde çevirmen olarak çalışan Güngör Dilmen’in babası Süreyya Dilmen’dir⁷. Kursiyer sayısı da kırk kişiydi.

İngiliz Kültür Heyeti, yabancı dil kursları yanında Çanakkale’de film gösterimi, fotoğraf sergisi, müzik dinletisi ve kitap bağışi etkinliklerinde de bulunmuşlardı. Bu kapsamda 13 Nisan 1943 tarihinde İngiliz Kültür Heyeti Biga Halkevi tarafından talep edilen film isteğine daha evvel Hasan Reşit Tankut ve Maarif Vekili tarafından görülmüş olan “Oyun Vakti”, “Arkadaşlar”, “Sıhhat Oyunu Kazandırır”, “24 Sıhhatli Kız” ve “Sıhhatli Adımlar” isimli filmleri göndermişti. İngiliz Kültür Heyeti Başkanı Micheal Grant, filmlerin Biga’dan sonra Çanakkale ve Gelibolu Halkevleri tarafından da gösterilmesini teklif etmişti⁸. Gösterilecek filmlere bakıldığında sağlık, estetik, teknik ve doğal güzelliklerine ait olduğu dikkat çekmektedir. Bunun sebebi sinemanın o dönemde en etkili propaganda aracı olması sebebiyle Parti Genel Sekreterliği’nin bu tür filmlerin gösterimine izin verdiği anlaşılmaktadır⁹. Ayrıca İngiliz Kültür Heyeti tarafından 9 Aralık 1943 tarihinde “Kile Verilen Renkler” adlı film Çanakkale’de gösterilmiştir¹⁰.

Savaşın sonu artık iyice yaklaşmıştı. 1944 yılında İngilizlerin propaganda faaliyetleri de giderek hız kazanmıştı. Çanakkale Halkevi Başkanı Halil Bey, Parti Genel Sekreterliği’ne müracaat ederek İngilizlerin faaliyet talepleri karşısında nasıl bir yol izleyeceğini sormuş ve özellikle İngiliz Konsolosunun kızı Miss Pat Kinsella’nın Çanakkale Halkevi’nde hem kurs verdiğini, hem de teklif ettiği Halkevi Radyosu aracılığıyla müzik dinletileri yapmak istediğini bildirmişti. Halil Dilmaç, Miss Kinsella’nın halkla daha fazla ilişkilerini geliştirerek propaganda yapmak istediğinden şüphelendiğini belirtmiş ve 31 Mart 1944 tarihinde bu

⁵ Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.01.1018.922.1.

⁶ İsmail Özer, “İngiliz Kültür Heyeti İle Halkevleri Arasındaki Kültürel Münasebetler,” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 14 Sayı: 2 (Ağustos 2010), s. 106.

⁷ Yılmaz Biçer, *Bir Başka Çanakkale Anılarında Yaşayan Şehir*, Çanakkale Kitaplığı, Çanakkale 2009, s. 204.

⁸ BCA, 490.01.00.000.1017.920.1.33.

⁹ Özer, “İngiliz Kültür Heyeti İle Halkevleri Arasındaki Kültürel Münasebetler,” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 111.

¹⁰ BCA, 490.01.00.000.1017.920.1.28.

konuda nasıl davranması gerektiğini sormuştu¹¹. CHP Genel Sekreterliği İngiliz Kültür Heyeti'nin faaliyetlerini olumlu karşılamış ve izin vermişti.

İngilizce kurslarına devam edecek olanlar için bir “*talepname formu*” düzenlenmişti. Bu formda kursiyerin adı ve soyadı, okulu, kaç yıl İngilizce okuduğu, yaşı ile halkevi kurslarına devam edip etmediği ve devam etmişse A, B, C ve D olmak üzere dört kategorideki seviyesi soruluyor ve formda “*Her hafta verilecek vazifelerimi yapacağımı taahhüt ederim*” diye bir ibare de yer alıyordu¹².

İngilizce kurslarından Çanakkaleliler çok memnun kalmışlardı. Bu nedenle de Çanakkale'deki İngiliz Konsolosu Millington'un¹³ kızı Bayan P. K. Kinsella ve Çanakkale Sağlık Müdürü'nün kızı Belkıs Hanım'ı tebrik ederken, kursa devam eden öğrenciler arasında on kişi İngilizceyi mükemmel konuşacak seviyeye gelmişler, diğer bir kısım kursiyerler de bu dilde yazma ve konuşma yeteneklerini her geçen gün geliştirmişlerdi¹⁴.

İngiliz Kültür Heyeti, 1944 yılı Temmuz ayında Çanakkale Halkevi'ne kitap bağışı yapmaya başlamıştı¹⁵. 1944 yılı Temmuz ayında kırk altı kitaptan oluşan bu bağış kitaplar arasında; ansiklopedi, teknik kitaplar, gezi kitapları ile hikâye ve romanlar bulunuyordu. Bağışlanan kitaplar arasında; “*Britanya Adaları*”, “*İngiliz Kırları*”, “*Bilimin Sosyal Bağları*”, “*Şehir ve Köy Planları*”, “*Büyük Keşifler*” ve “*Beyaz Şahin*” gibi eserler yer alıyordu. İngiliz

Kültür Heyeti Çanakkale Temsilcisi K. P. Kinsella, Halkevi Başkanı Halil Bey'e şöyle bir mektup yazmıştı:

“Sayın Başkan,

Halkevi Kütüphanesi'ne dâhil etmek üzere İngiliz Kültür Heyeti namına bir seri İngilizce kitap takdim etmekle kendimi bahtiyar hissediyorum.

Referans kısmında güzel bir ansiklopedi, tıbbın el ileri çalışmaları, genel bilimsel sorular hakkında kitaplar, ekonomi, mühendislik ve tarım, biyoloji, elektrik ve şehir planlaması hakkında kitaplar bulunmaktadır. Bunların arasında Britanya adalarına ait kitaplar da bulunmaktadır.

Hikâye kısmı, muhtasar (küçük) bir şekilde İngiliz edebiyatındaki Shakespeare'den Priestley'ye kadar olan başlıca yazarların yazılarını ve ilaveten Dorothy Sayers tarafından seçilmiş bazı polis hikâyelerini ihtiva

¹¹ BCA, 490.01.00.000.1018.922.1.

¹² BCA, 490.01.00.000.1017.920.1.224.

¹³ Çanakkale'deki İngiliz mezarlıklar Müdürü olan Millington aynı zamanda konsolos unvanı ile görev yapıyordu. Hayat hikayesi için bkz.; Mithat Atabay, “Malcolm Millington: Ömrünü Mezarlara Adanmıştı,” *Çanakkale* 1915, Yıl: 7, Sayı: 23 (Nisan 2015), ss. 16-19.

¹⁴ “Halkevimizde Lisan Kursları,” *Çanakkale*, Yıl: 21, Sayı: 921 (14 Temmuz 1944), s. 1.

¹⁵ “Ankara İngiliz Kültür Heyeti'nin Halkevimize Hediyesi,” *Çanakkale*, Yıl: 21, Sayı: 921 (14 Temmuz 1944), s. 1.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

etmektedir. Bu kısımda din öğrenmekte olanların gelişmelerine yardım edecek oldukça kolay İngilizce ile yazılmış hikâye kitapları vardır.

Takdim edilen bu kütüphane Parti Başkanlığı'nın resmi olmayan tasvibini haiz olup Türkiye'deki halkevlerine takdim edilen otuz seriden birinin Çanakkale Halkevi'ne verilmesi Parti Başkanlığı tarafından uygun görülmüştür.

Türkiye ve İngiltere arasındaki kültürel bağların gelecekte devamlı ve gelişerek sağlamlaşması İngiliz Kültürel Heyeti'nin samimi bir isteğidir.

K. P. Kinsella

İngiliz Kültür Heyeti Çanakkale Temsilcisi¹⁶

Çanakkale Halkevi Başkanı Halil Bey de bu mektuba ve kitaplara teşekkür etmişti.

1944 yılı Kasım ayı sonunda Miss Pat Kinsella Çanakkale Halkevi'nde bir fotoğraf sergisi de açmıştı. Fotoğraf Sergisinin açılış töreninde konuşan Halkevi Başkanı Halil Dilmaç, her iki ülkenin de insanlığın ortak değerlerini savunduğunu belirterek “Her iki devlet birbirinin varlığına, hürriyetine, istiklaline hürmet ettiği gibi bu vasıfları ana prensip olarak kabul etmiştir... II. Dünya Savaşı'nda karşılıklı bu seziş ve görüş birliği ittifak çerçevesiyle çerçevelenerek ticaret, sanat ve kültür sahalarında köklü bir işbirliği ortaya çıkmıştır”¹⁷ diye konuşmuş ve yapılan kültürel faaliyetlerden dolayı teşekkür etmişti.

1944-1945 Kış sezonunda Çanakkale Halkevi'nde; İngilizce Öğretmeni Miss K. P. Kinsella tarafından İngilizce kursu verilecekti. Kız basketbol takımını yine Miss K. P. Kinsella çalıştıracaktı. Halkevinde Mr. A. R. Humphreys tarafından yazılan “Denizin İngiliz Edebiyatında ve hayatında Mevkii”, Prof. W. Nixon'ın “Britanya'da Tıp”, D. M. Brander'in “İngiltere'de Ziraat”, Prof. E. V. Gatenby'in “Dil Öğreniminin Tabii Metodu” konferansları okunacaktı. Plaklarla Miss K. P. Kinsella tarafından İngiliz müzik programları düzenlenecek ve “Beş İngiliz Fenni Başarısı” adlı fotoğraf sergi düzenlenecekti¹⁸.

1945 yılı Yaz mevsiminde de Çanakkale'de İngilizce kursu devam edecekti¹⁹. Kursu Miss Kinsella sürdürecekti ve ayrıca İngiliz bestekârlarının seçme plakları dinletilecekti.

1945 yılında açılan İngilizce kurslarında İngiliz Konsolosu'nun kızı Miss Pat Kinsella ve Sevinç Altınler öğretmen olarak görev yapıyordu. Çanakkale Halkevi İngilizce kursları konusunda 19 Ocak 1945'te şöyle bir çağrıda bulunmuştu:

¹⁶ “İngiliz Kültür Heyeti'nin Halkevimize Hediye Ettiği Kitaplar,” Çanakkale, Yıl: 21, Sayı: 923 (28 Temmuz 1944), s. 1.

¹⁷ BCA, 490.01.00.000.1018.922.1.

¹⁸ BCA, 490.01.00.000.1017.920.1.198.

¹⁹ BCA, 490.01.00.000.1017.920.1.206.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

“Halkevimizin en faal şubelerinden biri olan lisan kursu İngilizce tedrisata muvaffakiyetle devam etmektedir. Şimdiye kadar birçok gençleri yetiştirmiş ve yetiştirmekte olan bu kurs, muhitte geniş bir alaka uyandırmıştır. Kıymetli öğretmenlerin idaresinde ciddi ve verimli bir çalışma seyri takip eden bu kurs sayesinde şehrimizde İngilizce öğrenenlerin sayısı gittikçe artmaktadır. Genç yurttaşlarımıza bu kursu bir kere daha tavsiye etmek isteriz.”²⁰

1945-1946 Kış sezonunda Çanakkale ve Gelibolu Halkevi’nde Prof. E.V. Catenby “İngilizce Nasıl Öğrenilir” ve Mr. A. H. Cooke tarafında “İngiliz Parlamentosu’nun Tarihçesi ve İnkışafı” adlı konferansların verilmesi kararlaştırılmıştı²¹.

Gelibolu Halkevi Başkanı İdris Erbey tarafından CHP Genel Sekreterliği’ne 25 Mart 1946 günü gönderilen yazıya göre “İngilizce Nasıl Öğrenilir” adlı konferans 19 Mart 1946 günü Gelibolu merkezindeki 66. Tümen gazinosunda okunmuş ve 23 subay tarafından dinlenmişti. Aynı konferans Gelibolu Kolordu Komutanlığı İngilizce öğretmenine verilmiş orada da 25 Mart 1946 günü okunmuş ve 30 kişi dinlemiştir²².

Bu arada CHP Genel Sekreterliği 19 Haziran 1946 tarihli 89856 sayılı yazısında İngiliz Kültür heyeti tarafından gönderilen filmlerin Gelibolu Halkevi’nde 13-20 Temmuz tarihleri arasında gösterilmesini ve daha sonra Bursa, Bandırma ve Balıkesir’e de filmlerin ulaştırılmasını, Balıkesir Halkevi’nin de 10 Ağustos 1946 tarihinde söz konusu filmleri CHP Genel Sekreterliği’ne iletmesini istemişti²³.

İngiliz Kültür Heyeti’nin Çanakkale Halkevi üzerinden propaganda çalışmaları savaş sonrasında da devam etmiş hatta 1958 yılında Türkiye’de ilk kez İngiliz dilinde eğitim yapacak altı tane lisenin kurulması gündeme getirildiğinde Çanakkale de bu liselerden birinin Çanakkale’ye açılmasını talep etmiş ancak bunda başarılı olamamıştı.

Sonuç

İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılış süreci ve yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde Türk halkı nezdinde olumsuz bir imaja sahipti. İngiltere bu olumsuz imajını değiştirmek için özellikle 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nden sonra her alanda Türkiye ile ilişkilerini arttırmaya büyük önem vermişti. İngiliz Kralı VIII. Edward’ın Türkiye ziyareti bu amaca önemli bir ivme kazandırmıştı.

II. Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar geçen zaman diliminde iki ülke arasında diplomasi ve uluslararası ilişkiler alanında işbirliğinin daha da arttığı bir dönem yaşanmıştı.

²⁰ “Halkevimizde Lisan Kursu,” *Çanakkale*, Yıl: 22, Sayı: 944 (19 Ocak 1945), s. 1.

²¹ *BCA*, 490.01.00.000.1017.920.1.128.

²² *BCA*, 490.01.00.000.1017.920.1.224.

²³ *BCA*, 490.01.00.000.1017.920.1.86.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Ancak bu durum Türk halkının İngilizlere karşı düşüncelerinde henüz yeteri kadar bir değişime neden olamamıştı. Savaşın başlaması ile Türk yöneticiler, Türkiye'yi savaşın dışında tutmak için her alanda büyük bir çaba içine girmişlerdi. Başlangıçta savaş, Almanya'nın üstünlüğü şeklinde gelişirken, 1942 yılında dengelenmiş, 1943 yılından itibaren ise aleyhine dönmeye başlamıştı.

İngiltere, savaşın gidişatını dikkate alarak savaş sonunda yeni bir dünya düzeninin kurulacağını öngörüyordu. İngilizlere göre kurulacak yenedünya düzeninde Türkiye önemli bir konumda olacaktı. Zira savaşın galibi olarak görülen ülkelerden biri olan Sovyetler Birliği ile İngiltere yeni bir mücadelenin içine gireceğini düşünüyordu. İngilizlere göre bu mücadele alanlarından biri belki de en önemlisi Türkiye ve Boğazlar olacaktı. İngiltere bu aşamada Türkiye ve Türk halkını kendi yanında görmek istiyordu.

Bu amaçla İngiltere daha II. Dünya Savaşı sırasında başladığı propaganda yöntemleriyle Çanakkale bölgesinde halkın sempatisini kazanmak ve özellikle Çanakkale Savaşı ile Türk halkı nazarındaki olumsuz imajını değiştirmek, halkın nazarında yeniden güven kazanmak istemekteydi. Savaş sonunda dünyanın yeniden şekilleneceğini de iyi hesaplayan İngilizler, Türkiye'de kültür politikalarıyla geniş halk kitlelerine ulaşmayı amaçlamışlar ve halkevleri vasıtasıyla etkinliklerini yapmak yolunu seçmişlerdi. İngiliz Kültür Heyeti Çanakkale Halkevi üzerinden Çanakkale halkına erişebileceğini düşünerek kültürel propagandalara girişmiş ve pek çok faaliyet gerçekleştirerek kültür yoluyla siyasal amaçlarına ulaşma yolunu seçmişti.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 490.01.00.000.1017.920.1.128.

BCA, 490.01.00.000.1017.920.1.198.

BCA, 490.01.00.000.1017.920.1.206.

BCA, 490.01.00.000.1017.920.1.224.

BCA, 490.01.00.000.1017.920.1.224.

BCA, 490.01.00.000.1017.920.1.28.

BCA, 490.01.00.000.1017.920.1.33.

BCA, 490.01.00.000.1017.920.1.86.

BCA, 490.01.00.000.1018.922.1.

Makale ve Kitaplar

“Ankara İngiliz Kültür Heyeti’nin Halkevimize Hediyesi”, *Çanakkale*, Yıl: 21, Sayı: 921 (14 Temmuz 1944).

“Halkevimizde Lisan Kursları”, *Çanakkale*, Yıl: 21, Sayı: 921 (14 Temmuz 1944).

“Halkevimizde Lisan Kursu”, *Çanakkale*, Yıl: 22, Sayı: 944 (19 Ocak 1945).

“İngiliz Kültür Heyeti’nin Halkevimize Hediye Ettiği Kitaplar”, *Çanakkale*, Yıl: 21, Sayı: 923 (28 Temmuz 1944).

ATABAY, Mithat, *Atatürk ve Çanakkale*, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2015.

ATABAY, Mithat, *İsmet İnönü ve Çanakkale*, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2020.

ATABAY, Mithat, “Malcolm Millington: Ömrünü Mezarlara Adamıştı”, *Çanakkale 1915*, Yıl: 7, Sayı: 23 (Nisan 2015).

BİÇER, Yılmaz, *Bir Başka Çanakkale Anılarında Yaşayan Şehir*, Çanakkale Kitaplığı, Çanakkale 2009.

KOÇ, Esra Özkan, Raziye Çiğdem ÖNAL, “1940’lı Yıllarda İngiliz Kültür Heyeti’nin Ankara’da Açtığı Kültürel Propaganda Sergileri,” *Ankara Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, (Haziran 2021), ss. 109-151.

ÖZER, İsmail, “İngiliz Kültür Heyeti ile Halkevleri Arasındaki Kültürel Münasebetler”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 14 Sayı: 2 (Ağustos 2010), ss. 95-138.

İNGİLİZ PARLAMENTOSUNDA YAPILAN TARTIŞMALAR ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE 1983 GENEL SEÇİMLERİ VE DEMOKRASİ

Yasin COŞKUN¹

Özet

12 Eylül askeri darbesi ile ordu, ülke yönetimine el koymuştur. 6 Kasım 1983 seçimlerinin ardından TBMM yeniden açılmış ve Türkiye demokratik yönetime geçmiştir. Bu çalışma İngiliz parlamentosunun 1983 seçimlerine yaklaşımını ele almaktadır. Bu tarihte İngiltere'de Muhafazakâr Parti iktidardadır. Türkiye'de sağ kesimden bir partinin kazandığı 1983 seçimleri İngiliz hükümeti tarafından demokrasi yolunda önemli bir adım olarak görülmüştür. İngiltere'de ana muhalefette bulunan İşçi Partisi ise 1983 seçimlerine katılan parti sayısına ordu tarafından getirilen kısıtlamayı eleştirmiştir. Seçimlerin Türkiye'de hiçbir şeyi değiştirmedikini, askerinin hâlâ ülke yönetiminde söz sahibi olduğunu ve anti-demokratik uygulamaların devam ettiğini savunmuştur. İngiliz parlamento tutanaklarının detaylı bir şekilde incelenmesi sonucu ortaya çıkan bu çalışma; İngiliz milletvekillerinin tartışmaları üzerinden İngiliz parlamentosunun Türkiye'deki 1983 genel seçimlerine ve demokrasiye yaklaşımının genel bir resmini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül Darbesi, 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri, Turgut Özal, İngiliz Parlamentosu, Türk-İngiliz İlişkileri

THE 1983 GENERAL ELECTION AND DEMOCRACY IN TURKEY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE DEBATES IN THE BRITISH PARLIAMENT

Abstract

With the military coup of 12 September 1980 in Turkey, the army seized the country's administration. The Parliament was reopened in Turkey after the election on 6 November 1983 and the democratic government was re-established. This study examines the British parliament's approach to the 1983 Turkish general election. Conservatives were in power in 1983 in Britain. The British government considered the 1983 election, which was won by a party from the right wing, as an important step towards democracy in Turkey. The Labour Party, which is in the main opposition in England, criticized the army's restriction on the number of parties participating in the 1983 elections. According to the Labour Party election in Turkey did not change anything. The army was still influential in the country's administration and anti-democratic practices continued. This study, which emerged as a result of a detailed examination of the British parliamentary minutes, presents a general picture of the British parliament's approach to the 1983 general elections and democracy in Turkey through the debates of the British MPs.

Key Words: The 1980 Turkish coup d'état, 1983 Turkish general election, Turgut Özal, The British Parliament, Anglo-Turkish Relations

¹ Doç. Dr., Siirt Üniversitesi. E-posta: tarihli@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-8151-7874.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ordu ile sivil iktidarlar arasındaki ilişki önemli yer tutmaktadır. Türkiye’de ordu birçok kez yönetime müdahalede bulunmuştur. Bu müdahalelerden birisi de 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşmiş ve ordu ülkenin idaresine el koymuştur.² Askeri yönetim altına giren Türkiye’de siyasi partiler kapatılmıştır. Birçok siyasetçi gözaltına alınarak siyaset yapmaları yasaklanmıştır. 1982 yılında yeni bir anayasa yüksek bir oranla kabul edilmiştir.³ Kenan Evren liderliğindeki cunta gerekli düzenlemeleri gerçekleştirdiğine inandıktan sonra ülkede yeniden seçimler yapılarak sivil yönetime dönülmesine yeşil ışık yakmıştır. Nisan 1983’te ülkede siyasi faaliyetlerin yeniden başlayacağı duyurulmuş ve 22 Nisan 1983 tarihinde 2820 sayılı “Siyasal Partiler Kanunu” kabul edilmiştir.⁴ Bu kanuna göre kurulacak siyasi partiler, genel seçim için kampanyalarını yürüteceklerdir. Ancak 12 Eylül öncesi dönemin tekrar yaşanmasını engellemek için askeri yönetim birtakım tedbirler almayı ihmal etmemiştir. Bu çerçevede Haziran 1983 tarihinde kabul edilen yeni seçim yasasıyla % 10’luk seçim barajı uygulamaya konulmuştur.⁵ Ayrıca 1982 Anayasası’nın geçici 4. maddesiyle 12 Eylül öncesi siyasi parti yöneticilerine 10 yıl, milletvekili ve senatörlere beş yıl siyaset yasağı getirilmiştir.⁶ Bunun yanı sıra birçok siyasi isim ve partinin, MGK (Milli Güvenlik Konseyi) tarafından veto edilerek 6 Kasım 1983’deki genel seçimlerine girmeleri engellenmiş⁷ ve seçimlere yalnızca üç partinin katılmasına izin verilmiştir.⁸ Bu durum anti-demokratik bir uygulama olarak görülmüş ve Avrupa’nın tepkisini çekmiştir.⁹

Türkiye’de askeri darbeler üzerine birçok çalışma yapılmıştır.¹⁰ Bu açıdan makale 12 Eylül Askeri Darbesi sonrası yaşanan gelişmeleri salt bir biçimde aktarmaktan ziyade ülkede 6 Kasım 1983 seçimleri ile TBMM’nin yeniden açılarak sivil yönetime geçilmesi sürecini yabancı bir ülkenin parlamentosunun yaklaşımı üzerinden irdelemektedir. Bu amaçla İngiliz

² *Milliyet*, 12 Eylül 1980, s. 1.

³ *Hürriyet*, 9 Kasım 1982, s. 1.

⁴ Cemal Altan, “Genel seçimler-yerel seçimler ilişkisi (1983-2004)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 12, 2005, s. 176.

⁵ Abdurrahman Eren, “Türkiye’de Uygulanan %10 Genel Seçim Barajının Serbest Seçim Hakkını İhlal Sorunu”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2008, s. 86.

⁶ Suavi Aydın - Yüksel Taşkın, *1960’tan günümüze Türkiye tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 338.

⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 410.

⁸ Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, YKY Yayınları, İstanbul, 2007, s. 20.

⁹ Kaan Esener, *Avrupa Konseyi ve Türkiye (1980-1986)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

¹⁰ Bu konu üzerine yakın zaman önce yapılmış bir çalışma için bkz. Şerif Demir, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Vesayet (27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül)*, TİAV, Ankara, 2020.

parlamentosundaki tartışmalar incelenerek İngiliz milletvekillerinin, askeri idareden demokratik yönetime geçen Türkiye'ye yönelik bakış açılarının ortaya konulması hedeflenmiştir. Ayrıca çalışmanın kapsadığı dönemde İngiltere'de iktidarda olan Muhafazakâr Parti (*Conservative Party*) milletvekillerinin konuşmaları üzerinden İngiliz hükümetinin Türkiye'de iktidara gelen Özal hükümetine yaklaşımı analiz edilmiştir. Bu açıdan çalışma, Türk-İngiliz ilişkilerini analiz etmenin yanı sıra 12 Eylül sonrası Türk siyasal hayatı noktasında yapılacak araştırmalara katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Çalışmanın hazırlanış aşamasında İngiliz parlamentosu tutanakları dikkatli bir şekilde taranmıştır. Bu tutanaklarda 1983 seçimleri ve Türkiye'de demokrasi üzerine yapılan tartışmalar tespit edilerek incelemeler yapılmıştır. İngiliz parlamentosunda yaşanan tartışmaların yanı sıra Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği tarafından 12 Eylül öncesi ve sonrası süreçte gönderilen raporlar da çalışmada kullanılmıştır. Ayrıca TBMM tutanaklarından da yararlanılmış ve dönemin gazetelerine başvurulmuştur. Konu ile ilgili yayınlanmış tetkik eserlerden de faydalanılmıştır.

1. İngiliz Parlamentosunda 1983 Seçimlerinin Demokratik Olup Olmadığına Yönelik Tartışmalar

Türkiye'de 6 Kasım 1983 seçimlerini -ordunun istememesine rağmen¹¹ % 45.15 oy oranıyla 211 milletvekili çıkararak¹² sağ kesimden bir parti olan Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) kazanmıştır.¹³ Seçimlerden önce askerinin işaret etmiş olduğu parti yani General Turgut Sunalp liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi ise % 23,27'lik bir oy oranıyla 3. sırada yer almıştır. 1983 genel seçimlerinin ardından İngiliz parlamentosunda Türkiye ile ilgili yapılan tartışmaların önemli bir ayağını seçimlerinin demokratik olup olmadığına dair görüşler oluşturmuştur. Türkiye'de yeniden sivil bir yönetime geçildiği bu dönemde İngiltere'de Margaret Thatcher başbakanlığında Muhafazakâr Parti iktidarda bulunmaktadır. Muhalefette olan İşçi Partisi (*Labour Party*) milletvekilleri İngiliz hükümetini Türkiye'deki anti-demokratik uygulamalara yeterince tepki göstermemekle itham etmişlerdir. Bu çerçevede 12 Mart 1984 tarihinde Avam Kamarası'nda (*House of Commons*) yapılan görüşmelerde İşçi Partisi milletvekilleri İngiliz hükümetini ağır bir şekilde eleştirmişlerdir. Örneğin, konuşmasına Türkiye'nin sahip olduğu stratejik konumu ile önemli bir ülke

¹¹ Ayfer Özçelik, "1960'dan günümüze Türk Siyasal Hayatı", S. İnan-E. Haytoğlu (Ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011 s. 171. Muhittin Ataman, "1983-1991 döneminde İç Politika: Özal'lı Yıllar", A. Çaylak (Ed.), *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi* içinde (ss.) Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 587.

¹² Cezmi Eraslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 633.

¹³ *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1973, s. 1.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

olduğunu dile getirerek başlayan İşçi Partisi milletvekili Chris Smith, daha sonra 1983 yılının yaz ayında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyarette edindiği izlenimlere atıf yaparak Türkiye'de anti-demokratik uygulamaların olduğunu söylemiş ve sert eleştirilerde bulunmuştur. Smith, Türkiye'de tanıklık ettiği olayların kendisini “şoke” ettiğini belirtmiştir. Özellikle işçi sendikaları üyelerinin davasını yakından takip eden Smith, yargılama konusunda eleştirilerde bulunmuştur.¹⁴

Türkiye'deki askeri yönetimin uygulamalarından rahatsızlık duyan İşçi Partili vekiller İngiliz parlamentosundaki bazı Muhafazakâr Parti üyelerinin Türkiye'de 1983 yılında yapılan seçimleri demokrasiye geri dönüş yolunda önemli bir adım olarak müjdelediklerini belirterek bu değerlendirmelere karşı çıkmışlardır. Nitekim Avam Kamarası'nda yapmış olduğu açıklamada Smith, asker desteklediği partinin¹⁵ seçimi kaybetmesinin bu seçimin adil veya tamamen demokratik olduğunu göstermediğini söylemiştir.¹⁶

İşçi Partili vekiller tarafından İngiliz parlamentosunda dile getirilen bu görüşler Muhafazakârlar ile aralarında yaşanacak sert tartışmaların fitilini ateşlemiştir. Nitekim Muhafazakâr Partili vekiller İşçi Partisi üyesi Smith'in bu çıkışına tepki göstermişlerdir. İktidarda bulunan Muhafazakârlara göre Türkiye'de cuntanın tercih ettiği bir partinin kazanmaması seçimlerin büyük ölçüde adil olduğuna dair bir işaret olmuştur. Ayrıca Avrupa Konseyi de Türkiye'de oy verme sürecini yakından izlemiş ve genel olarak “sağlıklı” olarak nitelendirmiştir. Bu şartlar altında İşçi Partili vekillerin Türkiye'deki seçimleri anti-demokratik olarak adlandırmaları eleştirilmiştir.¹⁷ İşçi Partili vekiller ise Türkiye'deki oy verme sürecinin sağlıklı geçmesinin bu seçimin demokratik olduğu anlamına gelmediğini söylemişlerdir. Çünkü sadece üç partinin seçime girmesine izin verilmiş ve diğer 12 siyasi parti ise asker tarafından engellenmiştir. İşçi Partili vekiller aynı durumun İngiltere'de yaşanmış olması halinde yani yalnızca askeri rejimin onayladığı partiler arasında sandığa gidilmesi durumunda bu seçimi kimsenin demokratik olarak tanımlamayacağını söylemişler ve Muhafazakâr Parti milletvekillerini eleştirmişlerdir. İşçi Partili vekillere göre böyle bir seçim nasıl İngiliz halkı için tamamen demokratik bir seçim değilse Türk halkı için de değildir.¹⁸

Bu iddialara karşı çıkan Muhafazakârlara göre Türkiye'de çok sayıda insan 1983 yılındaki seçimin demokratik bir seçim olduğunu düşünmüş ve seçimi boykot etmek yerine üç

¹⁴ *House of Commons (HC)*, volume 56, column 34, 1984.

¹⁵ William Hale *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

¹⁶ HC, vol. 56, col. 34, 1984.

¹⁷ HC, vol. 56, col. 34, 1984.

¹⁸ HC, vol. 56, col. 34, 1984.

partiden birine oy vermeyi tercih etmişlerdir.¹⁹ Ayrıca seçime katılım oranı yüksektir.²⁰ Bu durum da İşçi Partililerin iddialarının aksine Türk halkının 1983 seçimlerini demokratik olarak gördüğünün bir kanıtıdır. İşçi Partisi, Muhafazakârların bu düşüncesine de karşı çıkmıştır. Buna göre insanların sandığa gitmesi seçimlere katılan partilerin sınırlanmasına onay verdikleri anlamını taşımamıştır. Çünkü bunun askeri idareye olan tepkilerini göstermenin en etkili yolu olduğuna inanmış durumdaydılar. Ayrıca, İşçi Partili vekiller, cuntanın sadece 12 partinin seçime girmesini yasaklamakla kalmadığını, Atatürk tarafından kurulan partiyi de kapattığını belirterek Türkiye’de demokratik bir seçimin yapılmadığını göstermeye çalışmışlardır.²¹

Aslında bir bakıma İngiliz parlamentosunda yaşanan bu tartışma bir “sağ-sol” mücadelesine bürünmüştür. Sol kanadı temsil eden İşçi Parti’si milletvekilleri, sağ bir parti olan ANAP’ı Türkiye’de iktidara getiren seçimleri demokratik olmamakla eleştirirken, İngiltere’de iktidarda bulunan Muhafazakâr Parti milletvekilleri tersi bir tutum almış ve Türkiye’deki seçimlerin sorunsuz ve adil geçtiğini ileri sürmüşlerdir. Parlamentoda yaşanan bu tartışmanın bir “sağ-sol” mücadelesine dönüştüğünü gösteren en iyi örnek Muhafazakâr Parti milletvekili Jerry Wiggin’in gündeme getirdiği argüman olmuştur. Wiggin, Komünist Rusya’daki seçimlere değinerek Rusya’daki son seçimlerde yalnızca bir partinin 1.500 aday gösterdiğini ve 1.499’unun seçildiğini söylemiştir. Seçilmeyen bir kişinin de seçim sürecinde öldüğü için seçime giremediğini belirtmiştir. Wiggin, Rusya’daki bu durumu gündeme getirerek Türkiye’deki seçimi eleştiren İşçi Partisi üyesi Smith’e Rusya’daki seçimi de eşit derecede kınayıp kınamadığını sormuştur. Aslında bu şekilde Wiggin, seçimi sağ bir parti olan ANAP’ın kazanmış olması nedeniyle Smith’in Türkiye’deki seçimlere ideolojik yaklaştığını göstermek istemiştir. Smith ise cevaben kendisinin Rusya’yı asla demokratik bir ulus örneği olarak savunmaya çalışmadığını ve Rusya’daki bu durumu kınadığını dile getirmiştir. Smith, Muhafazakâr Parti milletvekillerinin de aynı şekilde Türkiye’deki seçimleri kınayacaklarını umduğunu, çünkü bu seçimlerin de demokratik olmadığını vurgulamıştır.²²

2. İngiliz Parlamentosunda 12 Eylül Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye’nin Durumu Üzerine Tartışmalar

İngiliz parlamentosundaki İşçi Partili üyelerin 1983 seçimlerinden sonra bile Türkiye’de ordunun hâlâ söz sahibi olduğunu belirterek bu durumu eleştirmeleri karşısında Muhafazakâr

¹⁹ HC, vol. 56, col. 34, 1984.

²⁰ Cengiz Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 388.

²¹ HC, vol. 56, col. 34, 1984.

²² HC, vol. 56, col. 34, 1984.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Parti milletvekilleri cevap vermek için farklı bir yol izlemişlerdir. Ordunun Türkiye’de niçin yönetime el koyduğunu gündeme getirmişlerdir. Bu çerçevede Muhafazakâr Parti’den Wiggin yapmış olduğu açıklamada İşçi Partili vekillerin Türkiye’de 12 Eylül’den önce günde yaklaşık 20 kişinin sokaklarda katledildiği konusuna değinip değinmeyeceğini sormuştur. Nitekim 12 Eylül öncesi Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliğinden gönderilen raporlarda da Türkiye’nin iç güvenlik sorunları olduğuna değinilmiştir.²³ Wiggin hâlihazırda Türkiye’deki demokrasiyi eleştirmeden önce 12 Eylül öncesi durumla bir kıyaslama yapılması gerektiğini savunmuştur.²⁴

İşçi Partisi üyelerince verilen cevapta ise sokaklardaki siyasi şiddeti önlemek için askeri darbenin çözüm olmadığı belirtilmiştir. Askeri Müdahaleden önce ülkedeki şiddet olaylarından rahatsızlık duyan Türk halkı, başlangıçta askeri rejimi memnuniyetle karşılamıştır. Ancak bu durum zamanla değişmiştir. 1980’deki darbeden bir süre sonra Türk halkı askeri rejimin ülkenin çıkarlarına uygun olmadığını görmüştür.²⁵

Türkiye’deki demokrasi konusunu İngiliz parlamentosunda gündeme getiren ve tartışmaya açan İşçi Partili vekiller bu konunun yalnızca 1983 seçimlerinin demokratik yapılp yapılmadığı üzerine yoğunlaşmasının önüne geçmek istemişlerdir. Bu çerçevede Türkiye’deki 1983 seçimlerinin demokratik yönden sakıncalarının olması dışında Türkiye’de hâlâ genel manada bir demokrasi sorunu olduğunu belirtmişlerdir. İşçi Partisi temsilcilerine göre seçim sonrası göreve gelen sivil Türk hükümeti, askeri rejimin kontrolü altında olmuştur. Özellikle geniş yetkilere sahip olan Cumhurbaşkanı’nın asker kökenli olması²⁶ bu durumun en açık göstergesidir. Seçimin ardından iktidara gelen Türk hükümetinin askeri otoriteler üzerindeki kontrol derecesi çok azdır. Bu durum da seçimin ardından Türkiye’ye demokrasinin geldiği iddialarını bir bakıma boşa çıkarmaktadır. Türkiye’de askeri otoritenin, liberal bir ekonomi modelini benimseyen²⁷ Özal’a ekonomik meselelerle²⁸ başa çıkması için destek verdiği ifade edilmiştir. Ancak sivil özgürlükler ve güvenlik meseleleri ile ilgili her konu seçimlerden önce

²³ The National Archives (TNA): Foreign and Commonwealth Office (FCO), 9/3058, “Turkey: Country Assessment Paper, 1980”.

²⁴ HC, vol. 56, col. 36, 1984.

²⁵ HC, vol. 56, col. 36, 1984.

²⁶ Bülent Tanör, “Siyasal Tarih (1980-1995)”, Sina A. (Ed.) *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-2003*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 62.

²⁷ Muhittin Ataman, “Özalizm: Türkiye’de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 19, 2000, s. 56.

²⁸ Feroz Ahmad, “Cumhuriyet Türkiye’inde Siyaset ve Siyasi Partiler”, Reşat K. (Ed.) *Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 260., Hüseyin Çavuşoğlu, “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 22, 2009, s. 173.

olduğu gibi sonra da ordu tarafından tamamen kontrol altında tutulmuştur. İnsan hakları ve bireysel özgürlüğün kötüye kullanılması gibi konular seçimlerden dört ay sonra bile hâlâ ortaya çıkmaya devam etmiştir.²⁹ Özellikle Kasım 1983 seçimlerinden kısa bir süre sonra 1980 darbesinden itibaren tüm yurtda uygulanan sıkıyönetimi devam ettirmeye yönelik kararın alınması³⁰, İşçi Partili vekillerin Türkiye'nin hâlâ asker kontrolü altında olduğu iddialarını destekleyen bir durum olmuştur.

Başbakan Özal'a göre Kasım 1983 seçimleri ile ordu, bir kez daha demokrasiye olan bağlılığını tüm dünyaya ilan etmiştir.³¹ Ancak İşçi Partisi vekilleri bu durumu kabul etmemiş ve Türkiye'de anti-demokratik uygulamaların devam ettiğini belirterek karanlık bir tablo çizmişlerdir. Bu konuda kendilerine karşı çıkan İngiliz parlamentosundaki Muhafazakâr Parti üyelerini de Türkiye'deki anti-demokratik uygulamaları desteklemekle itham etmişlerdir. Bu durum tepkilere neden olmuştur. Muhafazakâr Parti'den Bernard Braine, İşçi Partili vekillerin bu yaklaşımının saygısızca olduğunu ileri sürmüştür. Muhafazakâr Parti'de hiç kimsenin dünyanın herhangi bir yerinde insan haklarının yok edilmesini haklı çıkarmayacağını belirtmiştir. Braine, Türklerin onurlu insanlar olduklarını vurgulamıştır. O'na göre Türk halkı 1983 seçimleriyle insan hakları ihlallerinin gerçekleştiği askeri bir rejimden kurtulma cesaretini göstermiştir. Bu nedenle övülmeleri gerekmektedir. Tabii ki seçimlerin ardından tam bir demokrasi gelmemiştir. Ancak Türkiye demokrasi yolunda ilerlemektedir ve bu yolda cesaretlendirilmesi gerekmektedir.³² İşçi Partili vekiller ise, her ne kadar Türkiye'de askeri rejimin desteklediği partinin seçilmemesini iyi bir gelişme olarak görmüş olsalar da, 1983 seçimlerinin Türk demokrasisi için önemli bir adım olmadığı iddiasını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Muhafazakâr Parti'den Alan Glyn ise farklı bir bakış açısı ile Türkiye'deki siyasi duruma yaklaşmıştır. İşçi Partisi temsilcilerinin eleştirilerini dikkatle dinleyen Glyn'a göre her ne kadar Türkiye'de iktidara gelen hükümet askerin baskısı altında olsa da askeri rejime kıyasla daha demokratik bir düzen sunmaktadır. Ayrıca yine askeri rejime kıyasla sivil hükümet üzerinde demokratik yollarla etki kurmanın daha kolay olacağını söylemiştir.³³ Bu etki kurmak ifadesinden kasıt uluslararası camia tarafından Türkiye'deki anti-demokratik uygulamaların düzeltilmesi için gelecek uyarılardır. Glyn'in mevcut değerlendirmesi İşçi Partili vekiller tarafından destek görmemiştir. Çünkü şimdiye kadar yeni Türk hükümetini

²⁹ HC, vol. 56, col. 35, 1984.

³⁰ Feroz Ahmad, "The Transition to Democracy in Turkey", *Third World Quarterly*, Vol 7, No 2, 1985, s. 212., *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, Cilt 11, Birleşim 182, 10 Kasım 1983, s. 293.

³¹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi* Cilt 1, Birleşim 10, 19 Aralık 1983, s. 63.

³² HC, vol. 56, col. 37, 1984.

³³ HC, vol. 56, col. 38, 1984.

insan hakları konusunda daha güçlü bir tavır almaya ve önceki askeri hükümetin bazı faaliyetlerini iyileştirmeye ikna etmek için yapılan uluslararası girişimler başarısız olmuştur. Hatta insan haklarında gerileme olduğu İşçi Partisi üyelerince iddia edilmiştir. Özellikle 12 Eylül sonrası Sovyetler Birliği yanlısı olmakla suçlanan “Barış Derneği” üyeleri için açılan davanın sürmesi bu duruma örnek gösterilmiştir.³⁴

Muhafazakâr Parti’den Richard Hickmet’in değerlendirmesine göre ise İşçi Partili üyeler, Türkiye Cumhuriyeti’nin son birkaç yıldır yaşadığı muazzam zorlukları tamamen görmezden gelmekte ve Muhafazakâr vekillerin Türkiye’nin demokrasiyi yeniden hayata geçirme çabalarını desteklemesini haksızca suçlamaktadır. Ayrıca Hickmet’e göre Eylül 1980’den önce, ülkedeki aşırı sol ve sağ örgütlerin terörist faaliyetleri nedeniyle Türkiye’de günde 20 ila 30 kişinin öldürüldüğü gerçeği İşçi Partililer tarafından göz ardı edilmiş ve haksız bir biçimde Türkiye’nin demokrasiye dönüş çabası eleştirilmiştir.³⁵ İşçi Partisi milletvekili Jeremy Corbyn, Hickmet’in gündeme getirdiği argümanı kabul etmemiş ve O’nu Türk cuntası için özür dilemekle itham etmiştir. Corbyn, 12 Eylül öncesini hatırlatan Muhafazakâr üyelerin General Kenan Evren’in yönetimi ele geçirdiği tarihten itibaren kaç kişinin idam edildiğinden de bahsetmelerini istemiştir. Ancak görüşlerinden geri adım atmayan Hickmet, 12 Eylül sonrası Türkiye’de insanların aşırı sağ veya sol gruplar tarafından öldürülme tehlikesi olmadan sokaklarda güvenlik ve emniyet içinde özgürce yürüyebildiklerini ifade etmiştir.³⁶ Bu değerlendirmeden anlaşılacağı üzere Muhafazakâr üyeler İşçi Partililerin aksine 12 Eylül’den sonra Türkiye’de demokratik açıdan daha iyi bir ortamın oluştuğu argümanını savunmuşlardır.

3. İşçi Partili Vekillerin Muhafazakâr Parti’yi Türkiye’deki Anti-demokratik Uygulamaları Desteklemekle Suçlaması

İşçi Partisi milletvekilleri, İngiltere’deki Muhafazakâr Parti iktidarını Türkiye’de demokrasi dışı uygulamalara ses çıkarmayıp desteklemekle suçlamıştır. Bu çerçevede İşçi Parti üyeleri, Avrupa Konseyi’nde İngiltere’yi temsil eden Muhafazakâr Parti üyelerini hedef almıştır. Kasım 1983 seçimleri öncesi Avrupa Konseyi tarafından Türk parlamenterlerin Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM) faaliyetlerine katılımının engellenmesi kararı alınmıştır.³⁷ Avrupa Konseyi’nde, İngiliz Muhafazakâr Parti milletvekilleri Türkiye’yi Konseyden çıkarmak için yapılan hamleleri desteklememiştir. İşçi Partili vekillere göre bu

³⁴ HC, vol. 56, col. 47-48, 1984.

³⁵ HC, vol. 56, col. 40, 1984.

³⁶ HC, vol. 56, col. 40, 1984.

³⁷ Gökhan Erdem, “12 Eylül Darbesi’nin Türkiye’nin Avrupa ile İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi’yle İlişkiler”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2015, s. 58.

durum diğer Avrupa ülkelerini hayal kırıklığına uğratan bir konu olmuştur. Çünkü İngiltere, askeri yönetime açık ve güçlü destek sunan Avrupa ülkesi konumunda gözükmiştir. Ayrıca Türkiye ile İngiltere arasında devam eden savunma alanındaki işbirliğine de dikkat çekilmiştir. İngiliz Savunma Bakanı iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek için Türkiye'yi ziyaret etmiştir. İngiliz Dışişleri ise özel toplantılarda Türkiye'deki demokratik durum için endişeli olduğunu söylese de kamuoyunda açıkça Türk hükümetini desteklemektedir.³⁸ İşçi Partililere göre hâlihazırda Türk hükümeti ordunun kontrolü altındadır ve demokrasi adına çok az şey yapabilmektedir. Buna rağmen İngiliz hükümeti, Türkiye'deki anti-demokratik uygulamalar karşısında sessiz kalarak yanlış bir politika takip etmektedir.³⁹

İşçi Partisi tarafından yapılan bu sert eleştirilere tepki gösteren Muhafazakâr Parti milletvekili David Heathcoat-Amory'nin yapmış olduğu açıklamalar İşçi Partisi ile Muhafazakâr Parti arasında Türkiye'ye bakış açısındaki farkı ortaya koymuştur. Heathcoat-Amory'e göre İşçi Partili milletvekillerinin iddia ettiği gibi İngiliz hükümeti, Türkiye'de insan haklarının çiğnenmesini desteklememektedir. Tam aksine "vahşi" bir iç savaş döneminden çıkmış ve şimdi demokrasiyi yeniden kurmaya çalışan bir ülke olan Türkiye'ye karşı daha anlayışlı yaklaşmaktadır. Demokrasi ve medeni haklar modern dünya için önemlidir ve onları korumaya çalışan ülkeler yardım ve desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Muhafazakâr Parti de bu desteği vermeye çalışmaktadır. Kısa süre içinde, Türkiye'de tüm partilerin katılacağı belediye seçimleri yapılacağını belirten Heathcoat-Amory, İngiltere'deki sol muhalefetin Türkiye'yi sürekli olarak eleştirmek yerine demokrasiyi yeniden tesis etmesi için gereken yardım ve desteği vermesi gerektiğini sözlerine eklemiştir.⁴⁰ İngiliz parlamentosunda Türkiye üzerine yaşanan bu tartışmalardan kısa bir süre sonra 25 Mart 1984'te gerçekleşen yerel seçimlerde ANAP yine birinci parti olarak çıkacaktır.⁴¹ Bu durum da İşçi Partili vekillerin iddialarının aksine Türkiye'de halkın önemli bir kısmının ANAP yönetiminin politikalarından genel manada memnun olduğunun bir göstergesi olacaktır.

4. İngiliz Parlamentosunda NATO Bağlımlı Türkiye Tartışması

İngiliz Parlamentosunda Türkiye'deki demokratik yaşam üzerine yapılan tartışmalar zaman zaman Türkiye'nin NATO üyeliği üzerinde yoğunlaşmıştır. 1952 yılında NATO

³⁸ HC, vol. 56, col. 38, 1984.

³⁹ HC, vol. 56, col. 39, 1984.

⁴⁰ HC, vol. 56, col. 39, 1984.

⁴¹ Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, 5. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2013, s. 277., D. Ali Arslan, "1963'ten Günümüze, Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2007, s. 15., *Tercüman*, 26 Mart 1984, s. 1.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

üyeliğine kabul edilen Türkiye⁴², bu ittifakın önemli bir parçası olmuştur. Muhafazakâr Parti milletvekili tarafından, 12 Eylül öncesi Türkiye’de demokratik kurumların ve cumhuriyetin dokusunun tehdit altında olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca NATO ittifakı üyesi Türkiye’nin 12 Eylül’den önce tamamen çöküşe doğru ilerlemekte olduğu iddia edilmiştir. Bunu görmezden gelerek İşçi Partisi’nin Türkiye hakkında kabul edilemez suçlayıcı genellemeler dile getirmesinin son derece tehlikeli bir yaklaşım olduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca Muhafazakâr Parti milletvekilleri Türkiye’nin NATO içindeki en önemli ülkelerden birisi olduğunu ön plana çıkarmışlardır. Bulgaristan, Sovyetler Birliği, İran, Irak, Suriye ve Yunanistan ile sınırı olan ve Boğazları kontrol eden Türkiye, Batı’nın Sovyetler Birliği ile güney-doğu sınırındadır. Türkiyesiz bir NATO’nun varlığı düşünülemez bir durumdur.⁴³

İşçi Partisi temsilcileri ise bu değerlendirmelere sert tepki göstermişlerdir. Bazı muhafazakâr üyelerin İkinci Dünya Savaşı’ndan önce başvurdukları argümanı aynen kullandıkları ifade edilmiştir. Buna göre İkinci Dünya Savaşı’ndan önce faşizmin komünizme karşı iyi bir siper olacağı düşünülmüştür. Şimdi de Muhafazakâr Parti üyelerinin komünizme karşı siper sağladığı için Türkiye’deki darbe rejimini haklı çıkardığı İşçi Partililerce iddia edilmiştir. İşçi Partisi üyesi Allan Roberts’a göre muhafazakâr üyelerin amacı özgürlüğü ve demokrasiyi savunmak değil, her ne pahasına olursa olsun sol düşüncüyü dünyada önlemekten ibarettir.⁴⁴ İşçi Partili Smith de Türkiye’nin NATO ittifakı sınırında bir siper olarak çok önemli bir stratejik öneme sahip olduğu ve bu nedenle desteklenmesi gerektiği sözüne karşı çıkmıştır. Smith’e göre NATO ittifakı özgürlüğü ve demokrasiyi savunmak için vardır. Ancak 12 Eylül sonrası dört yıl boyunca bu ilkeleri sürekli olarak kötüye kullanmış bir ülkenin desteklenmesi anlamsızdır. Türkiye, stratejik olarak önemli bir ülke olduğu için anti-demokratik uygulamalara göz yumulması yanlıştır.⁴⁵

İşçi Partili vekillerden bu şekilde sert yorumların gelmesi Muhafazakâr Parti’den Hickmet’i şaşkırtmıştır. O’na göre İşçi partili üyeler Batı’nın özgürlüğü için Türkiye’nin taşıdığı önemin farkında değildir. Dünya haritası incelendiğinde Sovyetler Birliği zaten Afganistan’ı işgal etmiş durumdadır. Rusya’nın son 200 yıldır hedefi olan Hint Okyanusu ile arasında yalnızca İran veya Pakistan kalmıştır. Durum böyleyken Türkiye’ye sert eleştirilerde bulunmak doğru bir hareket değildir.⁴⁶

⁴²Türkiye’nin NATO üyeliğine kabulüne ilişkin bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa, “Turkey’s Participation in the Middle East Command and Its Admission to NATO, 1950-52”, *Middle Eastern Studies*, Vol 35, No 4, 1999, s. 70-102.

⁴³ HC, vol. 56, col. 40, 1984.

⁴⁴ HC, vol. 56, col. 40, 1984.

⁴⁵ HC, vol. 56, col. 39, 1984.

⁴⁶ HC, vol. 56, col. 40, 1984.

İşçi Partili üyeler ise Türkiye’de demokrasi olmadığı takdirde Türkiye’nin NATO’dan kopacağını ileri sürmüşlerdir. İşçi Partililere göre eğer Muhafazakârlar Türkiye’nin NATO içinde kalmasını istiyorlarsa Türkiye’deki anti-demokratik uygulamaları eleştirmekten kaçınmayı bir kenara bırakmalıydılar. İşçi Partili Clare Short bu konuyu Türkiye’nin eski başbakanlarından Demirel’e ait olduğunu söylediği bir mektupla açıklamaya çalışmıştır. Short’un iddiasına göre Demirel, Türkiye’nin NATO’ya sadık olmasına rağmen Batı’nın Türkiye’ye demokrasi konusunda destek vermemesi durumunda Türk halkının NATO’ya olan güveninin azalacağını söylemiştir. Bu mektubun Türkiye’deki bir sağcı eski başbakan tarafından yazıldığının altını çizen Short, eski bir sağcı başbakanın bile Türkiye’de insan hakları ve demokrasi olmamasının NATO’ya zarar vereceğini söylerken İngiliz parlamentosunda Muhafazakârların bu durumu hâlâ anlayamadığını ifade etmiştir.⁴⁷ İşçi Partisi’nden bir başka milletvekili Allan Roberts da Muhafazakâr Parti milletvekillerinin Türkiye’ye yapılan eleştirileri kabul etmeyip savunmaya geçmelerine tepki göstermiştir. Roberts, NATO müttefiki olduğu için Türkiye’yi eleştirme hakkımız yok mu diye sormuştur. Ayrıca NATO’nun özgürlük ve demokrasiyi savunmak için var olmasının beklendiğini dile getirmiştir. Daha sonra Türkiye’yi özgürlük ve demokrasinin olmadığı bir NATO ülkesi olarak tanımlayarak bu durumun NATO’nun kendi içinde bir ironi oluşturduğunu savunmuştur.⁴⁸

Muhafazakâr üyeler, Demirel’in sözlerinin bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir. Çünkü 1980 darbesinden önce ülkeyi “iç savaşın” eşiğine getiren iktidarda Demirel vardır. Bu nedenle Demirel’in 12 Eylül öncesi ülkenin durumunu iyi göstermeye çalışıp darbe karşıtı tutum alması doğaldır. Nitekim Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliğinden 12 Eylül öncesi gönderilen raporlarda iktidarda bulunan Demirel’in ülkenin sorunlarını çözmeye başarılı olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁹ Muhafazakâr Partili vekillere göre İran-İrak Savaşı nedeni ile bölgede bir belirsizlik hâkimdir. Böyle bir ortamda Türkiye bölgedeki en istikrarlı ülkedir. Aynı zamanda NATO’nun tek Müslüman ülkesidir ve demokratik olarak seçilmiş bir hükümet iş başındadır. Ayrıca Avrupa Konseyi tarafından adil olarak kabul edilmiş bir seçim gerçekleştirilmiştir.⁵⁰ Bu nedenle Türkiye’ye destek verilmesi gerekmektedir.

Muhafazakârlara göre İşçi Partisi üyelerinin de dâhil olduğu “Uluslararası Sol” tarafından Türkiye’yi Avrupa’dan izole etme yönünde adımlar atılmaktadır. Bu tavrın aksine Türkiye’nin demokrasiye dönüşünü memnuniyetle karşılamak ve demokrasinin gelişmesini

⁴⁷ HC, vol. 56, col. 41, 1984.

⁴⁸ HC, vol. 56, col. 35, 1984.

⁴⁹ TNA, FCO 9/3053, Internal Political Situation in Turkey, 28 January 1980.

⁵⁰ HC, vol. 56, col. 41, 1984.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

teşvik etmek için çaba gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Çünkü Türkiye'nin NATO'dan kopması İngiltere'nin güvenliği için de tehlikeli bir durumdur. Muhafazakâr Parti milletvekili Hickmet, 1980'den önce Türkiye'de birtakım “gizli güçlerin” iş başında olduğunu belirtmiştir. Bu güçler, Türkiye'nin NATO'dan ayrılıp tarafsız olmasını ummuşlardır. Hatta Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile uyumlu olduğunu görmek istemişlerdir. 1980'deki “kansız darbe” bu şekilde bir neticenin önüne geçmiş ve Türkiye'yi Batı'nın yanında tutmuştur.⁵¹

Hickmet, kendisinin çok uzun süreden beri neredeyse her yıl Türkiye'yi ziyaret ettiğini ve Türkiye'de insanların özgür olmaktan ve ülkenin adil bir şekilde idare edildiğini bilmekten memnun olduklarını vurgulamıştır. Muhafazakâr vekillere göre insan hakları konusunda eleştirilecek birtakım eksiklikler vardır ancak Türkiye bu eksikleri giderme gayretindedir. Türk-İngiliz ilişkileri Türkiye'nin iç meselelerine sıkışıp kalmamalıdır. Türkiye, Batı için önemlidir. İngiliz hükümeti, Türk delegelerinin Avrupa Konseyi'ne katılmaları için elinden gelen gayreti göstermelidir.⁵²

İşçi Partisi milletvekilleri Muhafazakârları Türkiye'deki “baskıcı” uygulamaları desteklemekle ve Türk hükümeti adına savunma yapmakla itham etmişlerdir. İşçi Partili vekiller kendilerinin Türkiye ziyaretlerinde durumu yakından gördüğünü söylemişlerdir. Buna göre Türkiye'de insan hakları ihlalleri vardır. İngiliz hükümeti bu ihlallere tepki göstermelidir. Türkiye'nin NATO üyesi olması bu durumu değiştirmemektedir. Ayrıca İşçi Partisi üyeleri Muhafazakârların Türkiye'de demokrasi konusunda iyileşmelerin olduğuna dair açıklamalarına tamamen karşı çıkmışlardır. 1983 seçimlerinin demokratik olmadığını bir kez daha vurgulamışlardır. Bunun üzerine Muhafazakâr Partili vekiller savunmaya geçmiş ve kendilerinin Türkiye'de seçimlerin mükemmel olduğunu iddia etmediklerini belirtmişlerdir. Ancak seçimlerin yapılmasının hiç olmamasından çok daha iyi olduğunun altını çizmişlerdir.⁵³

İşçi Partisi'nden Jeremy Corbyn, Türkiye'de cunta iktidara geldiğinden beri yaklaşık 1000 infazın yapıldığını gündeme getirerek Muhafazakârlara Türkiye'nin demokratik yolda ilerleyen bir ülke olup olmadığını sormuştur. Bu noktada parlamentoda bulunan ve tartışmaları dinleyen Muhafazakâr Parti'den Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ray Whitney araya girmiş ve Corbyn'in dillendirdiği 1000 rakamına itiraz etmiştir. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olarak kendisinin en fazla 50 infazın gerçekleştirilmiş olduğuna dair bilgiye sahip olduğunu söylemiş ve zikredilen 1000 rakamına dair bilgiye nereden ulaşıldığını sorgulamıştır.⁵⁴

⁵¹ HC, vol. 56, col. 41, 1984.

⁵² HC, vol. 56, col. 42, 1984.

⁵³ HC, vol. 56, col. 44, 1984.

⁵⁴ HC, vol. 56, col. 45, 1984.

Corbyn, Avrupa'daki siyasi mahkûmları savunmak için çalışan kuruluşlara sunulan bilgilerden alıntı yaptığını ve 1000 rakamının onların tahmini olduğunu söylemiştir. Muhafazakâr vekiller rakamlar konusunda Türk hükümetine inanmayı seçerlerse, bunun onların tercihi olacağını söyleyen Corbyn, Türk hükümeti tarafından verilen ölüm sayılarının gerçek rakamların çok altında olduğunu iddia etmiştir. İşçi Partili üyeler tarafından resmi kaynaklara dayanmayan oranlar verilmesi parlamentoda itirazlara neden olmuştur. Muhafazakâr Parti'den Toby Jessel resmi veriler çerçevesinde Corbyn'nin iddialarına cevap vermiştir. Avrupa Konseyi tarafından verilen rakamlarda 1980'deki askeri darbeden önce yılda 2.000 kişinin öldürüldüğü bildirilmiştir. Jessel, darbeden sonra ölüm oranlarının azaldığını belirterek Türkiye'deki durumun İşçi Partisi vekillerinin göstermeye çalıştığı kadar kötü olmadığını dile getirmiştir.⁵⁵ Darbeden sonra Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği tarafından gönderilen rakamlar Jessel'in bu iddiasını güçlendirmiştir. Buna göre darbeden önceki hafta 99 kişinin siyasi çatışmalarda hayatını kaybettiği belirtilirken, müdahaleden sonra yalnızca dört ölüm rapor edilmiştir.⁵⁶ Daha sonraki süreçte gönderilen raporlarda da ordunun aldığı sert tedbirler sonrası ülkede siyasi cinayetlerin çok büyük oranda gerilediği ve güvenlik konusunda ilerleme sağlandığı aktarılmıştır.⁵⁷

İşçi Partili üyeler İngiliz hükümetinin, iki alanda takip ettiği politikaları parlamentoya anlatması gerektiğini söylemişlerdir. Birincisi Türkiye'ye silah satışı ile ilgilidir. Buna göre İngiltere'nin Türkiye ile silah satış anlaşması vardır ve gelecekte de olacaktır. Silahlar bir ülkeye satıldığında, İngiliz hükümeti bu silahların başka bir ülkeye saldırı amacıyla veya ülke içi baskı için kullanılmayacağına dikkat etmektedir. Silahlar satılırken alıcı ülkeden bu silahları savunma ağıının bir parçası olarak kullanılacağına dair taahhüt alınmaktadır. İşçi Partili vekiller bu durumu sorgulamışlar ve Türkiye'de silahların ülke içinde baskı aracı olarak kullanıldığını savunarak Türkiye'ye silah satışına karşı çıkmışlardır. Ayrıca İşçi Partisi temsilcileri İngiliz hükümetinin Kıbrıs politikasını da gündeme getirmişler ve eleştirel bir tutum almışlardır. İngiliz hükümetinin “yabancı birliklerin” Kıbrıs'tan çekilmesini sağlamak için Türkiye'ye ne gibi baskılar uyguladığını sormuşlar ve hükümeti yetersiz bir politika izlemekle suçlamışlardır.⁵⁸

5. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ray Whitney'in Değerlendirmeleri

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Whitney, İngiliz parlamentosunda Türkiye hakkında yapılan tartışmalara dâhil olan isimler arasında yer almıştır. Genel olarak Türkiye-İngiltere

⁵⁵ HC, vol. 56, col. 46, 1984.

⁵⁶ TNA: FCO 9/3054, Internal Political Situation in Turkey, 24 September 1980.

⁵⁷ TNA: FCO 9/3055, Internal Political Situation in Turkey, 5 November 1980.

⁵⁸ HC, vol. 56, col. 46, 1984.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

ilişkilerinin iyi durumda olduğunu söylemiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin 400. yıldönümü kısa süre önce kutlanmıştır. Whitney'e göre İngiltere, NATO'da müttefiki ve Avrupa Konseyi'nde ortağı olan Türkiye ile iyi ilişkiler kurmalıdır. Whitney, İşçi Partili üyelerin iddialarının aksine, İngiliz hükümetinin Türkiye'deki insan haklarının ihlali konusundaki kaygıları sürekli olarak Türk hükümetine en üst düzeyde defalarca iletmiş olduğunu belirtmiştir. Bu açıklamanın ardından İşçi Partili üyeler, İngiliz hükümetinin Türkiye'yi uyardığını ancak bunu kapalı kapılar ardında yaptığını ve kamuoyu önünde açık bir şekilde Türkiye'yi eleştirmediklerini ifade etmişlerdir.⁵⁹

Whitney, İşçi Partisi'ni Türkiye'deki gelişmelere tek taraflı bakmakla eleştirmiştir. İşçi Partili üyelerin kısa süreli Türkiye ziyaretleri gerçekleştirdikleri ve bu ziyaretlerinde kendilerine tek taraflı bir tablo çizecek kişilerin refakat ettiğini söylemiştir. Geniş bir pencereden bakmadan ve Türkiye'deki tüm kesimlerin görüşünü almadan yapılacak değerlendirmeler eksik olacaktır. Whitney, Türkiye'de ordu ile halk arasındaki ilişkiyi anlamak gerektiğini vurgulamıştır. 1980 askeri darbesinin ülkede yaşanan çatışmayı durdurduğuna dikkat çekerek halkın bunu memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir. Ayrıca cuntanın yeniden demokrasiye dönüş için bir takvim belirlediğini ve 1983 seçimleriyle Türkiye'de yeniden sivil yönetime dönüldüğünün altını çizmiştir. İngiliz hükümeti olarak kendilerinin de 1983 seçimlerinin demokratik açıdan eksiklerinin olduğunu kabul ettiklerini söylemiş, ancak demokrasi yolunda atılan bu adımın desteklenmesi gerektiği görüşünü paylaşmıştır.⁶⁰

Whitney'in İşçi Partili üyeleri Türkiye'ye yapmış oldukları kısa ziyaretlerin ardından tek taraflı yorum yapmakla itham etmesine İşçi Partisi'nden Clare Short tepki göstermiş ve Whitney'in Türkiye'yi en son ne zaman ziyaret ettiğini ve orada ne kadar zaman geçirdiğini sormuştur. Ayrıca Short'a göre Avrupa'daki birçok ülke, Türkiye'deki insan hakları ihlallerinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşınması gerektiği konusunda ikna olmuşken Muhafazakâr Parti hükümeti Türkiye'deki anti-demokratik uygulamaları önemsemez tutumu ile insan haklarına ne kadar saygı duyduğunu göstermiştir.⁶¹ Müsteşar Whitney ise İngiltere'nin ikili ilişki içinde olduğu her ülkeyi ziyaret etmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Ancak Türkiye'deki gelişmelerle ilgili kendisini bilgilendiren önemli bir diplomatik servise sahip olduklarını belirtmiştir. Bu serviste yer alan görevlilerin

⁵⁹ HC, vol. 56, col. 49, 1984.

⁶⁰ HC, vol. 56, col. 50, 1984.

⁶¹ HC, vol. 56, col. 51, 1984.

bazılarının çok iyi derecede Türkçe konuşabildiğinin ve 20 yıllık bir tecrübeye sahip olduğunu vurgulamıştır.⁶²

Müsteşar Whitney, İşçi Parti'sinin Türkiye'ye yönelik ağır eleştirilerine rağmen 1983 seçimleriyle Türkiye'nin demokrasi konusunda ilerleme kaydettiğini söylemiştir. 25 Mart 1984'te yapılacak yerel seçimlere üç parti dışında diğer partilerin de katılacak olmasının⁶³ demokrasi yolunda ilerlemenin bir göstergesi olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle İngiliz hükümetinin yapılan çabaları alkışlayarak ilerlemenin devam edeceğini umduğunu ifade etmiştir. Whitney, Türkiye'nin hâlihazırda ihtiyaç duyduğu şeyin tek taraflı eleştiri değil, destek ve cesaret olduğuna inandıklarının altını çizmiştir. Ayrıca İşçi Partili üyelerin Türkiye'ye karşı negatif tutumlarının yanlış olduğunu vurgulamıştır.⁶⁴

Sonuç

Çalışmanın ortaya koyduğu ilk sonuç; İngiliz parlamentosunda iktidarda bulunan Muhafazakâr Parti üyeleriyle ana muhalefette yer alan İşçi Partisi üyelerinin Türkiye'deki 6 Kasım 1983 seçimlerinin demokratik olup olmadığı konusunda anlaşmazlık içine düşmüş olduklarıdır. İşçi Partisi milletvekilleri 1983 seçimlerine yalnızca üç partinin girmesini eleştirmişlerdir. Diğer partilere asker tarafından onay verilmemesinin 1983 seçimlerine gölge düşürdüğünü söylemişlerdir. Onlara göre seçimlerin ardından Türkiye'de sivil iktidarın başa geçmesi ve TBMM'nin yeniden açılması Türkiye'ye demokrasi geldiği anlamı taşımamaktadır. Muhafazakâr Parti üyelerine göre ise Türkiye'de çok sayıda insan 1983 seçimlerinin demokratik bir seçim oluşunu düşünmüş ve seçimi boykot etmek yerine üç partiden birine oy vermeyi seçmişlerdir. Bu durum da İşçi Partili vekillerin iddialarının aksine Türk halkının 1983 seçimlerini demokratik olarak gördüğünün bir kanıtı olmuştur.

Çalışmanın ortaya koyduğu başka bir husus da şudur ki; İngiliz parlamentosunda 1983 seçimleri ve Türkiye'de demokrasi üzerine yapılan tartışmalar bir bakıma sağ-sol mücadelesine dönüşmüştür. Türkiye'de seçimi sağ kanattan Turgut Özal liderliğindeki ANAP'ın kazanmasının İngiltere'de iktidarda bulunan muhafazakâr Thatcher hükümetini memnun ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü İngiliz parlamentosunda yaşanan tartışmalarda iktidar milletvekillerinin Türkiye'de seçimlerden sonra oluşan durumu destekledikleri görülmektedir. İşçi Partili vekillerin Türkiye'deki yeni sivil hükümeti, askeri yönetimin bir devamı olarak gösterme çabalarına Muhafazakâr Parti tarafından karşı çıkılmıştır. Hatta Muhafazakâr Partili

⁶² HC, vol. 56, col. 51, 1984.

⁶³ Oya Çitçi vd., *Yerel Seçimler Panoraması, 1963-1999*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi, Ankara, 2001, s. 129.

⁶⁴ HC, vol. 56, col. 51, 1984.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

vekilleri zaman zaman 12 Eylül darbesini savunan bir tutum almışlar ve 12 Eylül 1980'den önce, ülkedeki aşırı sol ve sağ örgütlerin terörist faaliyetleri nedeniyle Türkiye'de her gün birçok insanın hayatını kaybettiğini söylemişlerdir. 12 Eylül öncesi dönemde demokratik kurumların ve cumhuriyetin dokusunun tehdit altında olduğunu ve NATO ittifakının üyesi olan Türkiye'nin tamamen çöküşe doğru ilerlediğini iddia etmişlerdir. Muhafazakâr Partili vekillere göre bu hususları görmezden gelerek Türkiye'de demokrasinin olmadığı gibi iddiaları gündeme getirmek son derece yanlış bir tutumdur. İşçi Partili üyeler ise Muhafazakâr Partili vekilleri Türk cuntasını savunmakla suçlamışlardır. 12 Eylül sonrası General Kenan Evren'in yönetimi ele geçirdiği tarihten itibaren birçok kişinin idam edildiğini söylemişlerdir.

12 Eylül üzerine yapılan tartışmalar ve 1983 seçimlerinin demokratik olup olmadığına dair görüşler İngiliz parlamentosunda iktidar ve muhalefeti karşı karşıya getirmiştir. Muhafazakârlar, Türkiye'de 1983 seçimlerini demokrasi yolunda atılmış önemli bir adım olarak görmüşler ve bu adımın desteklenmesi için yeni Türk hükümeti ile ilişkilerin geliştirilmesini savunmuşlardır. İşçi Partili vekiller ise Türkiye'de demokrasi olmadığını savunarak İngiliz hükümetinin, yaptırım uygulamak dâhil, Türkiye'ye karşı sert tedbirler almasını istemişlerdir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

İngiliz Milli Arşivi (The National Archives, TNA)

Foreign Office, Central Department and Foreign and Commonwealth Office (FCO):

FCO 9/3053, Internal Political Situation in Turkey.

FCO 9/3054, Internal Political Situation in Turkey, 1980.

FCO 9/3055, Internal Political Situation in Turkey. 1980.

FCO 9/3058, Turkey: Country Assessment Paper, 1980.

2. Birleşik Krallık Parlamento Tutanakları: (UK Parliament Hansard)

Avam Kamarası (House of Commons, HC)

House of Commons, 12 March 1984, Volume: 56, Column: 33.

House of Commons, Vol. 56, Col. 34.

House of Commons, Vol. 56, Col. 35.

House of Commons, Vol. 56, Col. 36.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

- House of Commons, Vol. 56, Col. 37.
House of Commons, Vol. 56, Col. 38.
House of Commons, Vol. 56, Col. 39.
House of Commons, Vol. 56, Col. 40.
House of Commons, Vol. 56, Col. 41.
House of Commons, Vol. 56, Col. 42.
House of Commons, Vol. 56, Col. 44.
House of Commons, Vol. 56, Col. 45.
House of Commons, Vol. 56, Col. 46.
House of Commons, Vol. 56, Col. 47.
House of Commons, Vol. 56, Col. 48.
House of Commons, Vol. 56, Col. 49.
House of Commons, Vol. 56, Col. 50.
House of Commons, Vol. 56, Col. 51.

3. Resmi Yayınlar

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi (MGK TD):

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMM TD):

4. Gazeteler

Cumhuriyet

Hürriyet

Tercüman

Milliyet

5. Kitap ve Makaleler

AHMAD, Feroz, “Cumhuriyet Türkiye’inde Siyaset ve Siyasi Partiler”, Reşat K. (Ed.) *Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 229-274.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

AHMAD, Feroz, “The Transition to Democracy in Turkey”, *Third World Quarterly*, Vol 7, No 2, 1985, s. 211-226.

ALTAN, Cemal, “Genel seçimler-yerel seçimler ilişkisi (1983-2004)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 12, 2005, s. 174-190.

ARSLAN, D. Ali, “1963’ten Günümüze, Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye’nin Siyasi Yapısı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2007, s. 1-32.

ATAMAN, Muhittin, “1983-1991 döneminde İç Politika: Özal’lı Yıllar”, A. Çaylak (Ed.), *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi* içinde (. ss.) Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 587-601.

ATAMAN, Muhittin, “Özalizm: Türkiye’de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 19, 2000, s. 53-63.

AYDIN, Suavi, - TAŞKIN, Yüksel, *1960’tan günümüze Türkiye tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

ÇAVDAR, Tefvik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1950’den Günümüze*, 5. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2013.

ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 22, 2009, s. 165-178.

ÇİTÇİ, Oya vd., *Yerel Seçimler Panoraması, 1963-1999*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi, Ankara, 2001.

DEMİR, Şerif, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Vesayet (27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül)*, TİAV, Ankara, 2020.

ERASLAN, Cezmi, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 519-643.

ERDEM, Gökhan, “12 Eylül Darbesi’nin Türkiye’nin Avrupa ile İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi’yle İlişkiler”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2015, s. 29-64.

EREN, Abdurrahman, “Türkiye’de Uygulanan %10 Genel Seçim Barajının Serbest Seçim Hakkını İhlal Sorunu”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2008, s. 63.110.

ESENER, Kaan, *Avrupa Konseyi ve Türkiye (1980-1986)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

HALE, William, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

LEWIS, Bernard, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, YKY Yayınları, İstanbul, 2007.

ÖZÇELİK, Ayfer, “1960’dan günümüze Türk Siyasal Hayatı”, S. İnan-E. Haytoğlu (Ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011 s. 145-186.

SUNAY, Cengiz, *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, Orion Kitabevi, Ankara, 2010.

TANÖR, Bülent, “Siyasal Tarih (1980-1995)”, Sina A. (Ed.) *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-2003*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 27-161.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, “Turkey’s Participation in the Middle East Command and Its Admission to NATO, 1950-52”, *Middle Eastern Studies*, Vol 35, No 4, 1999, s. 70-102.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

GÖRSEL TARİH ÇALIŞMALARINDA FOTOĞRAF OKUMA YÖNTEMİ¹

Özlem BAYKAL²

Özet

Görsel malzemeler, tarih disiplininde yer alan her olayın ve olgunun daha anlaşılır olması konusunda fayda sağlamaktadır. Bu bağlamda fotoğraf, bir duyguyu, düşüncüyü, olayı ve öyküyü anlatmak için kullanılan çok yönlü bir belgedir. Birçok paragraf ile anlatılan bir olay, sadece bir fotoğrafla da anlatılabilir. Tarihin fotoğrafa başvurmasının temelinde, yazınsal tarihin daha çok kuşku barındırmasıdır. Nitekim tarihsel bilgiler metinleri destekleyen fotoğraflarla elde edildiğinde, tarihsel gerçekliğin ortaya çıkması ve kabul edilmesi kaçınılmazdır. Fotoğrafın niceliksel ve niteliksel tahlili sonucunda yapılan analizler, öyküyü ortaya çıkarır. Fotoğraf okuması, fotoğrafta yer alan kişiler, giysiler, davranışlar, doğa, şehir, mekan, kültür hakkında bilgilerin tarihin havuzunda belli birikimler sonucunda yorumlanması, bir gerçeği anlama ve anlatma metodudur. Diğer yandan her bilim insanı ve fotoğraf uzmanının fotoğraf okumasına dair soruları, değişmektedir. Kimisi biçim ve öz kavramlarını dikkate alarak sorular sorarken, kimisi fotoğrafta yer alan unsurlar ve mesajı ile ilgilenmektedir. Bu soruların sorulması ve yanıtlanması sonucunda, fotoğrafın kimlik bilgileri elde edilmektedir. Bu bilgiler, *foto-röportajın* yapılmasında temel unsurlar olarak yer almaktadır. Dolayısıyla tek tek biraya gelen fotoğraflar, bir olaya veya döneme tanıklık edebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fotoğraf Okuma, Görsel Metodoloji, Görsel Tarih.

PHOTOGRAPH READING METHOD IN VISUAL HISTORY STUDIES

Abstract

Visual materials are useful in making every event and phenomenon in the discipline of history more understandable. In this context, photography is a versatile document used to describe an emotion, thought, event and story. An event that can be told with many paragraphs can also be told with just one photograph. The basis of history's recourse to photography is that literary history is more skeptical. As a matter of fact, when historical information is obtained with photographs supporting the texts, the emergence and acceptance of historical reality is inevitable. The analyzes made as a result of the quantitative and qualitative analysis of the photograph reveal the story. Reading photography is a method of understanding and telling the truth, interpreting information about the persons, clothes, behaviors, nature, city, place and culture in the historical field as a result of certain accumulations. On the other hand, the questions of each scientist and photographer about reading photography vary. While some ask questions by considering the concepts of form and essence, others are interested in the elements and message in the photograph. As a result of asking and answering these questions, the identity information of the photograph is obtained. This information is included as the basic elements in making the photo-interview. Therefore, photographs that come together one by one can witness an event or a period.

Key Words: Reading of Photography, Visual History, Visual Methodology.

¹ Bu çalışma, 2020 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde kabul edilen "Fotoğraf Üzerinden Milli Mücadele'de Türk Kadını (1919-1922)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, ozlembaykal_ibu@hotmail.com, obaykal@ankara.edu.tr

Giriş

Tarih, geçmişte kalan insani ve toplumsal olaylar topluluğunu inceleyen, yaşanmış geçmişini adalndırıp, konu edinen bilim olarak tanımlanır.³ Tarih, insanı anlayan ve insanın çevresini kuşatan bilim dallarından biridir. Tarih, öğrenme arzusunu giderdiği için herkesin ilgisini çekmiştir. Dolayısıyla tarih geçmiş, şimdi ve gelecek zaman ile ilgili toplumsal bir hafıza oluşturduğu için önemlidir.⁴ Tarih, insanların zaman ve mekan içinde yaşamış oldukları her anı inceleyen ve tasvir eden bir bilimdir.⁵ John Tosh “*tarih, beşeri bilim ve sosyal bilim arasında melez bir disiplindir*”⁶ şeklinde bir tanım yaparak, aslında tarihin çok yönlü olduğunu vurgulamıştır. Tarih, hem geçmişte yaşananlar hem de o geçmişin incelenmesi anlamında önemlidir. Tarih, kolektif hafızadır, insanların sosyal kimlikleri ve gelecek beklentileri hakkında bir algı geliştirdikleri deneyim deposudur.

Fransa’da kurulmuş olan *Annales Okulu*’nun⁷ en önemli temsilcilerinden olan Fernand Braudel tarih bilimini “*bütün tarihlerin toplamı, geçmiş, şimdi ve gelecekteki doktrin ve bakış açılarının biraraya gelmesi*”,⁸ Voltaire ise “*bir nesilden öbür nesle intikal eden hikayeler*” şeklinde bir tanım yapmış ve tarihin hayatın akışında devam eden, bir dinamizme sahip olduğunu açıklamıştır.⁹ Annales Okulu kurucularından Marc Bloch tarih bilimini, “*zaman içinde insanların ilmi*”,¹⁰ E. H. Carr ise tarihi, “*tarihçi ile olaylar arasında devamlı bir etkileşim, geçmiş ile günümüz arasında bitmek bilmeyen bir dialog*”¹¹ olarak tanımlamıştır. Öte yandan Lucien Febvre tarihi “*geçmiş ve bugünün incelenmesi*” aynı zamanda “*bugünün açıklanması*”, yaşanılan anın geçmiş içinde incelenişi ve tasviri şeklinde anlamlandırmıştır.

³ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Anahtar Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1996, s. 11.

⁴ Temuçin Faik Ertan, “80 Yıllık Ömürde, 72 Yıllık Cumhuriyet Tanıklığı Mehmet Ali Eke”, *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 2003, Sayı: 16, s. 209.

⁵ E. Bernheim, *Tarih İlmine Giriş: Tarih Metodu ve Felsefesi*, Çev. Şükrü Akkaya, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936, s. 51.

⁶ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 3.

⁷ Annales Okulu, I. Dünya Savaşı sonunda ekonomi ve sosyal tarih araştırmalarına yönelmiş olan Lucien Febvre ve Marc Bloch tarafından 1929 yılında çıkarılan *Annales d'histoire économique et sociale* adlı dergi ile başlayan, Fransa’da kurulan tarih ekolüdür. 1920-1990 yılları arasında üç gelişme evresine sahip olan ekol, Fernand Braudel, Mc. Lennan, Hobsbawm, Georges Duby, Jacques Le Goff ve Emmanuel Le Roy Ladurie gibi önemli isimler ile dünya tarihine yeni bir yön vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2002; Engin Ayan, “Türk Tarih Yazımı Evriminde Annales Kuramının Yorumu”, *Tarih Okulu Dergisi*, İzmir, 2011, Sayı: 11.

⁸ Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 63.

⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 1.

¹⁰ Marc Bloch, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, Çev. Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 69.

¹¹ E. Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 35.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Dolayısıyla tarih ve tarihçi, kendisini dinamik bir süreç olan geçmişin içerisinde bulmaktadır.¹²

Diğer yandan tarih yazımı hakkında bilgi vermek gerekirse, çok geriden gelen bir uğraş olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda Antik Çağ'da sadece tarih yazılmamış, aynı zamanda tarih yazımı üzerinde düşünceler de üretilmeye başlanmıştır. Tarih yazımı, *hikayeci, öğretici, araştırmacı, sosyal, bilim (neden-nasil), kronik* şeklinde bir çeşitliliğe sahiptir. Antik dönemin tarih yazıcıları olan *Herodotos* ve *Thukydides*, *historia* kavramını araştırma, keşfetme ve bu işlemler sonucunda elde edilen bilgiyi aktarmak anlamında kullanmıştır.¹³

Ortaçağ Dönemi'nde ise *Augustinus* kilise kronikleri, *Taberi* ise siyer geleneğinin etkisiyle tarih yazıcılığı yapmıştır. Rönesans döneminde hümanizmin etkisiyle başlayan tarih yazıcılığı, Aydınlanma Döneminde *Edward Gibbon*, *Voltaire* ve *Montesquie* isimleri ile modern bir yöne doğru ilerlemiştir. Modern tarihçilik *Lepold Von Ranke*, modern uygarlık tarihçiliği ise *Arnold J. Toynbee* öncülüğünde başlamıştır. Öte yandan tarih biliminde analiz yöntemini başlatan *Max Weber* karşılaştırmalı tarih anlayışının öncüsü olurken, Alman tarihselci yaklaşım, *Karl Marx*'ın *marksist* anlayışı ile şekillenmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda ise ekonomi ve sosyal tarih araştırmalarına yönelmiş olan *Lucien Febvre*, *Marc Bloch* ve *Fernand Braudel* öncülüğünde Fransa'da *Annales* Ekolü kurulmuştur.¹⁴

Nitekim tarih yazımında, üç farklı yaklaşım görülmektedir. Bunlardan birincisi, bir *anlatı (narrative)* olarak geçmişin yeniden tasarımı, ikincisi *bireysel (idiographic)* olan, başka bir deyişle tarihsel ve toplumsal dönemlerin kendilerine özgü sebepler ve sonuçlar ortaya çıkarıp, analizler yapmasıdır. Üçüncü yaklaşım ise tarihin nedensellik ilkesi içinde, *açıklayıcı* olmasıdır.¹⁵ Diğer yandan bir olayın tarihin sayfalarına geçmesi için tarihçilerin bu olayı yazılı veya görsel kaynaklara dayalı bir metodu tercih ederek, yazması gerekmektedir.¹⁶ Bu bağlamda Walter Benjamin,¹⁷ “*soluduğumuz havada bizden önce yaşamış olanların bıraktığı*

¹² Olcay Özkaya Duman, “Tarih Bilimi ve Bilgisi Açısından Aydınlanmadan Günümüze Sorularla Tarih Felsefeleri ve Kavrayışları”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, Sayı: 7, s. 52.

¹³ Mustafa Safran-Ahmet Şimşek, “Anlatı Bağlamında Tarih yazımının Sorunları”, *Bilig*, Güz 2011, Sayı: 59, ss. 205-208.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Kılıçbay vd., *Dünyada Tarihçilik*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yayınevi, Ankara, 2017.

¹⁵ İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s. 54.

¹⁶ Ertan, “80 Yıllık Ömürde...”, s. 210.

¹⁷ Yirminci yüzyılın en önemli Marksist estetikçilerinden ve kültür yorumcularından biri olarak görülen ve bir sosyal üretim formu olarak sanatın önemini ortaya çıkaran Alman düşünür Walter Benjamin, 1892 yılında Berlin’de dünyaya gelmiş, Berlin, Münih ve Bern’de felsefe öğrenimi görmüştür. 1920’de Berlin’e yerleşerek edebiyat eleştirmenliği ve çevirmenlik yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zuhul Özel Sağlantı, “Walter

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

esintiler mutlaka var” şeklinde bir açıklama yaparak, tarihsel izlerin peşinden gitmeyi, yazılı belgelerden görsel kaynaklara doğru devam eden bir yol olarak görmüştür.¹⁸ Dolayısıyla belgeler, tarih ve tarihçi için birer kanıt niteliği taşımaktadır. Belgeler daha önce meydana gelmiş bir olayı, tarihin laboratuvarında kanıtlayıcı hale getirmektedir.¹⁹ Bu nedenle tarihçiler tarafından belgeler, doğru yöntemler ışığında tahlil edilmelidir.

Belgelerin niteliği ve kullanımına ilişkin sorular sormak, tarihçilerin metodolojik çalışmalarında belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ancak sadece yazılı belgeleri tarihsel kaynaklar olarak görmek, doğru bir yaklaşım değildir. Bu bağlamda klasik tarihçiler, resmi yazışmalar, mektuplar, raporlar ve günlükler ile sınırlı kalarak, belge yelpazesini oldukça daraltmışlardır. Görsel ve sözlü kaynaklara daha fazla yer veren modern tarihçiler ise tarih disiplininin son yıllarda daha fazla gelişmesine katkı sunmuşlardır. Bu noktadan hareketle ekonomik ve sosyal tarihin büyümesine müttetik olmak, çeşitli olan tarihsel belgeleri birbirleriyle buluşturmak gereklidir.²⁰

Öte yandan tarihçi tarihsel bilgilere eleştirel bakmalı, bu bilgiler doğrultusunda yorum yapmalı ve bilgileri tarihsel doğruluğun ölçütlerine dayandırarak kullanmalıdır.²¹ Tarihçi tarihi disiplinler arası bir bilim haline getirdiği zaman, tarihin çalışma alanı genişlemektedir. Bu bağlamda Annales Ekolü’nde görüldüğü üzere, çeşitli bilim dallarından beslenen tarihin bilimsel çekiciliği artmaktadır. Oysa Türkiye’de birbirinden farklı bilim dallarından yararlanılarak yapılmış tarih çalışmaları, çok kısıtlı görülmektedir. Zafer Toprak’ın ifade ettiği gibi tarihçi belli bir dönem ve alanda yetkin hale gelerek, kendi mabedini inşaa etmekte ve sadece bu alanla yetinmektedir.²² Dolayısıyla sürekli aynı konu üzerinde araştırmalar yapan bazı tarihçiler, diğer bilim dallarından yararlanmayı ihmal ederek tarihin bakış açısını yoksullaştırmaktadırlar.

Bir başka önemli husus ise tarih ve tarihçilik için gerekli olan, malzemeler konusudur. Tarih, geçmişe ait kaynakları belli metodlarla inceleyerek bilgi üretirken, kaynaklar da geçmişe ait izleri korumaktadır. Tarihçi ise bu materyallerden sağlıklı yönetemlerle

Benjamin’in Bakış Açısından Tarih ve Fotoğraf İlişkisi”, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Güz 2013, Sayı: 37, s. 238.

¹⁸ Aktaran, Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 29-30.

¹⁹ Bülent Akbaba, “Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2005, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 186.

²⁰ John Scott, *A Matter of Record: Documentary Sources in Social Research*, Polity Press, UK, 2014, ss. 28-31.

²¹ R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, Doğu Batı Yayıncılık, Ankara, 2010, ss. 313-314.

²² Zafer Toprak, “Sosyal Tarih”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara, 2015, ss. 1-2.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

faydalanarak, bilgi üretir.²³ Tarihçi, bilimsel çalışmalar yapmak için öncelikle birincil ve ikincil kaynakları taramakla işe başlar. Birincil kaynaklar, olaylar ve kişiler hakkında daha açık bilgiler vererek, tarihsel problemlerin çözümüne farklı bir bakış açısı getirmektedir.²⁴ Birincil kaynaklar sadece yazılı vesikalardan ibaret olamamakla birlikte, belirli bir dönemde çekilmiş görsel-işitsel kaynaklar da bu kategoride yer almaktadır.

Bu bağlamda tarih araştırmalarının başlıca araçları olan tarihsel veriler, *maddi olan, maddi olmayan, yazılı, sözlü ve temsili* olan şekilde dört gruba ayrılmaktadır. Maddi veriler, *nesne veya eşya, yani somut olarak kullanılan* unsurlardır. Maddi olmayan kaynaklar, *gelenek, örf-adetler, batıl inançlar ve efsaneler* olarak tanımlanabilir. Yazılı kaynaklar, *mektup, gazete, dergi, broşür, mezartaşı ve günlük, sözlü kaynaklar, sözlü kayıtlar, hikayeler, şiirler, destanlar, menkıbe ve fıkralar* olarak kabul edilir. Temsili kaynaklar, *temsili iz olan fotoğraf, resim, plak, film ve ses kayıtları* gibi verilerdir.²⁵ Tarihsel kişi ve olayların konu olduğu *resim, tablo, kabartma, heykel, harita, şehir planları* da tarihin habercileridir. Gerçeği yansıttığı için kullanılan bu kaynaklar, yanlış kullanım sonucu tarihin tahriyatına neden olabilir. Dolayısıyla bu vesikaların kim tarafından ne zaman ortaya çıkarıldığı, söz konusu olaya ve döneme ait olup olmadıkları konusunda tarihçinin dikkatli bir araştırma yapması daha sonra bunları kullanması gerekmektedir.²⁶ Öte taraftan, tarih biliminde kullanımı sınırlı olan görsel kaynaklar ise *iki boyutlu (fotoğraf, film ve resim) ve üç boyutlu (heykel, müzede yer alan eşyalar ve her çeşit eşya) malzemelerden* oluşur. Bu kaynaklar, tarihsel süreçlerin değişimine somut bir delil olmaktadır.²⁷ Nitekim tarihçi, tarihsel yanlışlıklara düşmemek için kendi laboratuvarında titiz bir çalışma yürütmelidir.

Bu bağlamda görsel malzemeler de kendi bünyesinde *dilsiz görsel, yarı dilli görsel ve sözlü bilgi içeren görsel malzemeler* olarak ayrılmaktadır. *Dilsiz görsel malzemeler*, üzerinde herhangi bir ekleme olmayan geçmişin kalıntıları olarak bilinen *resim, minyatür, gravürden ve fotoğraftan* oluşur. *Resimler* (freskler ve başka resimler), *mozaik biçiminde olan resimler, çini üzerine yapılan resimler, tuvale yapılan resimler, kağıda çizilen ve kağıttan artırılan* çeşitlere sahiptir. *Minyatürler*, Orta Asya'dan gelen bir gelenek olarak İran vesilesiyle İslam kültürüne yansımış küçük boyutlu resimlerdir. Minyatürlerin bir çeşidi olan *surnameler* ise Anadolu'nun sosyo-kültürel hayatı hakkında bilgi verir. *Gravürler*, Avrupalı ressamların

²³ Fatma Acun, "Tarihin Kaynakları", *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 119.

²⁴ a.g.m., ss. 122-123.

²⁵ David E. Kyvig-Myron A. Marty, *Yanıbaşımızdaki Tarih*, Çev. Nalan Özsoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 33.

²⁶ Bernheim, *a.g.e.*, s. 123.

²⁷ Acun, "Tarihin...", ss. 127-128.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

çizdiği tarama usulü resimlerdir. *Fotoğraflar* ise 19. yüzyılın yarısından itibaren, Türk tarihinde yerini almaya başlamıştır. 1920’li yıllarda renkli fotoğraf keşfedilmiş olsa da, bu yenilik 1970’lerden sonra Türkiye’de görülmüştür. Diğer yandan belirli bir dönemde çekilen, *diyapozitifin, slaytların, sessiz filmlerin* de giderek artan bir kullanıma sahip olacağı tahmin edilmiştir.²⁸ Fotoğraflar gibi, son yıllarda kullanılmaya başlanan bu veri grubu, arşivlerde sınırlı sayıda bulunmaktadır.²⁹

Diğer taraftan *yarı dilli görsel malzemeler*, sözlü bilgiyle iç içe olan, üzerinde kısa, açık ve kesin sözlerin bulunduğu afiş ve reklam panoları, haritalar, taslak, kroki ve planlardır. *Sözlü bilgi içeren görsel malzemeler* ise dilsiz kaynaklar olarak tanımlanan her çeşit sesli sinema filminden oluşur. Bu filmler zamanında çekilmiş yani konunun geçtiği dönem ile ilgili bilgiler veren, sonradan çekilmiş filmler ise değişen koşullara bağlı olarak şekillenen dönemler hakkında daha az bilgi veren materyallerdir.³⁰

Görsel malzemelerin bu denli çeşitliliğine rağmen, yazılı belgelerden tarihçilik yapanların sayısı, görsel tarihçilerden fazladır.³¹ Halbuki görsel materyaller, yazılı belgelerde yer alan bilgilerin tamamlayıcısı ve destekleyicisi olduğu gibi imgeler aracılığıyla geçmişin zihinlerde canlandırılmasını sağlamaktadır.³² Görsele dayalı tarih araştırmalarının tarih bilimine ve kamuoyuna katkısı, yadsınamaz. Bu nedenle Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda dönemin sanatçıları tarafından yapılmış *tablo, resim, gravür, minyatür* vb. görsel materyaller, dönemin sanat tarzı ile şekillendiği ve döneme ait mesajlar verdiği için değerlendirilmesi gereken önemli kaynaklardır.³³ Görüldüğü üzere tarihi malzemeler, oldukça çeşitlilik göstermekte ve tarihçilerin mutfağında hazırlanmayı beklemektedir.

Öte yandan yazılı ve görsel kaynaklarla hazırlanan tarih çalışmaları hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bu bağlamda Ronald Barthes, tarihi öğrenmek için ona dışardan bakılması gerektiği ve yazılı tarihin görsel tarih kadar inandırıcı olmadığını ifade etmiştir.³⁴ Peter Burke ise sadece yazılı kaynakları okuyarak tarihçilik yapmayı, eksik bir metod olarak

²⁸ Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989, s. 56.

²⁹ Fatma Acun, “Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, Cilt: 24, Sayı: 2, s. 13.

³⁰ Tuncer Baykara, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, ss. 73-74.

³¹ Robert Stardling, *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 92.

³² Sedef Bulut, “Milli Mücadele Dönemiyle İlgili Görsel Bir Eser: Anadolu Hediyesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Güz 2018, Sayı: 63, s. 134.

³³ Acun, “Milli Mücadele...”, s. 14.

³⁴ Roland Barthes, *Camera Lucida Fotoğraf Üzerine Düşünceler*, Çev. Reha Akçakaya, Altıkkırbeş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 80.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

görmüştür. Yazılı kaynakların görsel malzemeler ile desteklenmesini, böylece tarihsel çalışmaların daha fazla anlam kazanacağını vurgulamıştır.³⁵ Nitekim geçmişle meşgul olan tarihçi, olayın yaşandığı zaman ve mekanda bulunmadığı, olaylar hakkında elinde sağlam veriler olmadığı için başkaları tarafından yazılan kaynakları veya meydana getirilen görsel vesikaları kullanmalıdır. Tarihçi, olayların görsel tanıkları olan film ve fotoğraf kayıtlarını inceleyerek, gelişmeleri gözlemleyebilme şansına sahip olmaktadır.³⁶ Şüphesiz ki fotoğrafı birincil kaynak olarak kabul eden ve kullanan tarihçilerin sayıca artması, tarih bilimi için bir zenginlik olacaktır.

Geçmişe yönelik bilgiler elde etmek amacıyla fotoğraf incelemek, insanlarla sözlü tarih çalışması yapmak, bir iş yerinin mali kayıtlarını-eski yapıları incelemek, haritalar ve vergi kayıtlarından bir bölgenin gelişme seviyesini izlemek gibi birçok yöntem kullanılmaktadır. Günümüzde tarih, geleneksel metodların dışında modern yöntemler kullanılarak da incelenmektedir. Özellikle son dönemde kamu tarihçiliğindeki artış, *sözlü*, *kantitatif* ve *görsel* yöntemlerin kullanılmasıyla ilgilidir. *Kamu tarihçiliği*, tarihsel kaynakların yönetimi ve uygulamalı araştırma çalışmalarının yapılması demektir.³⁷

Geçmiş baktığımızda insanlar yaklaşık 15000 yıl öncesinde Paleolitik Çağ'da mağaralara, insan, hayvan ve doğa figürleri çizerek, duvar ve düşüncelerini anlatmışlardır. Paleolitik dönemin en eski mağaraları olarak nitelendirilen Fransa'daki *Lascaux* ve *Altamira* mağaralarının duvarlarına çizilen resimler, aslında sözcüklerin yerini almıştır. Aynı şekilde mezar resimleri de, Eski Mısır tarihi hakkında bilgi vermiştir. Mağara resimleri, dönemin insanların doğaya hakim oluşlarının ve hatta sosyo-ekonomik yaşam tarzlarının da kanıtı olmuştur.³⁸ Bu bağlamda Vilem Flusser, bu çizimler arasında geleneksel görüntüleri tarih öncesine ait çizimler, teknik olanları ise tarih sonrasında ait olarak tanımlamıştır.³⁹

Yaklaşık 15000 yıldan beri varlığını koruyan duvar resimleri ile ortalama 2500 yıllık olan çivi yazıları, günümüzde de mevcudiyetini korumaktadır. Resim sanatı yedi yüz yıldan beri bilinmekte ve beş yüz yıldan daha fazla bir geçmişe sahip olan resimlerle kitap basımı gerçekleştirilmektedir. Son kırk yıldır elektronik görüntüler, son on yıldır ise sayısal tabanlı

³⁵ Peter Burke, *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa*, Çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 136.

³⁶ Fatma Acun, "Görsellik ve Yakın Dönem Araştırmalarında Kullanımı", *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 2004, 18, s. 101.

³⁷ Kyvig- Marty, *a.g.e.*, s. 7.

³⁸ Mihaly Hoppal, *Şamanlar ve Semboller*, Çev. Fatih Sel, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 77.

³⁹ Vilem Flusser, *Bir Fotoğraf Felsefesine Doğru*, Çev. İhsan Derman, Med-Campus 126 Proje Yayınları, Ankara, 1994, s. 15.

bilgisayar görüntüleri hayatın her alanında yerini almıştır.⁴⁰ Nitekim bu teknolojik veriler doğrultusunda, yeni bir tarihçilik anlayışı ile farklı araştırmalar yapılabilir.

Tarih, tarih ekolleri, tarihçilik, tarihte yöntem-araştırma teknikleri, tarihin materyalleri ve görsel kaynakları açıkladıktan sonra, çalışmanın asıl malzemesi olan fotoğrafı anlam olarak ve tarihi gelişimi açısından açıklamak gereklidir. Fotoğraf, Eski Yunanca'da *photos*(ışık), *graphien* (çizmek ve yazmak) sözcüklerinin biraraya getirilmesi sonucunda kullanılan bir kavramdır. Bu noktadan hareketle fotoğraf, optik metodlar ile ışığa duyarlı gümüş tuzların kimyevi işlemlerden geçmesi sonucu kalıcı hale getirilen görüntünün adıdır.⁴¹ Fotoğraf için kimya, optik ve doğanın insan etkisinden bağımsız bir şekilde bütün ayrıntıların kopyalanabileceği bir görüntünün sabitlenmesi şeklinde bir tanım yapılmıştır. Zaman geçtikçe teknik gelişmelerle beraber fotoğrafın gelişimi de desteklenmiştir.⁴²

Yöntem

Türkiye'de *fotoğraf ve tarih, fotoğraf okuma yöntemleri* başlıklı araştırmaların veya eserlerin geniş bir alana sahip olmaması, araştırma sürecinde pek çok zorluğu beraberinde getirmiştir. Fotoğraf okuma metoduyla ilgili bilgi edinmek için genellikle *Visual History, Anthropology and Photography, Visual Research Method, Reading of Photography* başlıklı İngilizce yayınlardan ve çeviri eserlerden yararlanılmıştır.⁴³

Bu çalışma için şüphesiz ki temel araştırma eserleri, detaylıca incelenmiştir. Walter Benjamin'in fotoğraf ile ilgili kitapları, Peter Burke'in *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa*, Susan Sontag'ın *Fotoğraf Üzerine ve Başkasının Acısına Bakmak*, Roland Barthes'in *Camera Lucida* ve *Göstergebilimsel Serüven*, Quentin Bajac'ın *Karanlık Odanın Sırları*, Güler Ertan-Bülent Erutku adlı yazarların *Açıklamalı Fotoğraf Terimleri Sözlüğü*, Sarah Graham-Brown'ın *The Portrayal of Women in Photography of the Middle East 1860-1950 Images of Women*, Güney Dinç'in *Mehmet Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı*, Engin Özendes'in *Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğrafçılık*, Esra Danacıoğlu'nun *Geçmişin İzleri*, David E Kyvig-Myron A. Marty adlı yazarların *Yanbaşıımızdaki Tarih*, Robert Stradling'in *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli* isimli

⁴⁰ Alev Fatoş Parsa, "Fotoğraf ve Göstergebilim Üzerine", *Kontrast Fotoğraf Dergisi*, Mart 2016, Sayı 50.

⁴¹ Güler Ertan-Bülent Erutku, *Açıklamalı Fotoğraf Terimleri Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 2004, s. 113.

⁴² Kemal Gök, "Fotoğrafın Bulunuşu ve Sonrasında Oluşan Teknik Gelişmeler", *Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi*, 2016, Cilt: 3, Sayı:1, ss. 44-45.

⁴³ Bkz. Eserin kaynakçasında gerekli bilgi verilmiştir.

eserleri, Fatma Acun'un görsel tarihle ilgili kitap ve makaleleri bu çalışmanın yazılmasında oldukça faydalı olmuştur.⁴⁴

Amaç

Bu çalışmanın amacı tarih yazımında fotoğrafın kullanımının tarih disiplinine ne denli çok yönlülük ve işlevsellik kazandırdığına ışık tutmak; ayrıca görsel tarih alanında birtakım eksiklikleri ortaya koymaktır. Yazılı kaynakların fotoğraflarla buluşturulması hakkında bir analiz çalışması olan bu makalenin konuya ilgi duyan araştırmacılar için kullanılabilir bir kaynak olacağını ve tarih bilimine katkı sağlayacağını, düşünüyorum.

1. Fotoğrafın Tarihçesi

Fotoğraf ilk defa 1820-1830 yılları arasında bir görüntüyü kaydetmeyi, sabitlemeyi ve yeniden üretmeyi mümkün kılan, *camera obscura*⁴⁵ ile elde edilmiştir.⁴⁶ Camera obscura, bir insanın sığabileceği genişlikte, sadece bir duvarında dışarıdaki ışığın geçmesini sağlayan deliği olan ve duvara yansımış bir görüntünün çizildiği karanlık bir odadır. Rönesans Döneminde ressamlar tarafından çizim yapmak için uzun yıllar boyunca kullanılmış, sonraki

⁴⁴ Peter Burke, *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa*, Çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016; Walter Benjamin, *Fotoğrafın Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012; Walter Benjamin, *Fotoğraf Yazıları*, Kolektif Kitap, İstanbul, 2019; Susan Sontag, *Fotoğraf Üzerine*, Çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011; Susan Sontag, *Başkasının Acısına Bakmak*, Çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004; Roland Barthes, *Camera Lucida Fotoğraf Üzerine Düşünceler*, Çev. Reha Akçakaya, Altıkkırkbeş Yayınları, İstanbul, 2016; Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, Çev. Mehmet-Sema Fırat, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2016; Quentin Bajac, *Karanlık Odanın Sırları: Fotoğrafın İcadı*, Çev. Ali Berktaş, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2005; Güler Ertan-Bülent Erutku, *Açıklamalı Fotoğraf Terimleri Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 2004; Sarah Graham-Brown, *The Portrayal of Women in Photography of the Middle East 1860-1950 Images of Women*, Columbia University Press, New York, 1988; Güney Dinç, *Mehmet Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı 1912-1913*, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2008; Engin Özendes, *Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğrafçılık 1839-1923*, Yem Yayıncılık, İstanbul, 2013; Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010; David E. Kyvig-Myron A. Marty, *Yanbaşımızdaki Tarih*, Çev. Nalan Özsoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011; Robert Stardling, *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003; Fatma Acun, "Tarihin Kaynakları", *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011; Fatma Acun, "Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi", *Hacettepe Üniversitesi- Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, Cilt: 24, Sayı: 2; Fatma Acun, "Görsellik ve Yakın Dönem Araştırmalarında Kullanımı", *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 2004, 18; Fatma Acun, *Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017; Fatma Acun, "Görsel Malzemeler", *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Yayınevi, Ankara, 2015.

⁴⁵ Camera Obscura sistemi, karanlık bir odanın duvarına açılan bir delikten ışık aracılığı ile dışarıdaki görüntünün içerdeki duvara ters biçimde oluşmasıdır. Bu bilginin Sümerlerde kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gök, a.g.m, ss. 43-66.

⁴⁶ Emma Lewis, *İzmler-Fotoğrafi Anlamak*, Çev. Meltem Aydemir, Hayalperest Yayınları, İstanbul, 2018, s. 12.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

yıllarda sandık boyutuna dönüştürülmüş ve Sanayi Devrimiyle birlikte yerini fotoğraf makinasına bırakmıştır. Diğer taraftan fotoğraf ilk olarak, *Joseph Nicephore Niepce* tarafından 1824 yılında Fransa'nın Gras şehrinde ışık, maden ve taş üzerinde yapılan çalışmalar ve güneşle yazmak anlamında kullanılan *heliography* yöntemi sonucunda elde edilmiştir.⁴⁷ Niepce, 8 Aralık 1827 tarihinde güneş ışığı (*heliography*) ile hazırladığı ilk fotoğrafını, *Royal Society*⁴⁸ adlı kurula bildirmiştir.⁴⁹ 1833 yılında *Herculer Florence*, fotoğraf teknikleri üzerine çeşitli denemeler yaparak, görüntüyü sabit hale getirmiş ve fotoğrafın *negatif-pozitif* metodunu ortaya çıkarmıştır.⁵⁰ Öte yandan Niepce'nin ortağı *Louis Jacquer Mande Daguerre* ise metal levha üzerinde, görüntü sabitleme tekniğini bulmuştur. Bunun sonucunda 19 Ağustos 1839'da *Fransız Bilimler Akademisi*'nde *Francois Arago* tarafından Daguerre'nin fotoğraf yöntemi *daguerreotype*,⁵¹ kamuoyuna ilan edilmiştir. Bu teknoloji, artık resim yazılarının ve gravürlerin yerini alan fotoğrafı ortaya çıkarmıştır.⁵²

Fotoğraf sanatını ortaya çıkaran Niepce ile Dauguerre, ortalama beş yıl boyunca verilen uğraş sonucunda amaçlarına ulaşmış ve fotoğrafı kamuoyuna kazandırmıştır.⁵³ Ayrıca, *fotoğraf*, *negatif*, *pozitif*, *snapshot* kavramları ilk defa *John Herschel* tarafından literatüre kazandırılmıştır.⁵⁴ Bu sırada İngiliz asıllı *William Henry Fox Talbot* aynı görüntüden çok sayıda baskı elde edilmesini sağlayarak, *Calotype* adı verilen yöntem sayesinde görüntüyü sabitleştirmiştir. 1839'da fotoğraf resmi olarak, Talbot tarafından ilk baskısıyla kamuoyuna sunulmuştur.⁵⁵

Kamuoyuyla tanışan fotoğraf asıl olarak, insanı düşündürmeye sevk eden, aktarım sahası genişledikçe anlam kazanan dinamik ve ilginç bir unsurdur.⁵⁶ Fotoğraf işlevsel olarak

⁴⁷ Quentin Bajac, *Karanlık Odanın Sırları: Fotoğrafın İcadı*, Çev. Ali Berktaş, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 17.

⁴⁸ Bilimsel çalışmaları teşvik etmeye adanmış dünyanın en eski bağımsız bilim akademisi olan Royal Society, 1662 yılında İngiliz Kralı II. Charles tarafından açılışı yapılan bilimsel bir kurumdur. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://royalsociety.org/Erişim Tarihi 10/12/2018>.

⁴⁹ Güler Ertan, "Dünden Bugüne Fotoğraf", *Sanat Dergisi*, 2005, Sayı: 7, s. 57.

⁵⁰ Bajac, *a.g.e.*, ss. 19- 20.

⁵¹ İlk fotoğrafik baskı yöntemi olan *daguerreotype* gümüş ile kaplanmış bakır bir levhanın iyot buharına daha sonra sıcak cıva buharına tutulduktan sonra pozlandırılma ve negatif-pozitif işlemlerinin yapılmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ertan-Bülent, *a.g.e.*, s. 48.

⁵² Engin Özendes, *Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğrafçılık 1839-1923*, Yem Yayıncılık, İstanbul, 2013, ss. 13-14.

⁵³ Walter Benjamin, *Fotoğrafın Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012, ss. 3-4.

⁵⁴ Gök, *a.g.m.*, s. 46.

⁵⁵ Bajac, *a.g.e.*, ss. 18-20.

⁵⁶ Selmin Başak, "Fotoğraf Sanatının Toplumsal İşlevi", *Yeni Fotoğraf Dergisi*, Mayıs 1978, Sayı: 19, ss. 31-32.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

gerçek olan bir şeyin yorumu, izi, ölümü veya ölümsüzlüğü olabilmenin yanı sıra, gerçekleri dolaysız olarak da çoğaltabilir.⁵⁷ Dünya tarihinin seyrini değiştirmiş olan fotoğraf, bir olayın tanıklığını zamana dayalı bir şekilde yapmaktadır. Fotoğrafın kanıtlayıcılığı, temsil gücünden daha yüksek olduğu düşünülmektedir.⁵⁸ Dolayısıyla fotoğraf bir duyguyu, düşünceyi, olayı ve öyküyü anlatmak için kullanılan çok yönlü bir belgedir.

Diğer yandan fotoğrafın insanları yanıltan bir yönü de mevcut olduğu için salt bir gerçeklik barındırmadığını da, düşünmek gereklidir. Bu bağlamda savaş ortamında çekilmiş fotoğraflar gerçekleri yansıtıyor olsa dahi, başka çevreler tarafından bu fotoğrafların altına yazılan yazılar değiştirilip, bu görüntüler propaganda yapmak amacıyla da kullanılabilir.⁵⁹ Bu bağlamda *savaş fotoğrafçılığı*, Britanya Hükümeti tarafından 1853-1856 yıllarında gerçekleşen *Kırım Savaşı*⁶⁰ resmi fotoğrafçı olarak gönderilen *Roger Fenton* ile başlamıştır. Roger Fenton fotoğraf çekimini, İngiliz siyasetine ve bu siyasetin kamuoyunun zihninde oluşturmak istediği algıya göre şekillendirmiştir.⁶¹ Fenton savaşın yıkıcı etkisini görüntülemekten yana çaba sergilemeyerek, gerçekleri olduğu gibi yansıtmamıştır. Ancak çok sayıda savaş gören fotoğrafçı olarak adlandırılan İngiliz asıllı *Felice Beato*,⁶² Kırım Savaşı'na katılarak savaşın yıkıcı etkisini yansıtan birçok fotoğraf çekmiştir.⁶³ Nitekim bu görüntülerin yayılmasıyla İngiliz asıllı hemşire *Florence Nightingale* ve diğer hastabakıcılar, İngiltere'den İstanbul'a geçerek hemşirelik mesleğinin zamanla kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.⁶⁴

Dolayısıyla, herhangi bir şey hakkında duyulan ya da anlatılan bir bilgiye şüpheyle yaklaşıldığında, konuyla ilgili bir fotoğraf gözler önüne serildiği zaman bilgiler kanıtlanmış

⁵⁷ Susan Sontag, *Fotoğraf Üzerine*, Çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011, s. 181.

⁵⁸ Barthes, *a.g.e.*, s. 105.

⁵⁹ Susan Sontag, *Başkasının Acısına Bakmak*, Çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s. 9.

⁶⁰ 1853-1856 Kırım Savaşı, Osmanlı, İngiltere, Fransa ve Sardunya Devletlerinin Rusya'nın Balkanlar ve Boğazlar üzerindeki taleplerini ve denizlerdeki varlığını yok etmek amacıyla ile Rusya'ya karşı vermiş olduğu mücadeledir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Ankara, 2006.

⁶¹ Özcan Yurdalan, *Belgesel Fotoğraf ve Fotoröportaj*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007, s. 56.

⁶² Felice A. Beato 1833 – 1909 yılları arasında yaşamış İngiliz asıllı bir fotoğrafçıydı. Kırım Savaşı'nda savaş fotoğrafçısı olarak yer almıştı. Kırım Savaşı'nda İngiliz askerinin fotoğraflarını çekmiş ve albümler oluşturmuştu. Bkz. Alona C. Wilson, "Felice Beato's Japan: People", *Visualizing Cultures at the Massachusetts Institute of Technology*, 2010.

⁶³ Sontag, *Başkasının...*, s. 50.

⁶⁴ Modern hemşireliğin kurucusu olarak bilinen Florence Nightingale, Kırım Savaşı'nda yaralanan İngiliz askerlerini Üsküdar- Selimiye kışlasında tedavi etmişti. Florence Nightingale, tarihe Kırım Savaşı'nda yaralıların arasında gezinen, Lambalı Kadın olarak geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sevgi Hatipoğlu, "Selimiye'den Geleceğe Notlar", *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, Ankara, 2011; Ayrıca bkz. Pam Brown, *Florence Nightingale*, İlk Kaynak Kültür ve Sanat Ürünleri, Ankara, 1996.

olur. Bir olayın gerçeklikle olan ilişkisi, fotoğraf makinesi tarafından kayda geçirilmesiyle gerçekleşmektedir.⁶⁵ Susan Sontag'ın, “gerçekliğin gizli olduğu görüşü yaygın olduğu için fotoğrafa gerçekleri saklayan örtüyü kaldırılması konusunda ihtiyaç duyulduğu”⁶⁶ şeklindeki açıklaması, fotoğrafın önemini vurgulamaktadır.

Diğer yandan 19. yüzyılda ABD’de fotoğraf, toplumsal amaca hizmet etmesi yönünde kullanılmıştır. 1889 yılında gazeteci *Jacob Riis* New York’un sefalet, yoksulluk ve hastalık dolu gecekondu mahallerinde yaşayan insanları ziyaret ederken, çektiği fotoğrafları gazete haberi yapmıştır. Böylece bu haber ABD’de geniş bir yankı uyandırmış, sağlık örgütleri üzerinde büyük bir tesir bırakmıştır. *Jacob Riis* burada *içerden bakış* gözlem metoduna göre fotoğraf çekmiş, haber ve tarih alanında gerekli görülen fotoğraf-metin ilişkisini teknik anlamda desteklemiştir. Öte taraftan toplumbilimci *Lewis W. Hine*, sözlü ve yazılı aktarımı kısıtlayıcı, fotoğrafı ise daha etkileyici bulmuştur. *Lewis W. Hine*, ABD’de altı yaşındaki çocukların fabrikalarda on iki saat boyunca zor şartlar altında çalıştırılmasını fotoğraflamış, böylece ülke gündemi oldukça sarsılmıştır. Nitekim bu fotoğrafların ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik gerçek, ABD’de *Çalışan Çocukları Koruma Ulusal Komisyonu* tarafından *Çocuk Hakları Yasası*’nın çıkarılmasına zemin hazırlamıştır.⁶⁷

Öte yandan fotoğrafın Türk Tarihindeki yeri ve önemi hakkında, bilgi vermek gereklidir. Osmanlı Devleti’nde, *Sultan II. Abdülhamit* döneminde fotoğrafçılık alanında gelişmeler yaşanmıştır. Bu bağlamda *Sultan II. Abdülhamit*, yaptığı yenilikleri ve hizmetleri fotoğraflar aracılığıyla dünyanın birçok yerine duyurmuştur. Nitekim fotoğraf, bu sırada yapılan reformların ve modernleşmenin yaygınlaştığını kanıtlamak için güçlü bir belge olmuştur. *Sultan Abdülhamit* bu fırsattan tam anlamıyla faydalanarak, 1880’lerde imparatorluğun bazı yeni başarılarının fotoğraflarını çekmek için başta *Abdullah Frères* olmak üzere, birçok fotoğrafçıya çalışma imkânı sunmuştur.⁶⁸ Görüldüğü üzere fotoğraf, gerçekleri iddia etmek için kolaylıkla kullanılabilen görsel bir belgedir.⁶⁹

Diğer yandan *Milli Mücadele ve Atatürk* dönemine ait sivil ve askeri şahısların halk ile beraber çekilmiş fotoğrafları, döneme tanıklık yapan önemli görsel bir veridir. Bu dönemlere ait oldukça fazla fotoğraf mevcut olsa da, tarih araştırmalarında bu fotoğraflar nadiren kullanıldığı gibi bilgi üretmek yerine, genellikle metinleri desteklemek için tercih

⁶⁵ Sontag, *Fotoğraf...*, s. 5.

⁶⁶ *a.g.e.*, s. 144.

⁶⁷ Başak, *a.g.m.*, ss. 33-34.

⁶⁸ Sarah Graham-Brown, *The Portrayal of Women in Photography of the Middle East 1860-1950 Images of Women*, Columbia University Press, New York, 1988, s. 56.

⁶⁹ Graham-Brown, *a.g.e.*, s. 242.

edilmektedir.⁷⁰ Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte nüfus cüzdanı, pasaport ve resmi evraklara zorunlu olarak fotoğraf ekleme kuralı, geniş halk kitlelerini fotoğraf ile tanıştırmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında uluslaşma gayretleri sonucu fotoğraf, stüdyodan basın fotoğrafçılığına doğru bir değişim yaşamıştır. Belge ve haber işlevi taşıyan fotoğrafın zaman içerisinde, estetik değeri ile sanatsal yönü de geliştirilmiştir.⁷¹

2. Fotoğraf Okuma Yöntemi

Fotoğrafın tarihçesi ve önemi hakkında açıklama yaptıktan sonra görsel materyallerin nasıl çözümlendiği, fotoğraf okuma yöntemi ve fotoğrafın tarih bilimi ile ilişkisi hakkında bilgi vermek gereklidir. Görsel materyaller, *niceliksel* ve *niteliksel* olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir. Görsel kaynaklar sınıfına giren resim, tablo, minyatür, ephemera, fotoğraf, harita ve çizimler niceliksel olarak incelenmekte ve bu yöntem *muhteva analizi* denilmekte ve bu metod altı aşamada gerçekleşmektedir. Söz konusu yöntem şöyledir:

1. *Konunun seçilmesi ve araştırma sorusunun belirlenmesi,*
2. *Görsel verilerin seçilmesi*
3. *Analiz için kategorilerin oluşturulması*
4. *Belirlenen kategorilerin verileri kodlamak üzere kullanımı için kurallar belirlemek*
5. *Belirlenen kategorilerin verilerde geçme sıklıklarının sayılması*
6. *Oluşturulan kategorilerin verilerdeki sıklıklarının tespit edilmesi.*⁷²

Niceliksel tahlil sırasında üç teknik daha kullanılmaktadır. Bu teknikler, *tesadüfi örnekleme, düzenli örnekleme ve kategorileştirilmiş örnekleme*'dir.⁷³

Ancak muhteva analizi, verilerin sosyal ve kültürel açıdan değerlendirilmesi konusunda eksik kalmaktadır. Bu nedenle muhteva analizi ile birlikte *sembolist (semiotik) analiz*⁷⁴ kullanılmaktadır. Semboller, başka şeylerin yerine kullanılan ve onları temsil eden

⁷⁰ Fatma Acun, *Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017, s. 81.

⁷¹ Acun, "Görsellik..." , s. 99; Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminin fotoğrafçıları *Naciye Suman, Esat Nedim Tengizman ve Etem Tem*, öncü isimler olarak bilinirler.

⁷² Fatma Acun, "Görsel Malzemeler", *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Yayınevi, Ankara, 2015, ss. 274-275.

⁷³ a.g.m., s. 276.

⁷⁴ *Semiyotik*, Yunanca Symptom kelimesinden gelmektedir. Semiyotik, eski Yunancada *semion* kelimesinin izlerini taşıyan işaret ve gösterge anlamına gelmektedir. Yunanlı hekim Galenos hastalıkların belirtilerinin incelenmesi anlamında *semeiotike* terimini kullanmıştır. *Semiyotik analiz* işaret uygulamalarını ortaya çıkarmak için kullanılabilen birçok teknikten sadece bir tanesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Çulha, "Gösterge Bilim (Semiyotik) Tekniği Kullanılarak Kanada Fotoğraflarının İncelenmesi", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2011, ss. 409-424.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

unsurlardır. Dolayısıyla sembolist analiz, bireysel olduğu kadar kolektif anlamlar da taşımaktadır. Bu analiz *niteliksel tahlilin* konusu olup, Fatma Acun söz konusu analizi şöyle ayırmaktadır:

1. “Kullanıcıların sembole yüklediği gerçek anlam; bu özellikle antropolojide görülmektedir,
2. Araştırmacının gözlem sonucunda yüklediği işlevsel anlam,
3. Sembolün diğer sembollerle ilişkisinden meydana gelen bağlamsal yani konumsal anlam’dır.”⁷⁵

Diğer yandan, *fotoğraf okuması* kavramını açıklamak gereklidir. Fotoğrafi anlamlandırmak için yapılan *fotoğrafa bakmak* ve *fotoğrafi okumak* eylemleri, birbirinden farklıdır. Fotoğrafa bakmak, yüzeysel ve anlık bir hareket olurken, fotoğraf okuması fotoğrafa sözcüklerin eklenmesi ile gerçekleşmektedir.⁷⁶ Fotoğrafın niceliksel ve niteliksel tahlili sonucunda yapılan analizler, öyküyü ortaya çıkarır.

Fotoğraf okuması, fotoğrafta yer alan *kişiler, giysiler, davranışlar, doğa, şehir, mekan, kültür* hakkında bilgilerin tarihin havuzunda belli birikimler sonucunda yorumlanması, bir gerçeği anlama ve anlatma metodudur.⁷⁷ Bir fotoğraf temsil ettiği anlamların dışında, başka anlamlar da taşıyabilmekte ve bu yorumlar çeşitli sorular sorularak elde edilmektedir. Bu işlem, *anlam ve içerik* tutarlılığının sağlanması anlamına gelmektedir. Fotoğrafın vermek istediği mesajı ortaya çıkarmak, yorumlama işlemi sırasında gerçekleşmektedir.⁷⁸ Bu doğrultuda fotoğraf yorumlarını değerlendirebilmek için iki kriter olan *uygunluk* ve *tutarlılık* önem taşımaktadır. Uygunluk kriterine göre, bir fotoğrafta yer alan unsurlara ve kişilere yani fotoğrafta bulunan her şeye değinilmelidir. Aksi yönde fotoğraf üzerine yapılan yorumlar, eksik kalabilir. İkinci kriter olan tutarlılığa göre fotoğraf yorumları, tutarsız ve çelişkili olmamalıdır. Bunun nedeni ise fotoğraf üzerinden yapılan açıklamalar, daha çok bulgularla desteklenmiş hipotezlerdir.⁷⁹

Ayrıca fotoğraf ve imaj okuması hakkında bilgi verecek olursak, ikisi birbirinden farklı yöntemlerdir. Tarihe yardımcı olan bilim dalları olan antropoloji, sosyoloji, psikoloji, film

⁷⁵ Acun, “Görsel...”, ss. 278-279.

⁷⁶ Kyvig- Marty, *a.g.e.*, s. 84.

⁷⁷ Yurdalan, *a.g.e.*, s. 187.

⁷⁸ Levent Duranlı'nın “Reklam Fotoğrafçılığı” adlı ders notlarında fotoğraf okuma yöntemi belirtilmiştir. Bkz. https://www.academia.edu/11618201/FOTO%C4%9ERAF_OKUMA?auto=download Erişim Tarihi 25/11/2018.

⁷⁹ Terry Barret, *Fotoğrafi Eleştirmek İmgeleri Anlamaya Giriş*, Çev. Yeşim Harcanoğlu, Hayalperest Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 86-87.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

çalışmaları ve edebiyat üzerine eleştiriler gibi başka alanlardan edinilen kavramlar vasıtasıyla okuma işlemi gerçekleştirilir. İmaj analizi ve tarihin görsel kaynakları üzerine yapılan incelemeler, *eşit zıtlıklar*, *bağlam*, *tür*, *teşhis*, *hikayeleştirme*, *okuma*, *işaret eden-edilen ve konum rolü* faktörleri üzerinden yapılmaktadır. *Eşit zıtlıklar*, birbirleriyle hem eşleşmiş hem zıt olarak tanımlanan kavramların birarada olmasıdır. İkinci faktör olan *bağlam*, fotoğrafların sunulduğu ortamın algılanma biçimini etkilemesidir. Bir dergi, gazete veya kitapta yayınlanan aynı fotoğrafın anlamı değişebilir. Özellikle kitaplarda alt yazılar veya bağlamsal metinler eşliğinde sunulan fotoğraflar, okuyucular tarafından anlamlandırılır. Üçüncü faktör olarak *tür*, fotoğrafların anlamlarına göre oluşturulan sınıflandırmalar aracılığıyla içeriği hakkında bilgi vermektedir. Dördüncü olarak *özdeşleştirme*, fotoğraf kişileri ve izleyici arasında bir bağlantının kurulmasıdır.⁸⁰ Beşinci faktör *hikayeleştirme* ise kelimeler yerine, bir konu bünyesinde birden fazla fotoğrafın sıralanmasıyla öykü oluşturmaktır. Fotoğrafları tematik veya kronolojik olarak sınıflandırıldıktan sonra fotoğraflar ile bütünsel bir hikaye hazırlanır.⁸¹

Altıncı faktör *okuma*, fotoğraflarda yer alan imajların tahlili ve betimlenmesidir. Fotoğraf okuması yapılmadan önce kültürel, sosyal, ideolojik ve dinsel gibi yaşamsal konulara hakim olmak gerekir. Öte yandan fotoğraf okuması, *tanımlama* ve *analiz etme* yöntemleri kullanılarak da yapılmaktadır. Bu bağlamda *tanımlama yöntemi* fotoğrafa konu olan imajların ve detayların gözlemlenmesi ile fotoğrafın yüzeysel tenkidinin gerçekleşmesidir. *Analiz etme* yöntemi ise görüntüyü anlamlandırılması, içerik tenkidinin (muhteva analizi) yapılmasıdır. Fotoğrafta yer alan eşyalar, kişiler, dekorlar gibi unsurların tanımlanması, kişilerin giysileri, saç modelleri üzerinden sosyal statü ve eğitim seviyelerinin ortaya çıkarılması analiz etme yöntemine girmektedir. Yedinci faktör olan *işaret eden-edilen*, sembol ve sembole yüklenen tesadüfi ve kültürel anlamlardır. Son olarak *konum rolü* faktörü, fotoğraftaki imajların fotoğrafın yansıtmış olduğu konulara göre değişiklik göstermesidir. İmajların konumu fotoğrafta anlam çözümlemesinin yapılabilmesi için belirleyici olmaktadır. Hem görünen hem de görünmeyen unsurlar üzerinden yapılan analiz içerikli okumalar, *güvenilirlik* kavramını daha güçlü kılmaktadır.⁸²

Diğer yandan izleyicilerin bir fotoğrafı anlamlandırma şekli, kültürel önyargılara, kişisel bilgilere ve fotoğrafın ilgili olduğu temaya bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Ancak genel olarak, fotoğraf değerlendirmesinin yapılabilmesi için *orjinellik*, *güvenilirlik*, *temsil*

⁸⁰ Michael Emmison-Philip Smith, *Researching the Visual: Images, Objects, Contexts and Interactions in Social and Cultural Inquiry*, Sage Publications, London, 2000, s. 66-69; Acun, a.g.e., ss. 279-280.

⁸¹ Elizabeth Chaplin, *Sociology and Visual Representation*, London, 1994, s. 210.

⁸² Emmison-Smith, a.g.e., ss. 66-69; Acun, a.g.e., ss. 280-281.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

edebîlik ve anlamlılık kavramlarına ihtiyaç duyulmaktadır.⁸³ Fotoğrafın içerdiği konuyu tam olarak temsil edip etmediği *gerçekliğini*, arkasına yazılan yazıların doğru bir yönlendirmeye sahip olup olmadığı *güvenilirliğini*, olayı ve kişileri yansıtmaması *temsil edebîliğini* ve bütün bunları içinde barındırması *anlamlılığını* gösterir. Ayrıca fotoğrafların *sistemli bir şekilde dizimi* kullanım metodu açısından, oldukça gereklidir.⁸⁴

Öte taraftan fotoğraf okuma yeteneğine, *görsel okuryazarlık* da denilmektedir. Fotoğraf çekmek ve yorumlamak, sosyo-kültür unsurlardan etkilenen bir süreçtir. Bu bağlamda insanların daha önce edindiği tüm bilgi birikimleri ve deneyimleri, fotoğrafların yorumlanmasını etkilemektedir.⁸⁵

Araştırmacı fotoğrafı yorumlarken, fotoğrafın konusu, manası, tonu ve ruh hali hakkında konuşabilir. Eleştirmenler bir sanat eserini yorumladıkları zaman, bir imgede mühim kabul ettikleri şeyi, parçaların birbirini nasıl tamamladığını ve biçimin konu üzerinde nasıl bir tesir bıraktığını anlatmaya çalışırlar.⁸⁶ Fransız düşünür Roland Barthes'a göre fotoğraf, *düz anlamlar* (denotations) ve *yan anlamlar* (connotations) şeklinde iki metodla okunur.⁸⁷ Düz anlam, *gösteren (işitsel veya görsel unsur)* ve *gösterilen (kavram)* arasında nesnel bir iletişimin olması sonucu gerçekte varolan şeyin zihine yansımaları ve anlam kazanmasıdır. Yan anlam ise *göstergenin (temsili olan) kişilerin duyguları ve değerleri ile örtüşmesi* sonucu gelişen öznel bir etkileşimdir.⁸⁸ Bu metodlar, fotoğrafın kişisel yargılarla veya daha bilimsel bakış açılarıyla okunabildiğini göstermektedir.

Bu bağlamda fotoğrafın *içerden (öznel)* ve *dışardan (nesnel)* bakmak adlı yöntemlerinden de bahsetmek gerekir. İçeriden bakmak, bir fotoğrafçının veya izleyicinin fotoğrafın konusu ile kişisel bir bağ kurmasıdır. Dışarıdan bakış ise fotoğrafın öyküsünü anlatan kişileri ve olayları içselleştirmeden, fotoğrafı yorumlamaktır.⁸⁹

⁸³ Scott, *a.g.e.*, ss. 19-20.

⁸⁴ Kyvig-Marty, *a.g.e.*, s. 89.

⁸⁵ Malla Alatalo, Reading Pictures, "Constructing Narratives: A Study upon Pictorial Narrativity and a Narrative Analysis of Work Photography", *University of Lapland Faculty of Art and Design, Pro Gradu Thesis, EMACIM / Audiovisual Media Culture*, 2015, s. 41.

⁸⁶ Barret, *a.g.e.*, ss. 68-71.

⁸⁷ Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, Çev. Mehmet-Sema Fırat, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 84-85.

⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Barthes, *Göstergebilimsel...*, ss. 84-85; Serhan Koyuncu- Burak Medin, "Haber Fotoğraflarında 2003 Irak Savaşı Karşıtlarının Temsili", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 143; John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, Çev. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, ss. 115-118.

⁸⁹ Sebla Selin Ok, *Fotoğraf Belleğinde Acının Tasviri*, Hayalperest Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 23-24.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Fotoğraf okuması kapsamında kullanılan kavramlar ve yöntemler açıklandıktan sonra, fotoğrafa sorulan sorular hakkında bilgi vermek gereklidir. Bir fotoğrafı değerlendirmek için öncelikle onun hangi dönemi yansıttığını öğrenmek, temsil ettiği toplumun kültürel, politik ve sosyal normlarını yorumlamak gerekir. Böylece, fotoğraftaki imgelerin tutarlılığı sağlanır. Bu nedenle fotoğraf okuması, titiz ve güç bir çalışmayı gerektirir.⁹⁰ Tarihi fotoğraflar üzerinde ise *gözlem*, *tahmin* ve *sorgulama* eylemleri uygulanarak, okuma yapılmaktadır. Özellikle sorgulama eyleminde, şu sorular sorulmaktadır:

1. *Fotoğrafta eksik olan nedir?*
2. *Bir dakika önce ne olmuş olabilir?*
3. *Bir an sonra ne olmuş olabilir?*
4. *Görüntü görüldükten sonra merak edilen şey nedir?*⁹¹

Fotoğrafın verdiği mesajı ortaya çıkarmak, fotoğraf üzerinde eleştiri yapmak ve fotoğrafı dün ve bugün içinde değerlendirmek için fotoğraf okumasını kolaylaştıran bazı işlevsel sorular sorulur. Bu doğrultuda fotoğraf yazarları arasında okuma yöntemleri çeşitlilik göstermektedir. İlk olarak, *Vedat Konyalı*'nın fotoğraftaki bağlamı ortaya çıkarmak için sorduğu sorulara yer verilmiştir. Bu sorular şöyledir:

1. *Baktığım fotoğraf hangi tarihte çekilmiş?*
2. *Fotoğrafta yer alan binaların ve insanların yaşı nedir?*
3. *Fotoğrafın çekildiği tarihte dünyada neler oluyordu?*
4. *Bu fotoğrafa hangi tarihte bakıyorum?*⁹²

Terry Barret ise bir fotoğrafı yorumlamak için şu soruları sormaktadır:

1. *Gördüğüm bu fotoğraf ne hakkındadır?*
2. *Neyi temsil veya ifade eder?*
3. *Kültür, onun yapısını nasıl etkilemiştir?*
4. *Onu yapan kişi için ne ifade etmektedir?*
5. *Neye cevap vermektedir?*
6. *Hangi önyargıları ve peşin hükümleri pekiştirir veya yıkar?*
7. *Hedef kitlesi nedir?*
8. *Hangi ihtiyaçları uyandırır veya giderir?*
9. *Benim için neyi ifade eder?*

⁹⁰ Ok, *a.g.e.*, ss. 13-14.

⁹¹ George Barnum, "Reading Historical Photographs: What Can We See, What Can We Learn?", *GPO History Talk*, April, 2013.

⁹² <https://vedatkonyali.wordpress.com/2009/11/29/fotografin-analizi/> Erişim Tarihi 30/09/2018.

10. *Dünyaya bakışımı değiştirir mi?*⁹³

Öte yandan, Robert Stradling'in fotoğraf okumasına dair soruları ise şu şekildedir:

1. *Fotoğraf hangi döneme ait?*
2. *Günün hangi saati?*
3. *Yılın hangi mevsimi?*
4. *Burası neresi?*⁹⁴

Görüldüğü üzere her bilim insanı ve fotoğraf uzmanının fotoğraf okumasına dair soruları, değişmektedir. Kimisi biçim ve öz kavramlarını dikkate alarak sorular sorarken, kimisi fotoğrafta yer alan unsurlar ve mesajı ile ilgilenmektedir.

Bu soruların sorulması ve yanıtlanması sonucunda, fotoğrafın kimlik bilgileri elde edilmektedir. Bu bilgiler *foto-röportajın* yapılmasında temel unsurlar olarak yer almaktadır. Fotoğraf okumasında *iç ve dış tenkit* metodları uygulanmaktadır. Kişi sayısı, cinsiyetler, dekor, açı ve kontrast analizi dış tenkittir. İç tenkitten ise fotoğraftaki kişilerin giysileri, statüleri, eylemleri ve yüz ifadeleri değerlendirilir. Nitekim fotoğrafta bulunan *işaretler, figürler, nesnelere*, kişilerin bulunduğu bölge ve kültür hakkında bilgi vermektedir.

Fotoğrafın arka planında yer alan *konum* ve *nesnelere* de, karakterin ifadesi sayılmaktadır.⁹⁵ Bu bağlamda fotoğrafta yer alan kişiler ve nesnelere, söz konusu dönemin koşullarını yansıtmak ve tanımlamak açısından güçlü ipuçlardır.⁹⁶

Fotoğraf okumasına yardımcı olan unsurlardan, *imge* kavramını da açıklamak gerekmektedir. İmge, insan yapısının tasviri, bir kişinin başka birisini veya nesneyi nasıl gördüğü ile ilgilidir. Görülmeyen şeylerin imgesi, fotoğraflar aracılığıyla tasvir edilir.⁹⁷ Peter Burke imgeleri, metinlerin veya raporların değinmediği pek çok önemli ayrıntıyı açığa çıkarması, izleyiciye değişik dönemlere ait savaş tecrübeleri hakkında bir izlenim vermesi, aynı zamanda savaşa yönelik değişen tavırlara da tanıklık etmesi nedeniyle önemli görmüş ve bu açıklamaya temsil olarak *Bayeux Halısını*⁹⁸ örnek vermiştir.⁹⁹

⁹³ Soruların detaylı kısmı için bkz. Barret, *a.g.e.*, ss. 67-68.

⁹⁴ Stradling, *a.g.e.*, s. 93.

⁹⁵ Jale N. Erzen, *Fotoğraf Notları*, Say Yayınları, İstanbul, 2015, s. 59.

⁹⁶ Geolf Dyer, *John Berger Bir Fotoğrafı Anlamak*, Çev. Beril Eyüboğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s. 121.

⁹⁷ John Berger, *Görme Biçimleri*, Çev. Yurdanur Salman, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 10-11.

⁹⁸ *Bayeux Duvar Halısının* yaklaşık olarak 1073-1083 yılları civarında yapıldığı belirtilmiştir. Halı, Fransa'nın Bayeux kentindeki Bayeux Halı Müzesi'nde sergilenmektedir. İngiltere'nin Normandiya'lı Fatih William tarafından istilaya uğramasını betimlediği için tarihçiler olayın nedenlerini araştırmak için bu halının

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Nitekim görüntülerde varolan imgeleri, düşünceleri ve kavramları açıklamak için metinlere ihtiyaç duyulur. Bu bağlamda Vilem Flusser, metinleri görüntünün *meta kodları* olarak tanımlar, metin ve görüntü ilişkisinden yola çıkarak metinlerin daha görüntüsel, görüntülerin ise daha kavramsal olduğunu belirtmektedir. Vilem Flusser, M.Ö. 2000'de yazının bulunmasından beri süregelen zamanı metinperestlik olarak tanımlayarak, bu süreçte tarihin etkinliğini yitirdiğini vurgulamıştır. Teknik görüntüler yani fotoğraflar sayesinde, metinlerin görselleştirildiğini ve tarihin yeniden etkin bir nitelik kazandığını ifade etmiştir.¹⁰⁰ Ancak fotoğrafın kitleler tarafından anlaşılabilmesi için bilgi vermek amacıyla yazılan *fotoğraf yazısı* olarak tanımlanan *fotoğraf retoriğine* ihtiyaç duyulur.¹⁰¹ Bu bağlamda fotoğrafı besleyen ve ona nasıl bakılması gerektiği hakkında bilgi veren metinler, fotoğraf ile birbirini desteklediği zaman daha zengin tarihsel bir veriye dönüşürler.¹⁰²

Sonuç olarak fotoğraf ve metin ilişkisi, araştırmacıları daha zengin bir sonuca ulaştırdığı vurgulanmıştır. Şüphesiz ki bir polilog olarak fotoğraf, çok sesli bir konuşmayı temsil eder ve yaşanılanları dillendirir.¹⁰³ Fotoğraf kimi zaman, yazının kanıtlayamadığı gerçekleri gözler önüne sermektedir. Kısacası fotoğraf geçmişi kağıda aktarırken, çoğu zaman yazıya göre daha somut davranan bir onaylama ve doğrulama unsuru olabilmektedir.¹⁰⁴ Bu bağlamda yazı dilinin fotoğraf dili kadar yeterli bir anlatıma sahip olmadığını belirten Feldmareşal Helmuth Von Moltke, 1839 Nizip Savaşı sırasında yazdığı bir mektupta "*burada Daguerre'in camera obscura'sından bir tanesinin elimde olmayışı ne yazık*"¹⁰⁵ ifadesiyle savaş meydanında yaşanılanların görselleştirilmesiyle kanıtsal bir nitelik taşıyacağını vurgulamıştır.

Öte yandan, fotoğrafın güvenilirliği hakkında da bilgi vermek gereklidir. Fotoğrafa konu olan olay, kişiler ve dekor tamamen kurgusal ya da gerçek de olabilir. Dolayısıyla görüntünün çekilmesinde fotoğrafçının konuya ne kadar hakim olduğu önemlidir. Fotoğrafın anlamsal olarak değerlendirilmesi, çekim ve kullanım amacına göre belirlenmektedir. Fotoğrafın kimi ve neyi anlattığına bağlı olarak, temsil faktörü değişebilmektedir. Belgesel fotoğraf çalışmasında görüntünün yazı ile kullanılmasına ve farklı karelerin biraraya getirilmesiyle

---

tanıklığına başvurmaktalardır. Bkz. <http://www.alnurceyhan.com/detay.php?id=70> Erişim Tarihi 23/12/2018; Andrew Bridgeford, *1066: The Hidden History in the Bayeux Tapestry*, Walker Publishing, New York, 2005.

⁹⁹ Burke, *Afişten Heykele...*, s. 169.

¹⁰⁰ Flusser, *a.g.e.*, ss. 13-14.

¹⁰¹ Ok, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁰² Flusser, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁰³ Sontag, *Fotoğraf...*, ss. 206-207.

¹⁰⁴ Barthes, *Göstergebilimsel...*, ss. 103-104.

¹⁰⁵ Helmuth Von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)*, Çev. Hayrullah Örs, TTK Yayınları, Ankara, 1960, s. 295.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

oluşturulan bütünlüğe, *foto-röportaj* denilmektedir.¹⁰⁶ Gazeteciler gibi tarihçilerinde kullanabileceği bir metod olan foto-röportaj, öykü anlatmanın ötesinde görgü tanıklığı da yapmaktadır.¹⁰⁷ Bu bağlamda tek tek biraya gelen fotoğraflar, bir olaya veya döneme tanıklık edebilmektedir.

Fotoğrafın bir başka yönünü açıklamak gerekirse, fotoğraf bir araç olarak, kaybolma tehlikesi olan geçmişini geri getiren, kişisel hatırayı ve kolektif hafızayı alıntılamanın işlevlere sahiptir.¹⁰⁸ Bu bağlamda belgesel fotoğraf, tarihe tanıklık ve güvenilirlik teşkil ettiği için önemli görülmektedir.¹⁰⁹ Nitekim 1945 yılında *Bergen-Belsen*, *Buchenwald*, *Auschwitz-Birkenau* ve *Dachau*'da bulunan toplama kamplarının¹¹⁰ boşaltılmasına dair fotoğraflar ve *Yosuke Yamahata*¹¹¹ tarafından çekilen, *Hiroşima-Nagazaki* şehirlerine atom bombası ile saldırı anı fotoğrafları, tarihe tanıklık etmektedir.¹¹² Ayrıca 1971'de ABD'nin Vietnam'a *napalm* bombaları ile saldırması sırasında acı içinde kaçan köylü çocukların *Huynh Cong (Nick) Ut*¹¹³ tarafından fotoğraflanması, *Vietnam Savaşı*'nın gerçek yüzünü ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan 1992'de Bosna'nın kuzeyinde kurulmuş olan Sırp ölüm kampı *Omarska'da*¹¹⁴ bulunan esirlerin fotoğrafları da, bir gerçeğe şahitlik yapmaktadır.¹¹⁵ Dolayısıyla fotoğraf gerçekçi bir tasvire sahip olduğu için empati duygusunu, acıma ve üzülmeye tepkilerini dolaysız

¹⁰⁶ Yurdalan, *a.g.e.*, s. 149.

¹⁰⁷ Dyer, *a.g.e.*, ss. 117-118.

¹⁰⁸ Sağlamtimur, *a.g.m.*, s. 247.

¹⁰⁹ Yurdalan, *a.g.e.*, s. 51.

¹¹⁰ 1939-1945 yılları arasında Nazi Almanya'sı tarafından Yahudilerin tutsak edildiği kamplardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.cheminsdememoire.gouv.fr/en/liberation-camps> Erişim Tarihi 24/11/2018.

¹¹¹ Yosuke Yamahata bir fotoğrafçı olarak 1945'te Nagazaki'de atom bombasının yarattığı hasarı araştırmıştı. Olaydan bir gün sonra on iki saat içinde yüzlerce fotoğraf çekmiş ve en yakın fotoğrafı en kapsamlı fotoğrafik belge olmuştu. Bkz. <http://www.noorderlicht.com/en/archive/yosuke-yamahata/> Erişim Tarihi 24/11/2018.

¹¹² Sontag, *Başkasının...*, ss. 23-24.

¹¹³ 1966 yılında Associated Press'te savaş muhabiri olarak çalışan Nick Ut, 1971'de Vietnam Savaşına katılmıştı. 8 Haziran 1972 tarihinde ABD ve Güney Vietnam uçakları tarafından Napalm bombaları saldırısı sırasında Kim Phuc adlı köylü bir kız çocuğunun koşarak çığlık atması Ut tarafından fotoğraflanmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.worldpressphoto.org/people/nick-ut> Erişim Tarihi 26/11/2018.

¹¹⁴ Omarska, nüfusu ağırlıklı olarak Sırp kökenli olan kuzeybatı Bosna'ya ait bir köydür. Hırvatistan'daki savaş başladığı zaman burası yakalanan Hırvat askerleri ve sivilleri için toplama kampı olarak kullanılmıştır. Bosna-Hersek'te savaş başladığı zaman da bu kamp kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Goran Basic, "Concentration Camp Rituals: Narratives of Former Bosnian Detainees", *Lund University, Humanity&Society*, 2017, Vol. 41(1), s. 75.

¹¹⁵ Sontag, *Başkasının...*, s. 85.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

bir şekilde meydana çıkararak bir vasıta olmaktadır.¹¹⁶ Geçmişin taşıyıcısı olan fotoğrafın tarihi veya güncel olayların anlatımında kullanılmasının bir nedeni de, budur.

Diğer yandan fotoğraf çekme eylemi, anı geçmişe mühürlediği gibi şimdiki zamanı da her saniye ölümsüzleştirmeye devam eder.¹¹⁷ Fotoğrafik görüntü, değerleri ve inançları yansıtan bir işaret olduğu gibi kültürün birer ögesidir.¹¹⁸ Fotoğraf sadece görsel olarak değil, aynı zamanda onu okumak, yani öykülemek açısından değerlendirilen bir materyaldir.

Fotoğraf okuma metodları ve fotoğrafın işlevsel yönüne değindikten sonra, tarih ve tarihçi üzerindeki etkisini belirtmek gereklidir. Fotoğraf tarihsel olarak değerlendirildiğinde, toplumsal statüleri, kimlikleri, kelimeleri ve bedenlerin biçimini anlatan bir araçtır. Tarihçi fotoğrafı kullanarak, gerçeğin ifşa edilmesini sağlamaktadır.¹¹⁹ Bir anlığına meydana gelen bir olay geçmişin kapsamına girerek, fotoğraf aracılığıyla tarihsel anlamda dillendirilerek bir belge haline dönüşür. Fotoğrafi çekilen nesne, olay veya kişiler tarihin akışında anlam kazanırken, belirli bir kültürün temsili de olurlar. Fotoğraf, geçmişi gösterdiği için tarih hakkında konuşacak kadar güçlü bir potansiyele sahiptir.¹²⁰ Bu bağlamda Susan Sontag, fotoğrafı herkesin yapabileceği ya da edinebileceği *hakikatin minyatürleri* olarak tanımlamıştır.¹²¹ Fotoğraf gerçeğin var olduğu zamana ve mekana tanık olma görevi üstlenir. Bu tanıklığı yaparken, aslında topluma bir mesaj vermektedir.¹²² Diğer yandan fotoğraf sadece ait olduğu dönem hakkında bilgi vermeyerek, kullanılan teknik, malzeme ve görüntünün açısı ile ilgili fikirler de sunar.¹²³ Yaşanılan her anın ve olayın kopyası olan fotoğraf, sahip olduğu teknikler aracılığıyla tarihin objektif olarak yeniden incelenmesini sağlar. Bu nedenle fotoğraf, tarihi anların kopyasını üreten bir araç olarak görülmektedir. Fotoğraf üzerinde parçalardan bütüne doğru giden bir metod kullanılarak, tarihi olaylara yönelik çıkarımlar yapılabilir.¹²⁴ Dolayısıyla tarihçiler, fotoğrafı kullanırken hem fotoğrafçı hem de yorumcu olurlar.

Nitekim her fotoğrafın salt bir gerçeklik taşıdığına dair bir yargı belirtmek, mümkün değildir. Tarihin fotoğrafa başvurmasının temelinde, yazınsal tarihin daha çok kuşku

¹¹⁶ Güney Dinç, *Mehmet Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı 1912-1913*, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 167.

¹¹⁷ Graham Clarke, *The Photograph*, Oxford University Press, New York, 1997, ss. 11-12.

¹¹⁸ *a.g.e.*, ss. 27-28.

¹¹⁹ Barthes, *a.g.e.*, s. 97.

¹²⁰ Sağlamtimur, *a.g.m.*, ss. 242-243.

¹²¹ Sontag, *Fotoğraf...*, s. 3.

¹²² Barthes, *a.g.e.*, s. 93.

¹²³ Çerkes Karadağ, *Fotoğrafta Anlam ve Anlamlandırma*, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 28.

¹²⁴ Sağlamtimur, *a.g.m.*, s. 237.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

barındırmasıdır. Ancak tarihsel bilgiler metinleri destekleyen fotoğraflarla elde edildiğinde, tarihsel gerçekliğin ortaya çıkması ve kabul edilmesi kaçınılmazdır.

Fotoğraf, gerçekliğin birebir yansıması ve izi kaybolmuş bir tarihin hayatta kalan şahidi olması nedeniyle görsel kaynaklar arasında önemli bir konuma sahiptir. Ancak fotoğraf, tarihe ve tarihçiye salt bir gerçeklik sunmasına rağmen, geçmişe tanıklık yapma süreci kimi zaman geçici olmaktadır.¹²⁵ Bu bağlamda Alman tarihçi *Klaus Tenfelde*, fotoğrafın yanıltıcı olma özelliğinin olması nedeniyle nesnel bir aktarım verisi olmadığını, tarihçilerin bu vesikayı kullandığı zaman çok titiz ve dikkatli olması gerektiğini vurgulamıştır.¹²⁶

Fotoğraf, insanın geçmişi hatırlama, kurgulama ve algılama konusunda değişimler yaşamasına etki ederken, gerçeğin tanıklığını yapıyormuş gibi kişi de yanılgı duygusunu da yaratabilmektedir. Tarihçilerin değerleri, inançları ve yaşam tarzları fotoğraf yorumunu etkileyebildiği için tarihçiler bakış açılarını, fotoğrafa konu olmuş insanlar, mekanlar ve toplumlar sayesinde edindiği bilgiler yoluyla yontmalıdır. Diğer yandan tarihçi, fotoğrafa sığmayan görüntüleri ve öyküleri tamamlayarak, ustalığını da sergileyebilir. Fotoğraf yaşamdan bir kesit sunarken, tarihçi fotoğraftaki bu zaman dilimini anlamlandırır.¹²⁷ Bu bağlamda Roland Barthes'e göre, "*tarih, sayısal formüllerle üretilen bir hafıza ve mitsel zamanı bozan salt düşünsel bir eylem, fotoğraf ise kesin ama geçici bir tanıklıktır.*"¹²⁸ Görmeyi sağlayan, dilsiz bir belge olan fotoğrafı konuşurmak, tarihçinin kabiliyeti kapsamındadır.

Öte yandan fotoğrafın geçmişten geleceğe yönelik bir haber ve tanık olabilmesi, ölümsüzlüğünün sağlanmasına bağlıdır. Fotoğrafın her dönem tarih bilimine katkıda bulunabilmesi için onu rutubet ve ışıktan korumak gereklidir. Zira fotoğraf, giderek sararan ve temsil niteliğini kaybeden bir belgeye dönüşerek, işlevini kaybedecektir. Bir başka önemli husus, fotoğrafa ait kimlik bilgilerinin doğru bir şekilde yazılması gerekmektedir. Bu bağlamda, arşivlerde en çok karşılaşılan sorunlardan biri olan fotoğrafın altına temsil ettiği anın tarihçesi ve kısa bir içeriğinin yazılmaması, pek çok hatalı araştırmanın yapılmasına zemin hazırlamaktadır.

Birçok paragraf ile anlatılan bir olay, sadece bir fotoğrafla da anlatılabilir. Görsel malzemeler, tarih disiplinde yer alan her olayın ve olgunun daha anlaşılır olması konusunda

¹²⁵ E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2015, ss. 347-348.

¹²⁶ H. Volkan Arıkan, "Fotoğrafın Tarihsel Belge Olarak Anlamı", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Mayıs 2001, Cilt: 15, Sayı: 89, s. 58.

¹²⁷ Danacıoğlu, *a.g.e.*, ss. 95-96.

¹²⁸ Barthes, *a.g.e.*, s. 111.

fayda sağlamaktadır. Ancak, tarihin öğretimi ve araştırılması konusunun görsel malzemeler ile desteklenmesi yeterince metot haline getirilmemiştir. Savaşlar, zaferler ve toplumsal gelişmeler görsel tarihçilik yapılarak araştırılırsa daha kalıcı sonuçlar elde edilebilir.

Öte taraftan araştırma safhasında, fotoğraf okuma yöntemleri ve analizleri üzerine yazılan eserlerde birbirinden farklı metodlarla karşılaşmıştır. Dolayısıyla bütün bu sorulardan yola çıkılarak, fotoğraflar temel dört soru üzerinden okunabilir. Bu sorular şöyledir:

1. *Fotoğrafta neler var?*
2. *Fotoğrafta ne anlatılmış?*
3. *Genel içerik kadrajın içine yerleşmiş mi?*
4. *Bu fotoğraf konuyu anlatmak açısından başarılı mı?*

Belirtilmesi gereken son nokta ise fotoğraflı tarih çalışmasında kullanılan anlatım yoludur. Fotoğraflardaki kişilerin faaliyetleri, kostümleri, yüz ifadeleri, vücut pozisyonları, eylemleri, konaklama biçimleri, etnografik çalışmalarda fotoğrafın görsel dilinin çözülmesini sağlayan kavramlar¹²⁹ aracılığıyla analiz edilir. Fotoğraf okumaları, fotoğrafın ait olduğu dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısı doğrultusunda gerçekleştirilir.

Sonuç

Görsel tarih, yazılı belgeleri tamamlar ve geliştirir. Ayrıca tarihsel bilgi boşlukları konusunda, farkındalık yaratır. Görsel tarih, yazılı kayıtların örtülü kalan kısımlarını açığa çıkarır. Dolayısıyla geçmişin izleri ve sosyal gerçekler de, görsel temsillere dönüşür. Bu bağlamda tarihi görselleştirmek, belli bir dönemin haritasını çıkarmakla eş anlamlıdır.

Fotoğraf geçmişin izlerini taşıyan, tarihsel bir belge niteliğindedir. Bu kapsamda fotoğraf, insanları sosyal, siyasal ve ekonomik alanda aktif bir birey olarak göstererek, dönemin olaylarını görsel olarak değerlendirmeyi elverişli kıldığı gibi görsel tarihe de farklı bir boyut kazandırmaktadır. Dolayısıyla fotoğraf, bir toplumun tarihsel hafızası olma kimliğine sahiptir.

Fotoğraf okuma yöntemlerinin geliştirilmesiyle birlikte, 19. yüzyıldan günümüze doğru her dönemin daha kalıcı etkiler bırakabilmesi, olayların kişilerin hafızasında yer bulması mümkündür. Bu bağlamda fotoğraf, yazılı belgelerle harmanlanıp, tarihe daha güvenilir bilgiler aktarabilir. Dolayısıyla yakın dönem tarih araştırmalarında fotoğrafın kullanımı,

¹²⁹ Robert H. Lavenda-Emily A. Schultz, *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar*, Çev. Dilek İşler ve Onur Hayırlı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018, ss. 333-334.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

elzemdir. Nitekim tarih disiplininde fotoğraf okumasının yaygınlaştırılması, bilginin geleceğe transfer edilmesini kolay ve açık hale getirir.

Bu bağlamda her fotoğraf kültürel, siyasi ve ekonomik kodları içinde barındırır. Diğer yandan fotoğrafın çekildiği zamanı ve hangi amaçla çekildiğini doğru analiz etmek gerekir. Dolayısıyla fotoğrafta bulunan kişileri ve durumu nesnel bir şekilde okuyabilmek için fotoğrafın çekildiği tarihi konjonktür hakkında, yazılı kayıtlardan bilgi toplamak elzemdir. Böylece, fotoğrafın tarihsel geçerliği ve güvenilirliği ölçülür.

Sonuç olarak bu araştırma, tarihsel olgu ve olayların çözümlemesi için fotoğrafın ve metinlerin bir araya gelmesini vurgulamaktadır. Ayrıca fotoğrafın dilini kullanmak, tarih havuzuna hem niceliksel hem de niteliksel katkılar sunabilir. Dolayısıyla fotoğraf ile tarihin buluşması kaçınılmazlığını korumakta ve görsel tarih disiplininin ana olguları haline gelmektedir. Nitekim tarihsel bilgiler metinleri destekleyen fotoğraflarla elde edildiğinde, tarihsel gerçeğin ortaya çıkması ve kabul edilmesi mümkündür.

Yazılı belgeler gibi görsel kaynaklar da insanlığa geçmişe dair kanıtlar sunmaktadır. Görsel tarih yazımı, son yıllarda popüler bir durum kazanmıştır. Ancak Türkiye’de, bu alanda ilerleme eksik kalmıştır. Dolayısıyla söz konusu alanın geliştirilmesi açısından zengin araştırmalara ihtiyaç varlık göstermektedir. Şüphesiz gelecekte tarihçiler, görsel materyalleri, özellikle fotoğrafı cesurca kullanacaktır.

Günümüzde fotoğrafların tarihsel analizlerinde, çok çeşitli teorik ve metodolojik yaklaşımlar uygulanmaktadır. Özellikle göstergebilim, kolonyal, post kolonyal ve feminist teorilerin yanı sıra eleştirel fotoğraf okumaları da, tarih disiplinine dair çalışmalarda yerini alacaktır.

Kaynakça

ACUN, Fatma; “Görsellik ve Yakın Dönem Araştırmalarında Kullanımı”, *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 2004, Sayı: 18, ss. 95-118.

ACUN, Fatma; “Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi”, *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, Cilt: 24, Sayı: 2, ss. 1-21.

ACUN, Fatma; “Tarihin Kaynakları”, *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, ss. 119-149.

ACUN, Fatma; “Görsel Malzemeler”, *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, Pegem Yayınevi, Ankara, 2015, ss. 274-281.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

- ACUN, Fatma; *Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017.
- AKBABA, Bülent; “Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2005, Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 185-197.
- ALATALO, Malla; “Reading Pictures, Constructing Narratives: A Study upon Pictorial Narrativity and a Narrative Analysis of Work Photography”, *University of Lapland Faculty of Art and Design, Pro Gradu Thesis*, EMACIM / Audiovisual Media Culture, 2015.
- ARIKAN, H. Volkan; “Fotoğrafın Tarihsel Belge Olarak Anlamı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Mayıs 2001, Cilt: 15, Sayı: 89, ss. 57-59.
- AYAN, Engin; “Türk Tarih Yazımı Evriminde Annales Kuramının Yorumu”, *Tarih Okulu Dergisi*, İzmir, 2011, Sayı: 11, ss. 75-101.
- BAJAC, Quentin; *Karanlık Odanın Sırları Fotoğrafın İcadı*, Çev. Ali Berktaş, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- BARRET, Terry; *Fotoğrafi Eleştirmek İmgeleri Anlamaya Giriş*, Çev. Yeşim Harcanoğlu, Hayalperest Yayınları, İstanbul, 2017.
- BARNUM, George; “Reading Historical Photographs: What Can We See, What Can We Learn?”, *GPO History Talk*, April, 2013, ss. 1-23.
- BARTHES, Roland; *Camera Lucida Fotoğraf Üzerine Düşünceler*, Çev. Reha Akçakaya, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul, 2016.
- BARTHES, Roland; *Göstergebilimsel Serüven*, Çev. Mehmet-Sema Fırat, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- BASIC, Goran; “Concentration Camp Rituals: Narratives of Former Bosnian Detainees”, *Lund University, Humanity&Society*, 2017, Vol. 41(1), ss. 73-94.
- BAŞAK, Selmin; “Fotoğraf Sanatının Toplumsal İşlevi”, *Yeni Fotoğraf Dergisi*, Mayıs 1978, Sayı: 19, ss. 31-35.
- BAYKARA, Tuncer; *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- BENJAMIN, Walter; *Fotoğrafın Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012.
- BERGER, John; *Görme Biçimleri*, Çev. Yurdanur Salman, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

BERNHEIM, E.; *Tarih İlmine Giriş: Tarih Metodu ve Felsefesi*, Çev. Şükrü Akkaya, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.

BLOCH, Marc; *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

BULUT, Sedef; “Milli Mücadele Dönemiyle İlgili Görsel Bir Eser: Anadolu Hediyesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Güz 2018, Sayı: 63, ss. 133-164.

BRAUDEL, Fernand; *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

BRIDGEFORD, Andrew; *1066: The Hidden History in the Bayeux Tapestry*, Walker Publishing, New York, 2005.

BROWN, Pam; *Florence Nightingale*, İlk Kaynak Kültür ve Sanat Ürünleri, Ankara, 1996.

BROWN, Sarah Graham; *The Portrayal of Women in Photography of the Middle East 1860-1950 Images of Women*, Columbia University Press, New York, 1988.

BURKE, Peter; *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa*, Çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.

BURKE, Peter; *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2002.

CARR, E. Hallett; *Tarih Nedir?*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

COLLINGWOOD, R. G.; *Tarih Tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, Doğu Batı Yayıncılık, Ankara, 2010.

CHAPLIN, Elizabeth; *Sociology and Visual Representation*, London, 1994.

CLARKE, Graham; *The Photograph*, Oxford University Press, New York, 1997.

ÇULHA, Osman; “Gösterge Bilim (Semi-yotik) Tekniği Kullanılarak Kanada Fotoğraflarının İncelenmesi”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2011, ss. 409-424.

DANACIOĞLU, Esra; *Geçmişin İzleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

DİNÇ, Güney; *Mehmet Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı 1912-1913*, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

DUMAN, Olcay Özkaya; "Tarih Bilimi ve Bilgisi Açısından Aydınlanmadan Günümüze Sorularla Tarih Felsefeleri ve Kavrayışları", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, Sayı: 7, ss. 51-69.

DYER, Geolf; *John Berger Bir Fotoğrafı Anlamak*, Çev. Beril Eyüboğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.

EMMISON, Michael - Smith, Philip; *Researching the Visual: Images, Objects, Contexts and Interactions in Social and Cultural Inquiry*, Sage Publications, London, 2000.

ERTAN, Temuçin Faik; "80 Yıllık Ömürde, 72 Yıllık Cumhuriyet Tanıklığı Mehmet Ali Eke", *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 2003, Sayı: 16, ss. 209-229.

ERTAN, Güler - ERUTKU, Bülent; *Açıklamalı Fotoğraf Terimleri Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 2004.

ERTAN, Güler; "Dünden Bugüne Fotoğraf", *Sanat Dergisi*, 2005, Sayı: 7, ss. 57-66.

ERZEN, Jale N.; *Fotoğraf Notları*, Say Yayınları, İstanbul, 2015.

FISKE, John; *İletişim Çalışmalarına Giriş*, Çev. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.

FLUSSER, Vilem; *Bir Fotoğraf Felsefesine Doğru*, Çev. İhsan Derman, Med-Campus 126 Proje Yayınları, Ankara, 1994.

GÖK, Kemal; "Fotoğrafın Bulunuşu ve Sonrasında Oluşan Teknik Gelişmeler", *Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi*, 2016, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 43-66.

HATIPOĞLU, Sevgi; "Selimiye'den Geleceğe Notlar", *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, Ankara, 2011, ss. 103-111.

HOPPAL, Mihaly; *Şamanlar ve Semboller*, Çev. Fatih Sel, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

KARADAĞ, Çerkes; *Fotoğrafta Anlam ve Anlamlandırma*, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2016.

KILIÇBAY, Mehmet Ali vd.; *Dünyada Tarihçilik*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yayınevi, Ankara, 2017.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

KOYUNCU, Serhan - MEDİN, Burak; “Haber Fotoğraflarında 2003 Irak Savaşı Karşıtlarının Temsili”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 137 – 168.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.; *Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.

KYVIG, David E. - MARTY, Myron A.; *Yanıbaşımızdaki Tarih*, Çev. Nalan Özsoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

LAVENDA, Robert H.-SCHULTZ, Emily A.; *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar*, Çev. Dilek İşler ve Onur Hayırlı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018.

LEWIS, Emma; *İzmler-Fotoğrafı Anlamak*, Çev. Meltem Aydemir, Hayalperest Yayınları, İstanbul, 2018.

MEMİŞ, Ekrem; *Tarih Metodolojisi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989.

MOLTKE, Helmuth Von; *Türkiye’deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)*, Çev. Hayrullah Örs, TTK Yayınları, Ankara, 1960.

OK, Sebla Selin; *Fotoğraf Belleğinde Acının Tasviri*, Hayalperest Yayınları, İstanbul, 2016.

ÖZENDES, Engin; *Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğrafçılık 1839-1923*, Yem Yayıncılık, İstanbul, 2013.

PARSA, Alev Fatoş; “Fotoğraf ve Göstergibilim Üzerine”, *Kontrast Fotoğraf Dergisi*, Mart 2016, Sayı: 50.

SAFRAN Mustafa- ŞİMŞEK, Ahmet; “Anlatı Bağlamında Tarih yazımının Sorunları”, *Bilig*, Güz 2011, Sayı: 59, ss. 203-234.

SAĞLAMTİMUR, Zuhale Özel; “Walter Benjamin’in Bakış Açısından Tarih ve Fotoğraf İlişkisi”, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Güz 2013, Sayı: 37, ss. 236-250.

SONTAG, Susan; *Başkasının Acısına Bakmak*, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004.

SONTAG, Susan; *Fotoğraf Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

SCOTT, John; *A Matter of Record: Documentary Sources in Social Research*, Polity Press, UK, 2014.

STARDLING, Robert; *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

TEKELİ, İlhan; *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

TOPRAK, Zafer; “Sosyal Tarih”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara, 2015, ss. 110-116.

TOSH, John; *Tarihin Peşinde*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856), Ankara, 2006.

WILSON, Alona C.; “Felice Beato’s Japan: People”, *Visualizing Cultures at the Massachusetts Institute of Technology*, 2010, ss. 1-32.

YALÇIN, E. Semih; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2015.

YURDALAN, Özcan; *Belgesel Fotoğraf ve Fotoröportaj*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007.

<https://vedatkonyali.wordpress.com/2009/11/29/fotografin-analizi/> (Erişim Tarihi: 30/09/2018).

<http://www.cheminsdememoire.gouv.fr/en/liberation-camps> (Erişim Tarihi: 24/11/2018).

<http://www.noorderlicht.com/en/archive/yosuke-yamahata/> (Erişim Tarihi: 24/11/2018).

https://www.academia.edu/11618201/FOTO%C4%9ERAF_OKUMA?auto=download (Erişim Tarihi: 25/11/2018).

<https://www.worldpressphoto.org/people/nick-ut> (Erişim Tarihi: 26/11/2018).

<http://www.alnurceyhan.com/detay.php?id=70> (Erişim Tarihi: 23/12/2018).

KIBRIS'TAKİ İNGİLİZ ÜSLERİNİN JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK AÇIDAN ÖNEMİ

Hakan DUMLU¹

Özet

Günümüzde Kıbrıs, kuzeydeki Türk kesimi ve güneydeki Rum kesimi olmak üzere ikiye bölünmüş durumdadır. Ancak adada üçüncü bir aktör daha vardır: Britanya'nın denizaşırı topraklarından Ağrotur ve Dikelya'daki Egemen Üs Bölgeleri. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1960'taki antlaşmaya göre Birleşik Krallık, Ağrotur ve Dikelya'daki askerî üsleri üzerindeki egemenliğini devam ettirmiştir. Egemen Üs Bölgeleri, Birleşik Krallık'ın denizaşırı toprağı statüsünü kazanarak askerî amaçlara yönelik muhafaza edilmiştir. Bu çalışmada Birleşik Krallık'ın Kıbrıs'taki siyasî ve askerî varlığı, deniz hâkimiyeti teorisiyle açıklanmıştır. Egemen Üs Bölgeleri'ne odaklanılan çalışmada, bu bakımdan Kıbrıs Sorunu'nda genellikle göz ardı edilen bu üçüncü aktörün gerek ada içindeki gerekse bölgedeki güç dengesinde hesaba katılmasının önemi vurgulanmıştır. Aynı zamanda Kıbrıs'ın stratejik önemi temelinde Doğu Akdeniz'deki çıkar çatışmalarının tarafları da tespit edilmiştir. Böylece Birleşik Krallık, NATO ve Avrupa Birliği gibi aktörlerin jeopolitik hedefleri için Egemen Üs Bölgeleri'ne biçtikleri görevlerin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle Birleşik Krallık'ın Kıbrıs'taki siyasî ve askerî varlığı, sömürge ve Egemen Üs Bölgeleri olmak üzere tarihî dönemlere ayrılmıştır. Ardından Egemen Üs Bölgeleri'ne biçilen görevler, söz konusu aktörlerin jeopolitik hedeflerinde birleştikleri ve ayrıştıkları konulara bağlı olarak incelenmiştir. Böylelikle adada güç ve etki sahibi olan aktörler değişse bile İngiliz üslerinin stratejik önemini, jeopolitik hedefler için daima koruduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Egemen Üs Bölgeleri, Ağrotur ve Dikelya, Jeopolitik, Güvenlik

THE GEOPOLITIC AND GEOSTRATEGIC SIGNIFICANCE OF THE BRITISH BASES IN CYPRUS

Abstract

At the present time, Cyprus is divided into two, the Turkish part in the north and the Greek part in the south. However, there is a third actor on the island: The Sovereign Base Areas in Akrotiri and Dhekelia, of the British Overseas Territories. According to the treaty in 1960, when the Republic of Cyprus was established, the United Kingdom has retained sovereignty over the military bases in Akrotiri and Dhekelia. The Sovereign Base Areas have been retained for military purposes, with the status of a British Overseas Territory. In this study, the political and military presence of the United Kingdom in Cyprus has been explained with the theoretical framework of the sea power. In the study focusing on the Sovereign Base Areas, the importance of considering this third actor, which is generally ignored in the Cyprus Question, in the balance of power both within the island and in the region, has been emphasized. Besides, parties to conflicts of interest in the Eastern Mediterranean have been determined on the basis of the strategic importance of Cyprus. Thus, it has been aimed to compare the roles assigned by actors such as the United Kingdom, NATO and the European Union to Sovereign Base Areas for their geopolitical targets. In this context, first of all, the political and military presence of the United Kingdom in Cyprus has been divided into historical periods as colonial era and the Sovereign Base Areas. Subsequently, the roles assigned to the Sovereign Base Areas have been analyzed depending on the issues with which the actors aforementioned converged and separated in their geopolitical targets. Consequently, it has been

¹ T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Bursiyeri, Yüksek Lisans Öğrencisi, Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ATASAREN), Uluslararası İlişkiler ve Bölgesel Çalışmalar Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0003-4172-3603, E-posta: temmuzoglu34@gmail.com

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

detected that even if the actors who have power and influence on the island change, the British bases always maintain their strategic importance for geopolitical targets.

Key Words: Cyprus, Sovereign Base Areas, Akrotiri and Dhekelia, Geopolitics, Security

Giriş

Akdeniz, “Batı demokrasilerinin, komünist rejimlerin, bağlantısızların, zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının, fakir ve gelişmekte olan ülkelerin yan yana” bulunduğu stratejik bir çatışma bölgesidir.² Kıbrıs da bu bölgenin, deyim yerindeyse, kaynayan kazanıdır. Zira Kıbrıs adası Türkistan, Kafkaslar ve Orta Doğu’daki enerji kaynaklarının dünyaya taşındığı güzergâhın Türk Boğazları, Süveyş Kanalı ve Cebelitarık Boğazı gibi “kapılarını” denetleyebilen stratejik bir konumda yer almaktadır. Bunun yanı sıra Orta Doğu’ya yönelik askerî bir müdahale için adeta bir sıçrama tahtası niteliği taşımaktadır ve bu bakımdan “Batı”nın ileri karakolu olarak kabul edilmektedir. Eşsiz konumu sayesinde Kıbrıs, bütün Akdeniz havzasının, Orta Doğu’nun ve hatta Avrupa’nın güvenliğini ciddi biçimde etkilediği için gerek sözü edilen coğrafyalardaki bölgesel güçlerin gerekse bu coğrafyalardaki menfaatini korumanın yollarını arayan küresel güçlerin hâkim olmak istediği bir adadır. Başka bir deyişle Kıbrıs’ı elde tutan güç, Balkanlar’dan Türkistan’a; Basra Körfezi’nden Kafkaslar’a değin oldukça geniş bir arazide askerî faaliyetler yürütebilecektir. Öte yandan Basra Körfezi, Hürmüz Boğazı, Aden Körfezi, Babülmendep Boğazı, Kızıldeniz, Süveyş Kanalı, Girit, Malta, Sicilya Kanalı ve nihayet Cebelitarık Boğazı’nı içeren güzergâhtaki petrol taşımacılığının güvenliği için hayati bir önemi haiz olan ada, bu bakımdan Orta Doğu ile Avrupa arasındaki ticaret yolunun merkezindedir. Ayrıca Doğu Akdeniz’de son yıllarda keşfedilen hidrokarbon yataklarıyla Kıbrıs’ın stratejik önemi doruğa çıkmıştır.³

Günümüzde Kıbrıs, kuzeydeki Türk kesimi ve güneydeki Rum kesimi olmak üzere ikiye bölünmüş durumdadır. Ancak adada üçüncü bir aktör daha vardır: Britanya’nın deniz aşırı topraklarından Ağrotur ve Dikelya’daki Egemen Üs Bölgeleri. Birleşik Krallık, adadaki varlığını 1878’den beri “*divide et impera*”⁴ stratejisine dayalı bir emperyalist politikayla sürdürmüştür. Orta Doğu’daki neredeyse bütün İngiliz mevcudiyeti, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra tedricen sona ermesine rağmen adadaki İngiliz üsleri Kıbrıs’ın stratejik önemi bağlamında varlıklarını korumuştur.⁵ Zira Kıbrıs, eskiden “imparatorluk yolu” olarak adlandırılan ve bugün de Birleşik Krallık’ın Orta Doğu ve Uzak Doğu’daki üslerine ulaşan

² Ulvi Keser, Asporça Keser, *Strateji, Espiyonaj, Intelijans ve Çatışma: Kaynayan Kazan Akdeniz ve Kıbrıs* (İstanbul: Hiperyayın, 2020), s. 39.

³ *a.g.e.*, ss. 40, 44.

⁴ “Böl ve yönet” anlamına gelen Latince bir deyiş.

⁵ Ulvi Keser, “Kıbrıs’ın Stratejik Önemi Bağlamında Adada Askeri Faaliyetler ve İlgili Tarafların Askeri Gücü”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 2, S. 3 (2006): s. 132.

güzergâhta yer almaktadır. Bu bakımdan Soyalp Tamçelik'e göre adadaki İngiliz üslerinin konumu oldukça dikkat çekicidir. Bunların biri, Dikelya, Orta Doğu'nun tam karşısında yer alırken diğeri, Ağrotur, Süveyş Kanalı'na doğrudan hâkim bir konumdadır. Tamçelik, bu durumu stratejik bir aklın eseri olarak yorumlamıştır. Nitekim Egemen Üs Bölgeleri'nin meşruiyet kaynağı olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960'taki kuruluş antlaşmasına göre Birleşik Krallık'ın bu üslerdeki haklarının devredilemez ve belirli bir zaman dilimiyle sınırlandırılmaz olduğu kayıta altına alınmıştır.⁶

Bu çalışmada Birleşik Krallık'ın Kıbrıs'taki siyasî ve askerî varlığı, deniz hâkimiyeti teorisiyle açıklanmıştır. Egemen Üs Bölgeleri'ne odaklanılan çalışmada, bu bakımdan Kıbrıs Sorunu'nda genellikle göz ardı edilen bu üçüncü aktörün gerek ada içindeki gerekse bölgedeki güç dengesinde hesaba katılmasının önemi vurgulanmıştır. Aynı zamanda Kıbrıs'ın stratejik önemi temelinde Doğu Akdeniz'deki çıkar çatışmalarının tarafları da tespit edilmiştir. Böylece Birleşik Krallık, NATO ve Avrupa Birliği (AB) gibi aktörlerin jeopolitik hedefleri için Egemen Üs Bölgeleri'ne biçtikleri görevlerin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle Birleşik Krallık'ın Kıbrıs'taki siyasî ve askerî varlığı, sömürge ve Egemen Üs Bölgeleri olmak üzere tarihî dönemlere ayrılmıştır. Ardından Egemen Üs Bölgeleri'ne biçilen görevler, söz konusu aktörlerin jeopolitik hedeflerinde birleştikleri ve ayrıştıkları konulara bağlı olarak incelenmiştir. Böylelikle adada güç ve etki sahibi olan aktörler değişse bile İngiliz üslerinin stratejik önemini, jeopolitik hedefler için daima koruduğu tespit edilmiştir.

1. Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

1.1. Kılavuz Kavramlar

Egemenlik

Ulus devletlerin 15'inci ve 16'ncı yüzyıllarda ortaya çıkışıyla modern uluslararası hukukun da temelleri atılmıştır. Bu yeni siyasî oluşumların, yani ulus devletlerin varlığına yönelik birtakım tehditler sonucunda “egemenlik” kavramı tahkim edilmiştir. Bu bağlamda ulus devlet ile egemenlik kavramı, birbirine bağlı olarak gelişmiştir. Zira tarihsel bir bakış açısıyla incelendiği takdirde “feodalite”nin tasfiye edilmesinde ve bunun sonucunda feodal bir

⁶ “Kıbrıs'taki İngiliz üsleri Brexit masasında”, *Deutsche Welle*, 12 Ekim 2017, <https://www.dw.com/tr/kıbrıstaki-ingiliz-üsleri-brexit-masasında/a-40930763> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

düzenlenmiş merkeziyetçi bir devlet düzenine geçilmesinde egemenlik kavramı belirleyici olmuştur. Böylece modern devletin ortaya çıkmasında da temel bir teorik işlev görmüştür.⁷

Günümüzün uluslararası sisteminde yer alan devletler, çeşitli şekillerde bağ kurdukları uluslararası kurumların yanı sıra güvenlik kaygıları sebebiyle yahut siyasî ve ekonomik tercihleri doğrultusunda katıldıkları uluslararası örgütler ya da ittifakların kararlarına uygun hareket etmeye mecbur olmaktadır. Başka bir deyişle devletler, ittifak ettikleri diğer devletlerin politikalarını, egemenliklerine aykırı olsa bile kimi zaman desteklemek zorunda kalmaktadır. Bu bakımdan egemenlik kavramının en çok tartışılan boyutu “devlet egemenliği” olmuştur. Fransız ekolüne göre devlet egemenliği, devleti idare eden bir mutlak otoritenin, kendisinden başka bir üstün ve rakip kuvvet tanımamasıdır. Buna göre egemenlik, devletin esasını teşkil etmektedir.⁸

Egemen Üs Bölgeleri

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1960'taki antlaşmaya göre Birleşik Krallık'ın Ağrotur'da bulunan Batı Egemen Üs Bölgesi (*Western Sovereign Base Area – WSBA*) ve Dikelya'da bulunan Doğu Egemen Üs Bölgesi (*Eastern Sovereign Base Area – ESBA*) üzerindeki egemenliği tasdik edilmiştir. Bu iki bölge, beraberce, Egemen Üs Bölgeleri (*Sovereign Base Areas – SBAs*) olarak adlandırılmaktadır. Egemen Üs Bölgeleri, Birleşik Krallık'ın denizaşırı toprağı statüsünü kazanarak askerî amaçlara yönelik muhafaza edilmiştir.⁹

Tehdit, Tehlike ve Risk

Düşman bir gücün korkutma, gözdağı ve zarar verme gibi eylemlerde bulunacağına ilişkin niyet beyanı yahut muhatabın bahsi geçen eylemlere maruz kalacağına ilişkin algılaması tehdidi oluşturan temel unsurlardandır. Eylemler ve niyet beyanının açık olduğu bir durumda tehdidin varlığına ilişkin herhangi bir tereddüt yaşanmayacaktır. Ancak yaklaşan bir tehlikenin işaret ve ikazı, her hâl ve şartta aynı şekilde algılanmamaktadır. Bu bağlamda tehlikenin bir olasılıktan ibaret oluşu risk, onun işareti ve ikazı ise tehdittir.¹⁰

1.2. Jeopolitik Teoriler

⁷ Barış Özdal, *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan mı?*, Gnş. 2. bs. (Bursa: Dora Basım-Yayın, 2020), ss. 6-7.

⁸ *a.g.e.*, ss. 29-30.

⁹ UK Ministry of Defence, *Overseas Territories: The Ministry of Defence's Contribution* (1 March 2012), 7, <https://www.gov.uk/government/publications/overseas-territories> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

¹⁰ Faruk Köksal, “Risk ve Tehdit Kavramında Yeni Paradigmalar ile Asimetrik Tehdit Analizi”, *Türkiye'ye Yönelik Dış Kaynaklı Risk ve Tehditler Sempozyumu, 05-06 Nisan 2007* (İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 2007), ss. 3-5.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Realizm ile jeopolitik teoriler arasındaki benzerlikler, jeopolitik çalışmalarında realist bir anlayışın hâkim olmasını mümkün kılmıştır. Zira her iki yaklaşımın da temelini ulusal güçler oluşturmaktadır. Bu durum, devletlerin yayılcı ve emperyalist politikalarını desteklemektedir. Bu bakımdan savaş, Realizmin olduğu kadar jeopolitiğin de bir parçasıdır; kimi zaman onun bir aracı, kimi zaman ise doğal bir sonucudur. Başka bir deyişle uluslararası ilişkiler, tıpkı Realizmde olduğu gibi jeopolitik teorilerde de bir mücadele sürecinden ibarettir.¹¹

Alfred Thayer Mahan jeopolitik okulun ilk temsilcilerindendir. Bu bakımdan jeopolitik teorilere de öncülük etmiştir. *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi (The Influence of Sea Power Upon History: 1660-1783)* başlıklı çalışması, Uluslararası İlişkiler için klasik bir metindir.¹² Bu çalışmasında Mahan, ulusal gücün unsurlarını “coğrafi konum, topoğrafik özellik, ülke büyüklüğü, nüfus, askerî güç, ulusal karakter ve hükûmetin karakteri” olarak sıralamıştır. Ulusal gücü meydana getiren ilk üç unsur, Mahan’a göre, doğrudan coğrafya ile ilgilidir.¹³ Böylece indirgemeci bir yaklaşım sonucunda coğrafya ile dış politika arasında determinist bir ilişki olduğunu iddia etmiştir. Bu bakımdan Anglo-Amerikan okuluna mensup bir bilim adamı olan Mahan, analizini Britanya İmparatorluğu’nun denizlerdeki hâkimiyetine yoğunlaştırmıştır. Zira Mahan’a göre büyük bir devlet olmanın başlıca gereği, denizlerde ve özellikle stratejik suyollarında hâkimiyet kurmaktır. Nitekim Britanya da takip ettiği küresel nitelikteki politikaları sayesinde büyük bir deniz gücü olmuştur. Britanya’nın deniz gücünün gelişmesiyle imparatorluğun da yükselişe geçtiğini tespit eden Mahan, söz konusu yükselişin dünyadaki başlıca deniz yollarını elde tutmaktan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Gerçekten de Britanya İmparatorluğu, Mahan’ın jeopolitik çalışmalarını yaptığı dönemde Panama Kanalı dışında başta Cebelitarık, Süveyş Kanalı, Ümit Burnu ve Malakka Boğazı olmak üzere neredeyse bütün stratejik geçitleri elinde tutmaktadır. Bunun yanı sıra bir deniz gücüne sahip olmak okyanusa çıkışı kolaylaştırdığı için Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) deniz ticaretinin sunduğu imkân ve fırsatlardan Alman İmparatorluğu ve Rus Çarlığı’na göre daha fazla yararlanmışlardır. Böylece ikinci devletlere karşı denizlerde mutlak bir üstünlük kazanmışlardır.¹⁴ Amerikan jeopolitikçi Nicholas John Spykman ise ABD’nin güvenliği için deniz aşırı bölgelerle ilgilenerek buralardaki gelişmelere yönelik etkin bir politika takip

¹¹ Tayyar Arı, “Jeopolitik Teoriler”, *Uluslararası İlişkiler Kuramları I*, ed. Tayyar Arı, Elif Toprak (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018), s. 65.

¹² Alfred Thayer Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History: 1660-1783* (London: 1890). Eserin Türkçe çevirisi için bkz: Alfred Thayer Mahan, *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi (1660-1783)*, çev. A. Tunçer Büyükonat (İstanbul: Griffin, Deniz Ticaret Odası Yayınları, 2011).

¹³ Arı, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁴ *a.g.e.*, ss. 67-68.

etmesini savunmuştur.¹⁵ Böylece Spykman, iki kutuplu uluslararası sistemde, ABD'nin eski dünyadaki gelişmelere müdahil olabilmesi için düşünsel bir alt yapı oluşturmuştur.¹⁶

Jeopolitik teorilerin olasılıkçı (*possibilist*) kanadında yer alan Harold ve Margaret Sprout'a göre coğrafya, devletlerin dış politikasını doğrudan tayin eden bir unsur değildir ancak dış politikadaki tercihlerin oluşturulmasına kılavuzluk etmektedir. Bu bağlamda coğrafya ve çevresel etkenler, koşullandırıcı olmaktan ziyade dış politikanın oluşturulmasında karar vericiler için birtakım seçenekler sunmaktadır. Sprout'lar, Fransız okulunun temsilcilerinden Lucien Febvre ve Paul Vidal de la Blache'in etkisi altında kalarak jeopolitiğe farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Nitekim bu bakış, 1930'lardan 1970'lere kadar Uluslararası İlişkiler disiplininde önemli bir yer edinmiştir. Bu bakımdan jeopolitik teorilerde olasılıkçı yaklaşım, deterministik yaklaşımlardan ayrılmaktadır.¹⁷

Birleşik Krallık, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle Orta Doğu'daki varlığını borçlu olduğu deniz aşırı topraklarından ardı ardına çekilmiştir. Ancak Kıbrıs'taki siyasi ve askerî varlığını, sömürge sonrası dönemde bu kereye Egemen Üs Bölgeleri aracılığıyla sürdürmüştür. Birleşik Krallık'ın Kıbrıs'tan vazgeçmeyişi, kuşkusuz coğrafi etkenlerin dış politikadaki yansımasıdır. Zira Kıbrıs adası, iki kutuplu uluslararası sistemde, başta Birleşik Krallık olmak üzere Batı bloğu için son derece stratejik bir konumda yer almaktadır. Bu bakımdan Kıbrıs'taki İngiliz varlığını, realist bir yaklaşımdan mülhem jeopolitik teoriler bağlamında incelemek doğru bir kuramsal tercih olacaktır. Ancak coğrafya ile dış politika arasında determinist bir ilişki kurmaktan ziyade olasılıkçı yaklaşımın öngördüğü gibi bir bağ kurmak, başkaca unsurların da dış politikaya etkisini hesaba katmaya imkân verecektir.

2. Birleşik Krallık'ın Kıbrıs'taki Varlığı

Süveyş Kanalı'nın 1869'da faaliyete geçirilmesi, dünya ticaretinin okyanuslardan Akdeniz havzasına taşınmasına yol açmıştır. Bu durum, ticaret yollarının güvenliği ve lojistik destek bağlamında Kıbrıs adasının stratejik ve politik önemini artırmıştır. Zira Kanal'ın açılmasıyla Batı Avrupa ülkelerinin Muson Asyası'ndaki sömürgelerine giden deniz yolu kısalmıştır.¹⁸ Böylece Kıbrıs, sömürgeleri Batı Avrupa'ya bağlayan en kısa deniz yoluna hâkim bir konumda bulunduğu için Britanya İmparatorluğu nazarında elde tutulması elzem bir ada hâline gelmiştir. Bu yüzden Britanya, Kıbrıs'a yerleşmeyi "stratejik bir amaç" olarak

¹⁵ Nicholas J. Spykman, *Coğrafya ve Dış Politika: Kenar Kuşak Teorisi*, çev. Alperen Kürşad Zengin (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020).

¹⁶ Arı, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁷ *a.g.e.*

¹⁸ İsmail Şahin, "İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878)", *Asia Minor Studies*, C. 4, S. 7 (Ocak 2016): s. 18.

görmüştür. Bunun yanı sıra adanın, Anadolu ve Orta Doğu'da yürütülecek stratejik önemi haiz faaliyetler için de bir üs olarak kullanılması düşünülmüştür.¹⁹ Nihayet İngilizler, Kıbrıs'a yerleşme amaçlarına ulaşmak için 1878'de eşsiz bir fırsat yakalamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile Rus Çarlığı arasında meydana gelen ve “93 Harbi” olarak da anılan savaşın sonucunda, 1878'de, taraflar arasında imzalanan Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması, Ruslar için büyük bir kazanım olmuştur. Bu durum, 19'uncu yüzyılda Britanya İmparatorluğu ile Rus Çarlığı arasındaki “Büyük Oyun” bağlamında düşünüldüğü takdirde güç dengesini bozacak bir gelişmedir. Nitekim İngilizler, Rus ilerleyişini önlemek amacıyla Türklere yardım edebileceklerini beyan etmiştir. Tabii ki söz konusu yardımın bir de bedeli olmuştur. İngilizler, Yeşilköy Antlaşması'nın tanzim edilerek Türk menfaatine daha uygun bir hâle getirilmesi karşılığında Kıbrıs'ın idaresinin geçici olarak Britanya'ya devredilmesini talep etmiştir.²⁰ Nihayet İngilizlerin girişimleriyle imzalanan Berlin Antlaşması, Yeşilköy'deki şartların birçoğunu hükümsüz bırakmıştır. Böylece Britanya da Kıbrıs'a yönelik stratejik amacına ulaşmıştır. Süveyş Kanalı'nın açılmasını müteakiben Akdeniz'deki hâkimiyetini pekiştirerek Hindistan'a giden imparatorluk yolunun güvenliğini sağlamış ve aynı zamanda Akdeniz'e yönelik gittikçe belirginleşen Rus tehdidine karşı da muhkem bir mevzi elde etmiştir.

2.1. Sömürge

Kıbrıs'taki İngiliz varlığı, Birinci Dünya Savaşı sebebiyle kalıcı hâle gelmiştir. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun bu savaşa Almanya ile ittifak hâlinde girmesini bahane eden Birleşik Krallık, 5 Kasım 1914'te yayımladığı bir Kraliyet Buyruğu ile Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ilan etmiştir.²¹ Böylece Ada, İngilizler ve müttefiklerinin gerek Anadolu'ya gerekse Orta Doğu'ya yönelik askerî faaliyetleri için bir “askerî üs” olmuştur. Bunun yanı sıra İttifak Devletleri'ne karşı bir “propaganda ve casusluk merkezi” hâline getirilmiştir. Nitekim Yunanistan Krallığı'nın Türklere karşı savaşmaları için Lübnan'daki Maronitlere temin ettiği silahlar, Kıbrıs'tan gönderilmiştir. Yine aynı dönemde, Ermeni ve Rum komitacılar Kıbrıs'ta askerî eğitim verilmiştir. Başta İskenderun olmak üzere Türkiye'nin güney kıyılarına yapılacak çıkarmalarda milis ordusu olarak kullanılması tasarlanan bu komitacıların Kıbrıs'ta talim görmesi, adanın stratejik konumunun Büyük Savaş bağlamında ne denli önemli

¹⁹ Soyalp Tamçelik, “Kıbrıs'taki İngiliz Üslerinin Stratejik Önemi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 8, S. 1 (2011): s. 1513.

²⁰ Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1950-1963)* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), ss. 22-23.

²¹ “Tarihi Perspektif”, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Kıbrıs Konusu, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/kibris-meselesi/tarihi-perspektif/> [Erişim Tarihi: 27.01.2021].

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

olduğunu işaret etmektedir.²² Ayrıca bu savaş boyunca adanın farklı yerlerine konuşlandırılmış askerî tesisler sayesinde Kıbrıs, çok uluslu bir istihbarat ve dinleme merkezi olarak kullanılmıştır. Birleşik Krallık, Fransa ve kimi zaman da İtalya'nın ada ve çevresinde dâhil olduğu faaliyetler arasında telsiz ve radyo dinleme, istihbarat toplama, istihbarata karşı koyma ve casusluk (espionaj) vardır.²³

Birinci Dünya Savaşı'nın son merhalesi sayılabilecek Türk Kurtuluş Savaşı, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile son bulmuştur. Bu antlaşma ile Türkiye, Kıbrıs'taki İngiliz egemenliğini hukukî olarak tanımıştır. Buna göre Türkiye, Antlaşma'da belirlenmiş sınırları dışında kalan bütün adalardan feragat ettiği için (16. Madde) "Britanya Hükûmeti tarafından Kıbrıs'ın 5 teşrinisani [Kasım] 1914'de ilân olunan ilhakını tanıdığını beyan" etmiştir (20. Madde).²⁴ Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan, Kıbrıs'ı istemiştir ancak Britanya için Ada, stratejik önemi sebebiyle vazgeçilmez olmuştur. Bu yüzden bizzat Kral V. George tarafından verilen emirle Kıbrıs, 1925'te "Taç Kolonisi (*Crown Colony*)" ilan edilmiştir.²⁵ Başka bir deyişle Ada, doğrudan kraliyete bağlı bir sömürge hâline getirilmiştir. Aslında Britanya için Kıbrıs'ın önemi, önceden Hindistan'a giden imparatorluk yolunun güvenliğini sağlamaktan ibaret olsa da imparatorluğun bu bölgeden beklediği menfaat ve aynı zamanda tehditler arttığı için adanın önemi de bunlara bağlı olarak artmıştır. Nitekim Akdeniz'deki İngiliz varlığına karşı 1935'te İtalyan tehlikesi baş gösterince Britanya, bu riskin önünü alabilmek için Kıbrıs'a özel bir ilgi göstermeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Britanya İmparatorluğu dağılmıştır. İngilizler, 1946'dan itibaren sömürgelerinden tedricen çekilmeye başlamıştır. Buna rağmen Birleşik Krallık, Orta Doğu'daki petrol çıkarılarını koruyabilmek için bölgede askerî bir varlık göstermeye mecbur olmuştur. Özellikle Filistin bölgesinden çekildikten sonra Birleşik Krallık, Süveyş Kanalı ve Kıbrıs dışında Doğu Akdeniz'de siyasî ve askerî varlık gösteremeyecek duruma gelmiştir. Üstelik bölgedeki İngiliz ve Fransız varlığına karşı dönemin Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır önderliğinde yükselen Arap milliyetçiliği, İngilizleri Süveyş Kanalı'ndan da çekilmeye mecbur etmiştir. Böylece Birleşik Krallık'ın Doğu Akdeniz'de siyasî ve askerî varlık gösterebileceği yegâne yer olarak Kıbrıs kalmıştır.²⁶ Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki gücünü yitirmeye başladığını anlayan Birleşik Krallık,

²² Tamçelik, a.g.m., ss. 1513-1514.

²³ Ulvi Keser, "Kıbrıs; Espionaj ve İntelijans Üzerine Bir Değerlendirme", *Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz*, ed. Deniz Güler, Ahmet Yıldız, İzgi Savaş (İstanbul: TASAM, 2019), s. 44.

²⁴ "Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923)", Türk Tarih Kurumu, Belgelerle Tarih ve Eğitim, Antlaşmalar (Tam Metin), <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf> [Erişim Tarihi: 05.01.2021].

²⁵ Tamçelik, a.g.m., s. 1514; Keser, "Türk Mukavemet Teşkilatı", s. 26.

²⁶ Tamçelik, a.g.m., s. 1514.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Kıbrıs'a yönelik siyasetini de değiştirmeye mecbur olmuştur. Zira bölgedeki siyasî gücünü yitirmeye başlasa bile Kıbrıs'taki egemenliğinden vazgeçmek gibi bir niyeti yoktur. Bu yüzden Birleşik Krallık, Batı'nın ortak çıkarları bakımından ABD'ye tâbi olmasına rağmen Orta Doğu'daki hususî çıkarlarını öne almıştır.²⁷ Nitekim Birleşik Krallık Başbakanı Anthony Eden, 1 Haziran 1956'da verdiği bir demeçte bu durumu şöyle açıklamıştır:²⁸

“Kıbrıs'ta NATO'nun çıkarları vardır. Ama yalnız o kadar değil. İngiltere'nin Kıbrıs'taki çıkarları yalnızca NATO ile sınırlı değildir. Ülkemizin ve Batı Avrupa'nın endüstriyel yaşamı, Orta Doğu'dan gelen petrole dayanmaktadır... Eğer bir gün petrol kaynaklarımız tehlikeye düşecek olursa, bunları korumak zorunda kalacağız. Kıbrıs'ta ihtiyaç duyduğumuz imkânlar, bu savunmanın bir parçasıdır.”

İmparatorluk topraklarını birer birer yitiren İngilizler, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını muhafaza edebilmek için elde kalan Kıbrıs'a stratejik bir önem atfetmiştir. Zira Kıbrıs, Basra Körfezi'nden Doğu Akdeniz'e uzanan stratejik suyolunun kapısı niteliğindeki Süveyş Kanalı'nı doğrudan denetleme imkânına sahiptir. Nitekim Birleşik Krallık'ın Kıbrıs'a yönelik takip ettiği politika, bu yüzden 1950'lerde değişmeye başlamıştır. Özellikle askerî danışmanlar, Basra Körfezi dâhil olmak üzere Orta Doğu'daki İngiliz çıkarlarını korumanın Kıbrıs'taki egemenliğe bağlı olduğunu belirtmiştir. Böylece Birleşik Krallık Hükûmeti de Orta Doğu'daki merkez karargâhının Kıbrıs'a taşınmasını tasarlamıştır. Böyle bir tasarı ilk defa 1954'te, İngilizlerin Süveyş'teki üslerden çekilmesini öngören anlaşmadan sonra gündeme getirilmiştir. Nitekim 1956'da, Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi sonucunda Mısır'a karşı yürütülen askerî harekâta Birleşik Krallık, Kıbrıs'taki hava ve deniz üslerinden istifade edememiştir. Zira Ada, böyle bir harekâta uygun olarak teçhiz edilmemiştir.²⁹ Böylece Orta Doğu'daki İngiliz çıkarlarının korunması için Kıbrıs'ın ne denli stratejik bir konumda yer aldığı anlaşılmıştır. Ancak ABD'nin başı çektiği Batı ittifakına karşı Kıbrıs'ta bağımsız bir politika takip edemeyeceğini zamanla anlayan Birleşik Krallık, toplumlararası çatışmaların yol açtığı Kıbrıs Sorunu'nun da etkisiyle adadaki egemenliğini yalnızca askerî üsler vasıtasıyla sürdürmeye ikna olmuştur. Bu bağlamda Birleşik Krallık, Kıbrıs Sorunu'nun bir çözüme kavuşturulması için Türkiye ile Yunanistan arasındaki “dürüst arabulucu” vazifesini kendiliğinden üstlenmiştir. Zira asıl amacı, egemenlik elde edeceği askerî üsler vasıtasıyla hem adadaki hem de bölgedeki çıkarlarını güvence altına almak olmuştur. Nitekim Birleşik Krallık'ın Eden'den sonraki başbakanı Harold Macmillan, Türk ve Yunan hükûmetlerinin temsilcileriyle Kıbrıs Sorunu'na dair yaptığı bir görüşmede adadaki İngiliz

²⁷ a.g.m., s. 1515.

²⁸ a.g.m., ss. 1514-1515.

²⁹ a.g.m., ss. 1515-1516.

üslerinin tartışmaya asla açılmayacağını vurgulamıştır.³⁰ Bu bakımdan Birleşik Krallık, adadaki toplumlararası çatışmalar ve Ada dışındaki ciddi muhalefet sonucunda Kıbrıs'ın bütününe hâkim olmaktan vazgeçse bile Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'deki siyasî, askerî ve ekonomik çıkarlarını muhafaza edebilmek için askerî üslerdeki varlığını sürdürmekte kati bir kararlılık göstermiştir. Başka bir deyişle Kıbrıs'ın jeopolitik önemi, Birleşik Krallık'ın dış politikasına kılavuzluk etmiştir.

2.2. Egemen Üs Bölgeleri

Kıbrıs'taki Egemen Üs Bölgeleri'nin kuruluşu, aslında, 1948'de Lefkoşa'da yayın yapmaya başlayan *British Forces Broadcasting Service* (BFBS) radyosuna dayanmaktadır. Birleşik Krallık, 1948'de Filistin bölgesinden ve ardından 1954'te de Süveyş'ten çekilince İngilizlerin bölgedeki askerî varlığı yalnızca Ağrotur ve Dikelya'daki üslerde devam etmiştir.³¹ Öte yandan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960'taki kurucu antlaşmasında yer alan birinci ve üçüncü maddelerle Birleşik Krallık'ın bu üsler üzerindeki tam egemenliği bir kere daha teyit edilmiştir.³² Ancak Ağrotur ve Dikelya, 1960'tan sonra sömürge toprağı olarak değil de birer “askerî üs” olarak muhafaza edilmiştir.³³ Bu bağlamda adadaki dört önemli istihbarat merkezinden üçü, İngiliz hükûmranlığına bırakılmıştır. Özellikle Ayios Nikolaos İstasyonu, Birleşik Krallık Hükûmetinin siber saldırılara ve tehditlere karşı görevlendirdiği Hükûmet İletişim Karargâhına (*Government Communications Headquarters – GCHQ*) doğrudan doğruya bağlıdır. Bu istasyonda bulunan farklı boyut ve işlevlerdeki antenler, Birleşik Krallık ve ABD tarafından Orta Doğu'ya yönelik yürütülen çeşitli istihbarat ve casusluk faaliyetleri için hayati bir önem taşımaktadır. Bu sebeple Ayios Nikolaos İstasyonu, Kıbrıs Cumhuriyeti kurulurken stratejik bir hamleyle Dikelya'daki Doğu Egemen Üs Bölgesi'ne dâhil edilmiştir.³⁴ Ayrıca Birleşik Krallık, Kıbrıs'ın çeşitli bölgelerinde yer alan kamplar, binalar, su kaynakları, limanların bazı kısımları ve Lefkoşa'daki havaalanının da dâhil edildiği yaklaşık kırk alanı herhangi bir kısıtlama ya da müdahaleyle karşılaşmadan kullanma hakkını da saklı tutmuştur.³⁵ Bütün bunların yanı sıra Egemen Üs Bölgeleri, 1960'taki kurucu antlaşmanın üçüncü kısmında çizilen sınırlara göre kara sularında da

³⁰ a.g.m., s. 1516.

³¹ Keser, “Kıbrıs'ın Stratejik Önemi”, s. 133.

³² “Treaty Concerning The Establishment of The Republic of Cyprus”, *United Nations - Treaty Series*, No. 5476, Signed at Nicosia, on 16 August 1960, 10-12, <http://ua.mfa.gov.tr> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

³³ “Background”, Sovereign Base Areas Administration, Administration, <https://sbaadministration.org/index.php/m-background> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

³⁴ Keser, “Kıbrıs; Espiyonaj ve İntelijans”, s. 50.

³⁵ “Geographical Record”, *Geographical Review*, Vol. 51, No. 2 (April 1961): s. 307.

egemenliğe sahiptir.³⁶ Ancak uluslararası hukuka göre kara sularında egemenlik iddiası yalnızca devletlere aittir.³⁷ Bu bakımdan Egemen Üs Bölgeleri'ni, Birleşik Krallık'a bağlı bir yarı devlet olarak tanımlamak mümkündür.

Egemen Üs Bölgeleri'nde, çoğunluğu askerî personel olmak üzere, Kıbrıs'taki İngiliz Silahlı Kuvvetlerine (*British Forces Cyprus – BFC*) mensup yaklaşık 2700 kişi bulunmaktadır. Ayrıca Birleşik Krallık'a ait Kraliyet Hava Kuvvetlerinin (*Royal Air Force – RAF*) 900 kişilik varlığı da kayda değerdir. Bir bütün olarak ordu, Birleşik Krallık uyruklu yaklaşık 300 sivil ve bunların yanı sıra yerel olarak istihdam edilen 1.200 sivil tarafından desteklenmektedir.³⁸ Öte yandan üsler, Birleşik Krallık'taki Cheltenham istihbarat merkeziyle doğrudan bağlantılı hassas dinleme, haberleşme ve gözetleme sistemleriyle donatılmıştır. Üstelik bu üslerde nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların [*Nuclear, Biological, Chemical (NBC) Weapons*] varlığı da ileri sürülmektedir.³⁹ Özellikle Soğuk Savaş döneminde, kutuplar arasındaki karşılıklı NBC tehdidi göz önüne alındığı takdirde, NATO'nun Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) çevreleyen güneydoğu kanadı dolaylarında bulunan bu stratejik adada söz konusu silahların varlığı pek muhtemeldir. Zira Doğu Akdeniz'in yanı sıra Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerine de hâkim bir konumda yer alması bakımından Kıbrıs, NATO'nun güvenlik stratejisinde benzersiz bir ileri karakol niteliğine sahiptir.

BFC, aynı zamanda Egemen Üs Bölgeleri'nin de yöneticiliğini üstlenen bir general tarafından idare edilmektedir. Bu general, üslerin sivil idaresinden de mesul tutulmuştur. Ancak özellikle Kıbrıslı sakinlerle ilgili olan birçok yetki ve sorumluluk, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne (GKRY) devredilmiştir.⁴⁰ Birleşik Krallık'ın Egemen Üs Bölgeleri'ndeki egemenliğini temsil eden BFC, Kıbrıs'ta Birleşik Krallık adına muhafaza edilen diğer bölgelerin de kontrolünü sağlamaktadır. Ayrıca Birleşik Krallık'ın bölgede yürüttüğü askerî operasyonlara destek vermekle yükümlüdür.⁴¹ Böyle bir yükümlülük, denizlerde ve özellikle stratejik suyollarında hâkimiyet kurmayı büyük bir devlet olmanın başlıca gereği sayan Mahan'ın deniz hâkimiyeti teorisine uygun düşmektedir.

3. İngiliz Üsleri ve Jeopolitik

³⁶ “Treaty Concerning The Establishment of The Republic of Cyprus”, a.g.a. s. 18.

³⁷ Robin Vanholme, “Brexit’s Obscure Impacts: The Borders of Cyprus”, *Eyes on Europe*, 1 April 2018, <https://www.eyes-on-europe.eu/brexit-impacts-cyprus> [Erişim Tarihi: 19.01.2021].

³⁸ UK Ministry of Defence, a.g.y., s. 8.

³⁹ Keser, “Kıbrıs'ın Stratejik Önemi”, s. 133.

⁴⁰ UK Ministry of Defence, a.g.y., s. 8.

⁴¹ “British Forces Cyprus”, Sovereign Base Areas Administration, <https://www.sbaadministration.org/index.php/british-forces-cyprus> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

Akdeniz havzasına hâkim olmak isteyen bütün güçler, bu amaca yönelik takip ettikleri dış politikayı iki temele dayandırmışlardır. Bunların ilki, kendi güvenliğini temin etmektir. İkincisi ise ticarî ilişkileri korumaktır. Doğal olarak Kıbrıs adası da bahsi geçen dış politika temellerinden etkilenmiştir. Zira Doğu Akdeniz'in güvenliği Batı nazarında oldukça mühim bir meseledir. Buna göre konumu bakımından Orta Doğu'ya, İran'a ve Körfez'e yakın olduğu için adanın taşıdığı değer de Batı'nın bu bölgelerdeki çıkarlarıyla doğrudan alâkalıdır.⁴² Nitekim Kıbrıs sayesinde denetlenebilen ticaret hattı, gerek ABD gerekse AB'nin kıtasal ve küresel jeopolitik hedefleri bakımından hayatî bir önemi haizdir. Bu bağlamda Birleşik Krallık Genelkurmay Başkanlığının 2 Nisan 1946'da hazırladığı bir rapor dikkate değerdir. Raporda Avrupa, Asya ve Afrika'yı birbirine bağlayan Orta Doğu'nun öneminden bahsedilerek Birleşik Krallık'ın büyük güç olarak kalması için bu bölgede varlık göstermesi gerektiği vurgulanmıştır. Kıbrıs'ın stratejik önemini kavramak ise Orta Doğu'da varlık göstermenin başlıca şartı sayılmıştır.⁴³ Bu bağlamda Birleşik Krallık, Kıbrıs'taki neredeyse bütün haklarından vazgeçmesine rağmen askerî üslerdeki egemenliğini Orta Doğu'ya yönelik jeopolitik hedefleri için muhafaza etmiştir.

ABD ve müttefikleri de jeopolitik hedefleri doğrultusunda adadaki üslerden istifade ederek bölgedeki nüfuzlarını artırmak istemektedir. Örneğin ABD'nin müttefiki İsrail, temelleri Tevrat'ta bulunan "vadedilmiş topraklara açılmak" ve Mezopotamya'nın su kaynaklarını elde etmek gibi ülküleri için öncelikle kendi güvenliğini sağlamaya mecburdur. İsrail'in güvenliği için Kıbrıs'ta ABD'nin de etki sahibi olması şarttır. Öte yandan ABD'nin Arap müttefiklerinin güvenliği için de adanın önemi yadsınamaz. Bu bağlamda Kıbrıs'a hâkim olacak güç, kendi güvenliğini sağlamanın ötesinde Balkanlar, Kafkasya, Türkistan, Orta Doğu ve Basra Körfezi gibi istikrarsız bölgelerde askerî faaliyetler yürütmek için gereken imkânlarla da sahip olacaktır.⁴⁴ Başka bir deyişle Avrupa'nın güvenliğine karşı bu coğrafyalardan kaynaklanacak herhangi bir tehdit henüz belirginleşmeden Kıbrıs'ın stratejik konumu sayesinde etkisiz hâle getirilebilecek yahut etkisi azaltılabilecektir.

Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Akdeniz'de jeopolitik hedefleri olan güçler tarafından Kıbrıs, bu hedefler doğrultusunda deniz ve hava üssü olarak kullanılabilir. Ayrıca kargaşanın hüküm sürdüğü Orta Doğu'ya yakınlığı bakımından stratejik bir adadır. Nitekim adadaki askerî üsler Batılı güçlere, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan kaynaklanan tehditleri önleme imkânı sunmaktadır. Bunun yanı sıra Arap dünyasındaki çatışmalar ve istikrarsızlıkların Körfez'den Süveyş Kanalı yoluyla Avrupa'ya uzanan petrol taşımacılığı

⁴² Tamçelik, a.g.m., s. 1512.

⁴³ Keser, *Kaynayan Kazan*, ss. 44-45.

⁴⁴ Keser, "Kıbrıs'ın Stratejik Önemi", s. 133.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

için yarattığı riskler, Kıbrıs'ın bölgeye hâkim konumu sayesinde yönetilebilecektir.⁴⁵ Zira başlıca deniz yollarını elde tutmak, jeopolitik hedefler için hayati bir gerekliliktir. Bu bakımdan İngilizlere göre Kıbrıs'ın stratejik önemi, düşman güçlerin adaya hâkim olmamasını gerektirmektedir.⁴⁶ Malta'dan Girit'e ve Kıbrıs'a kadar herhangi bir adanın düşman güçler tarafından kontrol edilmesi, Akdeniz'deki stratejik dengeyi değiştirebilecektir. Ayrıca hem Moskova hem de Washington tarafsız bir Kıbrıs'a tahammül edebilir ancak ikisi de adanın yekdiğeri tarafından kontrol edilmesine tahammül edemeyecektir.⁴⁷

Kıbrıs'taki İngiliz üsleri, Birleşik Krallık ve NATO'daki müttefikleri tarafından Irak'taki iki savaşta, Afganistan'daki operasyonlarda ve ayrıca Süveyş, Libya ve Suriye'ye yönelik askerî harekâtlarda etkin bir biçimde kullanılmıştır. Bu bakımdan Birleşik Krallık, kendisinin ya da GKRY'nin AB üyesi oluşundan bağımsız bir şekilde adadaki çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. Tamçelik, Akdeniz'de Cebelitarık Boğazı'ndan Süveyş Kanalı'na değin uzanan İngiliz varlığını işaret ederek “Bu bölgesel ve küresel çıkarlar içerisinde Kıbrıs'ın da bir karakol, bir lojistik destek ve dinleme istasyonu olarak işlev gördüğünü” ifade etmektedir.⁴⁸ Bu yüzden adadaki askerî üsler, gerek münferit olarak Birleşik Krallık için gerekse ABD'nin başı çektiği NATO için jeopolitik hedefler bağlamında kolaylık sağlamaktadır.⁴⁹ Nitekim Birleşik Krallık Savunma Bakanlığına göre Egemen Üs Bölgeleri, jeopolitik hedefler için son derece önemli bir bölgede yer aldığından ötürü Birleşik Krallık'ın uzun vadeli ulusal çıkarlarında başlıca önceliğini muhafaza etmektedir. Kıbrıs'taki İngiliz varlığı, dönemin şartlarına göre uyarlanabilen bir kapasiteye sahip ileri destek üssü sağlamaktadır. Bunun faydası fazlasıyla kanıtlanmıştır. Örneğin Libya'ya yönelik operasyona katılan RAF uçaklarına korunaklı bir üs sağlamış, Kıbrıs'taki askerî personelin Afganistan'a düzenli olarak konuşlandırılmasına imkân tanımış ve yine Afganistan'daki operasyonlar için bir lojistik merkez olarak önemli bir işlev görmüştür.⁵⁰ Bütün bunlara ilaveten İngiliz üsleri, bölgeye yönelik yürütülen keşif ve istihbarat faaliyetleri bakımından da eşsizdir. Zira barındırdığı münferit dinleme istasyonlarının yanı sıra bu üsler, dünyanın “telekulağı” olmakla maruf Echelon sisteminin Kıbrıs'taki merkezine de Ayios Nikolaos İstasyonu aracılığıyla erişim imkânı sağlamaktadır. Böylece elektronik istihbarat ve sanayi casusluğu

⁴⁵ Tamçelik, a.g.m., ss. 1534-1535.

⁴⁶ a.g.m., s. 1519.

⁴⁷ Joseph S. Roucek, “Cyprus in the Mediterranean Geopolitics”, *Il Politico*, Vol. 41, No. 4 (Dicembre 1976): s. 739.

⁴⁸ “Kıbrıs'taki İngiliz üsleri Brexit masasında”, *Deutsche Welle*.

⁴⁹ Tamçelik, a.g.m., s. 1519.

⁵⁰ UK Ministry of Defence, a.g.y., s. 8.

faaliyetleri, İngiliz ve Amerikan istihbarat birimlerince Kıbrıs'tan yönetilebilmektedir.⁵¹ Nitekim Akdeniz'deki deniz altı fiber optik internet kabloları, Kıbrıs'ın doğrudan ve doğal olarak bir casusluk üssüne dönüşmesine yol açmıştır. Bu fiber optik kablolar, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'i birbirine bağlamakla kalmaz; dahası, neredeyse bütün Akdeniz havzasına bağlanan hatları da barındırır. Bu bakımdan Kıbrıs'ı kuşatan bu fiber optik internet kablolarının, İngiliz ve Amerikan casusluk faaliyetlerinin can damarları olması da olağan bir sonuçtur.⁵² Öyleyse özel olarak Avrupa'nın, genel olarak ise Batı'nın tehdit beklediği coğrafyalara yakınlığı ve bir ada olmasından ötürü bu coğrafyaların hem dâhilinde hem de haricinde kalması bakımından Kıbrıs, ilgili bütün aktörlerin jeopolitik hedeflerine giden yolda hem korunaklı bir liman hem de eşsiz bir casusluk üssüdür.

Öte yandan Kıbrıs Sorunu'nun bir çözüme kavuşturulmasıyla Doğu Akdeniz'deki güvenlik de sağlanabilecektir. Zira Kıbrıs'taki istikrarlı barış; petrol taşımacılığının güvenliği, İsrail ile Arap devletleri arasındaki barış süreci ve Orta Doğu'da istikrarın tesis edilmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Bütün bunların yanı sıra Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'dan oluşan "şeytan üçgeni"nin içinde yer alan Kıbrıs, eğer istikrara kavuşursa donmuş çatışmaların sürekli tetiklendiği bu bölgelerde de asayişi sağlamak mümkün olabilecektir.⁵³ Ancak Kıbrıs Sorunu'nun çözümüne yönelik önerilerden "taksim" tezini ilk defa Birleşik Krallık öne sürmüş olmasına rağmen uzunca bir süre bu öneriyi desteklememiştir. Zira adanın Türkiye ve Yunanistan arasında paylaşılması, her iki devletin de ABD'nin güdümünde olmasından ötürü Birleşik Krallık'ın menfaatine aykırı düşecektir. Özellikle Orta Doğu'daki istihbarat çalışmalarının aksamasından kaygı duyan Birleşik Krallık, Kıbrıs'taki nüfuzunu bu yüzden kaybetmek istememiştir.⁵⁴ Ancak Kıbrıs'ın stratejik konumundan kendi çıkarları doğrultusunda istifade etmek isteyen Birleşik Krallık, ABD'nin başı çektiği NATO ve son olarak AB'nin jeopolitik hedefleri zaman zaman ayrışmasına rağmen ortak bir tehditle karşı karşıya kaldıklarında birleşmektedir.

3.1. Ana Aktör: Birleşik Krallık

Orta Doğu'ya hâkim olan kargaşa, tabii olarak Doğu Akdeniz'in güvenliğini de tehdit etmektedir. Üstelik Birleşik Krallık'ın ulusal güvenliğine tehdit olarak gördüğü "haydut" devletlerin birçoğu Doğu Akdeniz'in çevresinde yer almaktadır. Bu bakımdan Birleşik Krallık bölgeye ciddi bir önem atfetmektedir. Doğu Akdeniz'de güvenliğin tesis edilmesi, çevresindeki bölgelere de istikrar getireceğinden dünya barışına da böylelikle katkı

⁵¹ Keser, "Kıbrıs; Espiyonaj ve İntelijans", s. 42.

⁵² a.g.m., ss. 54-55.

⁵³ Tamçelik, a.g.m., ss. 1519-1520.

⁵⁴ a.g.m., ss. 1516-1517.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

sağlanacaktır. Bu bağlamda Birleşik Krallık için Doğu Akdeniz’de denetim kurmak, bölgesel güç dengesinin yanı sıra küresel güç dengesi için de bir zorunluluktur.⁵⁵

Soğuk Savaş döneminde Birleşik Krallık’ın hava ve deniz gücü için Akdeniz’de Cebelitarık, Malta ve Kıbrıs’a, geçici konaklama üssü olarak mühim bir görev biçilmiştir. Örneğin Birleşik Krallık, Kral Hüseyin’e destek vermek için 1958’de Ürdün’e askerî birlikler yolladığında Kıbrıs, hava yoluyla Amman’a giden askerlerin ana üssü olmuştur. Ayrıca 1961’de, Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesine engel olunurken Kıbrıs lojistik bakımdan önemli bir işlev görmüştür. Nitekim Süveyş sonrası dönemde, Birleşik Krallık ordusu caydırıcılık yeteneğini artırmak için stratejik hareketliliğe ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda Kıbrıs, Körfez’e kadar uzanan askerî harekâtların desteklenmesi için bir üs olmuştur.⁵⁶ Ancak İngilizlerin Kıbrıs’a verdiği önem, yalnızca askerî gerekliliklerden kaynaklanmamıştır. Bunun yanı sıra Akdeniz’de Cebelitarık, Malta ve Kıbrıs arasında bir ticaret zinciri oluşturmak istemişlerdir. Nitekim Kıbrıs’taki Mağusa limanı, Türkiye ve Suriye kıyılarındaki önemli limanlarla birlikte düşünüldüğü takdirde ortaya çıkan pazarın İngilizler için taşıdığı ticarî önem daha iyi anlaşılacaktır.⁵⁷ Bu bağlamda güvenlik ve ticaret yollarının aynı güzergâhı takip ettiği görülmektedir. Öyleyse jeopolitik hedeflere giden yollardan biri askerî faaliyetlerse diğeri de muhakkak ticarî faaliyetlerdir. Zira bu ikisi, sundukları imkânlarla birbirini desteklerken aynı zamanda her birinin varlığı yekdiğerine muhtaçtır.

Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurucu antlaşması, adadaki İngiliz üslerinin yasal statüsünü ve bu üslere ilişkin Birleşik Krallık ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasındaki karşılıklı hak ve yükümlülükleri belirlemiştir. Böylece Birleşik Krallık, ancak adadaki çıkarlarının korunması karşılığında Kıbrıs Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını tanıyıp onaylamıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti kurulurken aynı zamanda askerî üslerdeki İngiliz egemenliğinin de tescil edilmesi esasen Orta Doğu’daki İngiliz çıkarlarını güvence altına almakla alâkalıdır.⁵⁸ Nitekim adada bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmadan önce Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd, Kıbrıs Rum toplumunun önderi Başpiskopos Makarios’a İngiliz üsleriyle ilgili şöyle demiştir:⁵⁹

“Hiçbir güvence, egemenlik hakkı kadar sağlam olamaz. Kıbrıs’ta ileride Hükümet değişebilir ve yeni Hükümet İngiltere’nin üsler üzerindeki kontrolünü kısıtlamak veya tamamıyla ortadan

⁵⁵ a.g.m., ss. 1533-1534.

⁵⁶ Panagiotis Dimitrakis, “The Value to CENTO of UK Bases on Cyprus”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 45, No. 4 (July 2009): ss. 611, 613.

⁵⁷ Tamçelik, a.g.m., s. 1513.

⁵⁸ a.g.m., ss. 1527-1528.

⁵⁹ Ahmet Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs: Son İki Yıl (1958-60): Enosis Çemberinden Kıbrıs Cumhuriyeti’ne* (Ankara: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 2000), vi’den aktaran Tamçelik, a.g.m., s. 1522.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

kaldırmak isteyebilir. Hâlbuki egemenlik hakkına dokunamaz. Bu nedenle üslerin egemen olması kaçınılmazdır.”

Öte yandan 1960'lara doğru SSCB'nin Arap devletlerindeki siyasî ve askerî nüfuzunun artması ve böylelikle Doğu Akdeniz'deki Sovyet filosunun güçlendirilmesi, aynı zamanda İsrail ile Arap devletleri arasındaki anlaşmazlığın tırmanması gibi gelişmeler ABD'nin Orta Doğu'daki petrol kaynaklarına yönelik kaygılarını artırırken Akdeniz'deki petrol taşımacılığının güvenliği de ciddi bir mesele hâline gelmiştir. Bu bağlamda Körfez'den gelen petrol, Süveyş Kanalı aracılığıyla Akdeniz'e taşındığı için deyim yerindeyse bu kapıyı denetleyen Kıbrıs'taki üslerin kaybedilme olasılığı Birleşik Krallık'ın da tehdit ve çıkar algılarını gözden geçirmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda, askerî üslerin Birleşik Krallık'a bırakılması karşılığında Kıbrıs'ta Türklerle Rumların ortaklığında bağımsız bir devletin kurulmasına razı olunmuştur.⁶⁰ Ancak bu devletin sahip olduğu bağımsızlık sınırlandırılmıştır. Bu sınırlı bağımsızlık, Birleşik Krallık'ın jeopolitik hedeflerine uygun olarak tesis edilmiştir. Zira özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hegemonyasını tedricen inşa eden ABD, 1950'lerde Doğu Akdeniz'deki nüfuz alanını oldukça genişlettiği için Birleşik Krallık'ın bu bölgedeki hâkimiyeti sarsılmıştır. Kıbrıs'a sınırlı bir bağımsızlık bahşedilmesiyle adadaki İngiliz sömürgesi son bulmasına rağmen aslında İngiliz varlığı şekil değiştirmiştir.⁶¹ Doğu Akdeniz'de artan Amerikan nüfuzu, Birleşik Krallık tarafından kendi ulusal çıkarlarına aykırı görülürken aynı zamanda Avrupalı olmayan bir aktörün bölgedeki hâkimiyet kavgası tabiidir ki İngiliz jeopolitik hedefleri için bir risk teşkil etmiştir.

Soğuk Savaş'ta, Egemen Üs Bölgeleri sayesinde SSCB, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile alâkalı ciddi bilgiler elde edilmiştir. Ayrıca bu üsler, bahsi geçen bölgelere yönelik askerî harekâtlarda bir durak yahut kalkış yeri hatta bir uçak gemisi olarak kullanılabilirdiği için Birleşik Krallık'a üstünlük sağlamıştır.⁶² Söz gelimi Kıbrıs, Birleşik Krallık'ın Basra Körfezi'ndeki petrol çıkarlarının güvenliğini koruyan ileri karargâhının yer aldığı Bahreyn'e askerî birlikler göndermek suretiyle Körfez'e hızlı bir müdahale imkânı sunmaktadır. Ayrıca Kıbrıs ile Bahreyn'in iklimleri benzer olduğu için adadan doğuya gönderilen askerî birliklerin intibakı hususu bir sorun yaratmamaktadır.⁶³ Bu bağlamda Kıbrıs'ın stratejik konumundan ötürü ABD, SSCB, İsrail, Arap devletleri ve sonraki süreçte AB gibi aktörlerden her biri adadaki taraflarla yakınlık kurmak suretiyle kendi çıkarları doğrultusunda Doğu Akdeniz'de varlık gösterebilmeyi ummuşlardır. Bu konuya ilişkin Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığının

⁶⁰ Tamçelik, a.g.m., s. 1518.

⁶¹ a.g.m., s. 1517.

⁶² a.g.m., s. 1521.

⁶³ Anthony Verrier, "Cyprus: Britain's Security Role", *The World Today*, Vol. 20, No. 3 (March 1964): s.

hazırladığı raporda birtakım hukukî kararlar işaret edilmiş ve buna göre Egemen Üs Bölgeleri'ndeki hâkimiyetin yalnızca Birleşik Krallık'a ait olduğu vurgulanmıştır. Üstelik üslerdeki İngiliz hâkimiyetinin tesis ve tescil edilmesi uğrunda Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşunun dahi tecil edilmesi, bu üslerin Birleşik Krallık için ne denli önemli olduğunu göstermektedir.⁶⁴ Bu konuya ilişkin belki de en çarpıcı örnek, İsrail ile Arap devletleri arasında 1973'te çıkan Yom Kippur Savaşı sırasında Birleşik Krallık'ın belirlediği tutumdur. Savaş sürerken ABD, İngiliz üslerinin İsrail'e yardım amacıyla kullanılmasını talep etmiştir. Ancak Birleşik Krallık, uzun vadede Araplarla ilişkilere zarar verebilecek İsrail yanlısı bir politika izlememe kararlılığını gösterdiği için bu talebi reddetmiştir. Zira Batı Avrupa, Kıbrıs'ın çevresindeki ülkeler tarafından üretilen petrole giderek daha fazla bağımlı hâle gelmiştir.⁶⁵ Bu bakımdan Birleşik Krallık, jeopolitik hedeflerine giden yollardan birini, ticarî faaliyetlerini koruyabilmek uğruna blok lideri ABD'nin çıkarlarını önemsememiştir.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes ile Yunanistan Başbakanı Konstantinos Karamanlis arasında imzalanan ve gizli kalmasına karar verilen Centilmenler Antlaşması'na göre Kıbrıs'ta kurulacak yeni devletin NATO'ya dâhil edilmesi öngörülmüştür. Ancak Birleşik Krallık, bu konuya çekinceyle yaklaşmıştır. Zira NATO üyesi bir Kıbrıs, askerî bakımdan Birleşik Krallık'ın bölgedeki ulusal çıkarlarıyla bağdaşmayacaktır. Nitekim İngiliz Genelkurmay Başkanlığı da Kıbrıs'ın NATO üyesi olmasına bu gerekçeyi öne sürerek karşı çıkmıştır. Genelkurmay Başkanlığının bu konuya ilişkin hazırladığı raporlara göre NATO üyesi bir Kıbrıs, Birleşik Krallık'ın adadaki askerî üslerini İngiliz ulusal çıkarları doğrultusunda kullanmasına engel olabilecektir. Ayrıca NATO üyeliği sayesinde Kıbrıs Hükûmeti, İttifak'ın Doğu Akdeniz'e yönelik siyasî ve askerî planlarını öğrenebilecektir. Bu durum, adada güçlü olan komünist parti AKEL yüzünden İttifak'ın aleyhine ciddi bir risk teşkil etmiştir. Ancak Birleşik Krallık, bu süreci kendi lehine çevirebilmek için adanın dış tehlikelere karşı savunulması hususunda NATO'nun sorumluluk almasını kabul ederek bu sorumluluğun yine bir NATO müttefiki olan İngilizlere devredebileceğini önermiştir. Birleşik Krallık'ın böyle bir öneri sunmaktaki asıl amacı, Egemen Üs Bölgeleri'ndeki hâkimiyetini başka bir güçle paylaşmamaktır.⁶⁶ Nitekim Genelkurmay Başkanlığı, BFC'nin hususî olarak NATO'nun amaçları için adada bulunmadığını beyan etmiştir. Buna göre Birleşik Krallık, üslerdeki tam egemenliğini yeniden vurgulayarak NATO'nun bu egemenliğe hiçbir şekilde gölge düşüremeyeceğini kesin olarak belirtmiştir. Zira BFC, Birleşik Krallık'ın askerî harekâtlarını çeşitli yollarla

⁶⁴ Tamçelik, a.g.m., s. 1521.

⁶⁵ Dimitrakis, a.g.m., ss. 617-618.

⁶⁶ Tamçelik, a.g.m., ss. 1524-1525.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

desteklemektedir. Bunlar arasında Ağrotur'daki RAF'ın sunduğu ileri destek üssü, kuşkusuz en önemlisidir.⁶⁷ Ancak risk oluşturan bütün ihtimallere rağmen Kıbrıs'ın NATO üyeliğinin Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan gizli bir anlaşmayla desteklenmesi de adanın Batı bloğuyla kurduğu bağların pekiştirilmesine yöneliktir.⁶⁸ Böylece özellikle Kıbrıs Rum toplumunda ciddi bir karşılığı olan komünist parti AKEL'i bir mevzi olarak kullanıp Doğu Akdeniz'deki nüfuzunu artırmayı amaçlayan SSCB'nin yarattığı tehdidin söndürülmesi amaçlanmıştır. Zira Sovyet tehdidine karşı korunması gereken münferit olarak Birleşik Krallık'ın değil bütün Batı'nın jeopolitik hedefleri olmuştur.

Askerî uzmanlar, Kıbrıs'taki radar sisteminin adadan Rusya, Türkistan ve Afganistan'a dek uzanan coğrafyadaki hava trafiğini izleyebileceğini tahmin etmektedir. Bunun yanı sıra Ağrotur, Birleşik Krallık'ın bölgeye yönelik operasyonlarda kullandığı en önemli askerî üssüdür. Söz gelimi, bu üs sayesinde DEAŞ'a karşı 1.200'den fazla hava saldırısı yürütülmüştür. Nitekim Birleşik Krallık'ın 2017'deki Silahlı Kuvvetlerden Sorumlu Devlet Bakanı Mike Penning, Egemen Üs Bölgeleri'nin son on yıl ve hatta daha fazla süre boyunca Birleşik Krallık'ın Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yürüttüğü askerî harekâtların desteklenmesi hususunda ön safta yer aldığını belirtmiştir.⁶⁹ Ancak özellikle GKRY'nin AB'ye giriş sürecinde ortaya atılan adanın askersizleştirilmesi meselesi, Egemen Üs Bölgeleri'ni de bu bağlamda gündeme taşımıştır. Kıbrıs'taki İngiliz askerî varlığı zaman zaman tartışılrsa da Birleşik Krallık, üslerden çekilme düşüncesine, ortaya çıkacak masraftan ve üslerin egemenliğine ilişkin olası bir Türk-Rum çatışmasından ötürü tevaccüh etmemiştir. Ayrıca ABD de çekilme önerilerini olumlu karşılamamıştır. Üstelik üslerden çekilme sonucunda Birleşik Krallık ile ABD arasındaki özel istihbarat ilişkisi, Kıbrıs'la ilgili fikir ayrılıkları yüzünden büyük zarar görebilecektir.⁷⁰ Yine de gerçek şu ki uluslararası sistemde ciddi bir değişiklik olmadığı sürece İngilizler, böylesine stratejik üslerden vazgeçmeyi göze alamayacaktır. Zira Birleşik Krallık, Doğu Akdeniz'deki jeopolitik hedeflerini bu üsler sayesinde takip edebilmektedir. Bu bakımdan Süveyş Kanalı'ndaki lojistik gereksinimleri ve Orta Doğu'daki emperyalist emelleri için Kıbrıs'taki üslerine muhtaçtır.⁷¹ Nitekim Birleşik Krallık'ın yakın zamanda teslim aldığı F-35B türü yeni nesil yıldırım savaş uçakları, derhal Kıbrıs'taki üslere nakledilmiş ve birtakım tatbikatlardan sonra DEAŞ ile mücadele kapsamında ilk hava harekâtlarını icra etmiştir. Bu durum, değişmeyen bir gerçeği işaret

⁶⁷ UK Ministry of Defence, *a.g.y.*, s. 8.

⁶⁸ Tamçelik, *a.g.m.*, ss. 1525-1526.

⁶⁹ Panagiotis Kouparanis, "Brexit: A view from Cyprus", *Deutsche Welle*, October 10, 2017, <https://www.dw.com/en/brexit-a-view-from-cyprus/a-40898512> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

⁷⁰ Dimitrakis, *a.g.m.*, s. 619.

⁷¹ Tamçelik, *a.g.m.*, s. 1529.

etmektedir: Egemen Üs Bölgeleri, Orta Doğu'daki Birleşik Krallık askerî gücünü yansıtmaktadır.⁷² Ayrıca F-35B uçaklarının Ağrotur'a konuşlandırılmasıyla ilgili dönemin Savunma Bakanı Gavin Williamson, "Bu zorlu savaşçılar, kendimizi ve müttefiklerimizi dünya genelinde yoğunlaşan tehditlerden koruma niyetimizin ulusal bir ifadesidir" demiştir.⁷³ Nitekim Egemen Üs Bölgeleri, Birleşik Krallık'ın 1960'taki Garanti Antlaşması ve bunu destekleyici diğer antlaşmalardan kaynaklanan taahhütlerini yerine getirmesine de aracılık etmektedir.⁷⁴ Bu bağlamda Birleşik Krallık, söz konusu antlaşmaların Makarios tarafından 1964'te feshedilmesini bölgedeki çıkarlarına aykırı bulmuştur. Bu yüzden hem Makarios hem de garantör devletlerden Yunanistan ile ihtilafa düşmüş ve her ikisine de adadaki statükonun devam etmesi için baskı uygulamıştır.⁷⁵ Günümüzde de Birleşik Krallık'ın adaya ilişkin ne taahhütleri ne de çıkarları değişmiştir. Lefkoşa Üniversitesi'nde bir siyaset bilimci olan Andreas Theophanous'a göre BFC, esasen Kıbrıs adasını Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki tehlikeli ve değişken durumlardan korumaktadır. Bu bağlamda Theophanous, Rum Yönetimi'ne Birleşik Krallık ile ilişkilerin güçlendirilmesini ve derinleştirilmesini tavsiye ederken İngiliz askerî varlığının da Kıbrıs'ın güvenlik sorunlarına hizmet etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁶

Birleşik Krallık, 1878'de Kıbrıs'a yerleştiğinden beri çıkan dünya savaşlarına, uluslararası sistemin değişen yapısına ve dağılan imparatorluğuyla beraber kaybettiği güce rağmen bir şekilde adada tutunmayı, jeopolitik hedefleri için hayati bir mesele olarak görmüştür. Bu bakımdan Egemen Üs Bölgeleri aracılığıyla öncelikle kendi çıkarlarını temin ve güvenlik kaygılarını teskin etmeye odaklansa da NATO'nun bölgedeki çıkarlarını da gözetmekten geri durmamıştır. Zira özellikle iki kutuplu uluslararası sistemde SSCB'ye karşı ulusal çıkarlarını ve güvenliğini tek başına savunamayacağının pekâlâ farkında olan Birleşik Krallık, kendi jeopolitik hedefleriyle İttifak'ın kileri bağdaştırmıştır.

3.2. Stratejik Ortak: NATO

⁷² "UK Defence Secretary meets Cypriot counterpart in Nicosia", Sovereign Base Areas Administration, Departments, Media & Communication Stories, SBAA/BFC Stories, <https://www.sbaadministration.org/index.php/sbaa-bfc-news/43-uk-defence-secretary-cyprus> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

⁷³ UK Ministry of Defence, "UK's most advanced jets deploy overseas for the first time", Her Majesty's Government, Defence and armed forces, Armed forces, <https://www.gov.uk/government/news/uks-most-advanced-jets-deploy-overseas-for-the-first-time> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

⁷⁴ UK Ministry of Defence, *a.g.y.*, s. 8.

⁷⁵ Tamçelik, *a.g.m.*, s. 1517.

⁷⁶ Kouparanis, *a.g.m.*

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

NATO tarafından “choke-point” olarak adlandırılan düğüm noktalarından belki de en önemlileri Akdeniz’de bulunmaktadır. Cebelitarık Boğazı, Sicilya Kanalı, Türk Boğazları ve Süveyş Kanalı Akdeniz’deki düğüm noktalarıdır. Fahir Armaoğlu’na göre Kıbrıs, bir ada olarak dahi, Akdeniz’de en az söz konusu düğüm noktaları kadar stratejik bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda “Bir kapalı deniz görünümü arz eden Akdeniz’in jeopolitik ve jeostratejik yapısında iki temel unsur vardır. Bunlar Akdeniz’in stratejik kapıları ve stratejik adalarıdır” diyen Armaoğlu; Avrupa, Asya ve Afrika’yı birbirine bağlayan kapılar olarak Cebelitarık Boğazı, Süveyş Kanalı ve Türk Boğazları’nı sayarken stratejik adalar olarak da Malta, Girit ve Kıbrıs’ı saymıştır.⁷⁷ Buna göre Kıbrıs büyük güçlere Akdeniz’de, özellikle Süveyş’ten gelip Avrupa’ya giden stratejik suyolunda, hâkimiyet kurmayı vadetmektedir. Elbette Kıbrıs, NATO’nun Akdeniz’deki iki stratejik müttefiki Türkiye ve Yunanistan dolayısıyla Amerikan çıkarlarını da ilgilendirmektedir.⁷⁸ Zira söz konusu müttefikler, NATO’nun SSCB’yi çevrelemeye dayalı güvenlik stratejisinde güneydoğu kanadını teşkil etmektedir. ABD ise iki kutuplu uluslararası sistemin bir kutbu olarak NATO’da başı çeken güçtür. Bu bakımdan sistemin diğer kutbu SSCB’den kaynaklanan Doğu Akdeniz’e yönelik tehdit, Egemen Üs Bölgeleri’nden ABD’nin de istifade etmesini gerekli kılmıştır.

Amerikan jeopolitik hedefleri, deniz aşırı bölgelerdeki gelişmelere müdahil olmayı gerektirmiştir. İncirlik Üssü’nden Arap yarımadasına değin uzanan geniş bir coğrafyada etkin bir hava gücünün yanı sıra sağlam bir istihbarat ağına da sahip olan ABD için Kıbrıs, deyim yerindeyse bir sıçrama tahtası gibidir. Bu bakımdan adadaki İngiliz üsleri, Orta Doğu ve Körfez bölgelerinde faaliyet yürüten ABD’nin mali yükünü azaltırken aynı zamanda kıta dışındaki Amerikan askerî gücünün de daha esnek, hareketli ve kabiliyetli olmasını sağlamaktadır. Bunların dışında Kıbrıs, NATO’nun Orta Doğu’ya yönelik bir harekât için silah, malzeme ve personel taşımak maksadıyla kullanacağı Mersin ve İskenderun limanlarına giriş ve çıkışın denetlenbildiği oldukça stratejik bir konumda yer almaktadır. Ayrıca Ada, bölgedeki çatışmalarda görev icra eden gerek uçak gerekse gemilere yakıt ikmali sağlayabilen güvenli bir üs olarak da kullanılmaktadır.⁷⁹

Öte yandan NATO, İngiliz savunma politikasının temel taşıdır. Açıktır ki Birleşik Krallık’ın öz kaynakları, mevcut ve büyüyen Sovyet tehdidine karşı bağımsız bir savunmaya izin vermemiştir. Birleşik Krallık’ın güvenliği gittikçe artan bir şekilde NATO’nun

⁷⁷ Fahir Armaoğlu, “Kıbrıs: Akdeniz’in En Önemli Geçidi”, *Tercüman Gazetesi*, 17-19 Aralık 1983’ten aktaran Keser, *Kaynayan Kazan*, s. 46.

⁷⁸ Roucek, a.g.m., ss. 736-737.

⁷⁹ Keser, *Kaynayan Kazan*, ss. 42, 48, 51.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

güvenliğine bağlı hâle gelmiştir.⁸⁰ Hakeza ABD'nin de Orta Doğu'daki çıkarları, Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin güvenliğine bağlıdır.⁸¹ Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'deki petrol boru hatları ve deniz ticaret yollarına hâkim konumundan kaynaklanan bölgesel ve küresel stratejik önemi göz önünde bulundurulduğu takdirde adadaki askerî üslerin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu bağlamda ABD, Birleşik Krallık ile yakın bir ilişki kurmuş; Birleşik Krallık da Egemen Üs Bölgeleri'ni AB dışında tutmaya gayret ederek ABD'nin çıkarlarına uygun olarak davranmıştır.⁸² Adanın stratejik önemini yanı sıra siyasî önemi bakımından Birleşik Krallık Hükûmeti, Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin NATO ve CENTO müttefiklerini de güçlendirdiğini iddia etmiştir. ABD'nin Kıbrıs'taki barışa katkı sağlayarak aynı zamanda buradaki üslerin de egemen yapısının sürdürülmesini dolaylı olarak güvence altına alabileceği düşünülmüştür.⁸³ Başka bir deyişle Birleşik Krallık, Soğuk Savaş'ın dayattığı hâl ve şartlarda ortak bir tehdide karşı Batı ittifakının güvenliğini sağlayabilmek uğruna üslerdeki devlet egemenliğinden görece taviz vermiştir. Zira bahsi geçen hâl ve şartlarda bütün Batı'nın güvenliği doğrudan doğruya NATO tarafından tahkim edilmiştir.

Egemen Üs Bölgeleri'nden Ağrotur'da konuşlandırılmış RAF sayesinde ABD ve NATO'nun Orta Doğu'daki askerî harekâtları desteklenmiş ve böylelikle İttifak'ın güneydoğu kanadı savunulabilmiştir. Hatta Kıbrıs'tan kalkan keşif ve savaş uçakları, Rus hava sahasının güney sınırlarına değin uçuşu mümkün kılan bir teknikle donatılmıştır. Bunun yanı sıra ansızın bir çatışmanın yaşanabileceği Soğuk Savaş şartlarında, kısmî bir nükleer savaş çıksa bile hiçbir antlaşma NATO'yu, Kıbrıs'taki askerî üsleri kullanmaktan men edemeyecektir. Zaten Makarios da öteden beri, CIA'ye ait U-2 türü casus uçakların Ağrotur'daki askerî üssü kullanması, Orta Doğu ve Demir Perde'nin gizlice dinlenmesi, bu dinleme faaliyetleri için çeşitli radyo istasyonlarının kurulması ve elektronik istihbarat şebekesine uygun bir antenin adaya yerleştirilmesi hususlarında ABD'ye müsaade etmiştir. Başka bir deyişle NATO müttefiklerinin Kıbrıs'ta sahip olduğu çeşitli haberleşme tesisleri arasında radyo istasyonları, elektronik istihbarat teçhizatları ve Sovyetler'in kıtalararası balistik füze atışlarının denetlendiği radar bulunmaktadır.⁸⁴ Bu bakımdan Ada, Sovyetler'i çevrelemeye dayalı güvenlik stratejisinde hayati bir yer edinmiştir.⁸⁵ Bu yüzden Sovyetler Birliği de Kıbrıs'a ilişkin stratejisini, önceleri Birleşik Krallık'ın sonraları da ABD'nin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki etkilerini kırmaya yönelik oluşturmuştur. Özellikle Türkiye ve Yunanistan

⁸⁰ Dimitrakis, a.g.m., s. 619.

⁸¹ Tamçelik, a.g.m., s. 1528.

⁸² Keser, "Kıbrıs'ın Stratejik Önemi", s. 134.

⁸³ Verrier, a.g.m., s. 137.

⁸⁴ Tamçelik, a.g.m., s. 1518.

⁸⁵ Keser, *Kaynayan Kazan*, s. 56.

NATO'ya katıldıktan sonra Sovyetler, İttifak'ın güneydoğu kanadını zayıflatmak için çeşitli hamleler yapmıştır. Aslında Doğu Akdeniz havzasında yer alan Türkiye, İsrail, Mısır ve Yunanistan'ın Soğuk Savaş başladığından beri Birleşik Krallık ve stratejik ortağı ABD ile yakın ilişki kurup askerî ve ekonomik yardımlar almaları, Sovyetler tarafından NATO'nun bölgeye nüfuz etme çabalarının birer tezahürü olarak algılanmıştır.⁸⁶ Bu algılama sonucunda SSCB, Batı ittifakının jeopolitik hedeflerine yönelik mevcut bir tehlike olmaktan çıkıp büyüyen bir riske ve sonrasında da ciddî bir tehdide dönüşmüştür.

Makarios, Bağlantısızlar Hareketi ve Sovyetler Birliği'nin desteğini alarak Kıbrıs'taki İngiliz üslerinden ABD'nin de yararlanmasına zaman zaman muhalefet etmiştir. Bu yüzden ABD, Atina'daki Yunan cuntasının kolladığı Millî Muhafızlar'ın darbesiyle 15 Temmuz 1974'te Makarios'un devrilmesini memnuniyetle karşılamıştır.⁸⁷ Ancak Makarios, zaman zaman Sovyet yanlısı olmasına yahut bağlantısız bir dış politika takip etmesine rağmen adadaki diğer tesislerin ABD tarafından kullanılmasına da göz yummuştur. Bu yüzden Amerikanların Kıbrıs'a ilgisiz kalmaları ve dolayısıyla söz konusu tesislerden yararlanma ayrıcalığını yitirmeleri hiçbir zaman ihtimal dâhilinde olmamıştır. Bu bağlamda Amerikan çıkarlarını gözeten Rum kesimine karşı ABD'nin müsamahakâr davranarak adadaki toplumlara yönelik eşitlik ilkesini terk ettiğine ilişkin iddialar da söz konusudur.⁸⁸ Ayrıca ABD, Yunanistan'da bulunan askerî üslerindeki ayrıcalıklarını kaybetme ihtimalinin yanı sıra Kıbrıs'ın Sovyet etkisine girmesinden de çekinmiştir. Zira böyle bir durum, NATO'nun güneydoğu kanadının Sovyetler tarafından arkadan kuşatılmasına yol açacaktır. Nitekim komünist parti AKEL, Makarios'u destekleyerek yabancı güçlerin Kıbrıs'ı terk etmesini talep etmiştir. Parti, iki kutuplu uluslararası sistemde Moskova'nın politikalarını takip ederken Sovyetler Birliği de bağımsız bir Kıbrıs'ın güvencesi olarak gördüğü Makarios'u kollamıştır. Zira bağımsızlık, Doğu Akdeniz'deki bu stratejik adanın NATO'nun ana üssü olarak hizmet vermesini engelleyebilecektir.⁸⁹ Bu bakımdan Makarios, yönetilebilir bir risk olarak sayılabilecekken AKEL ise Sovyet yanlısı politikalarıyla başlı başına bir tehdit olmuştur.

Kıbrıs'taki limanların bölgeye yönelik yürütülecek bir askerî harekâta kullanılması, NATO müttefiklerinin donanmaları için stratejik bir gerekliliktir. Bunun yanı sıra adaya silah ve istihbarat teçhizatının da konuşlandırılması, müttefikler için önemi yadsınamaz bir meseledir. Nitekim NATO'nun Doğu Akdeniz, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerindeki güvenlik çıkarları doğrultusunda Kıbrıs'ın güneyinde askerî destek sunan ve istihbarat

⁸⁶ Tamçelik, a.g.m., s. 1519.

⁸⁷ a.g.m., s. 1528.

⁸⁸ a.g.m., s. 1529.

⁸⁹ Roucek, a.g.m., ss. 738, 744.

toplamaya imkân veren birtakım tesislerden ABD'nin de faydalandığı bilinmektedir.⁹⁰ Örneğin İsrail ile Arap devletleri arasında 1967 ve 1973'te çıkan savaşlarda Kıbrıs'taki İngiliz üsleri, İsrail savaş uçaklarının Araplara karşı yönlendirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Körfez Harekâtı sırasında ise üsler, bir ara istasyon işlevi görmüştür.⁹¹ Özellikle Ağrotur'daki üs Afganistan, Irak ve yakın zamanda da Libya'daki askerî harekâtların desteklenmesi için yoğun bir biçimde kullanılmıştır.⁹² Adadaki askerî üsler, başta ABD, Birleşik Krallık ve Fransa olmak üzere NATO tarafından Libya'ya yönelik düzenlenen harekâta gerek lojistik destek sağlanması gerekse istihbarat toplanması için stratejik bir görev üstlenmiştir. Hatta Birleşik Krallık, bu harekâta katılan bütün hava ve deniz kuvvetlerini Egemen Üs Bölgeleri'nden komuta etmiştir.⁹³ Demek ki Batı'nın bölgedeki çıkarlarına yönelik bir risk yahut tehdit oluşturan aktörler değişse bile onlara karşı ortaklaşa yürütülen önleyici harekâtlarda Egemen Üs Bölgeleri'nin stratejik önemi değişmemiştir.

NATO'nun üslere atfettiği stratejik önem, Soğuk Savaş sırasında Orta Doğu'ya yönelik Sovyet tehdidine karşı kurulan ve bu bakımdan İttifak'ın Orta Doğu'ya uzanan bir kolu olan Merkezî Antlaşma Teşkilatı (*Central Treaty Organization - CENTO*) bağlamında ayrıca değerlendirilmeye muhtaçtır.

3.2.1. Bölgesel Ortak: CENTO

NATO, CENTO yahut münferit olarak Birleşik Krallık'ın yürüttüğü askerî faaliyetlere lojistik destek ve konuşlandırma imkânı sunan Cebelitarık, Malta ve Kıbrıs'taki üsler, Birleşik Krallık'ın imparatorluk sonrasında elde tuttuğu üslerin deyim yerindeyse takımyıldızını oluşturmaktadır. Özellikle Kıbrıs, CENTO bünyesindeki RAF için adeta bir fırlatma rampası olmuştur. Bu yüzden Birleşik Krallık, acil durumda güvenilecek ciddî askerî kuvvetler sağlamak için bu Orta Doğu ittifakıyla yakından ilgilenmiştir. Ancak Anglo-Amerikan diplomasinin ittifakın daha aktif bir rol oynaması yönündeki ısrarına rağmen CENTO, Kıbrıs merkezli RAF bombardıman filoları haricinde tayin edilmiş kuvvetleri olmayan bir ittifaka dönüşmüştür. Nitekim Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı, 1964'ün Nisan'ında yayımladığı bir muhtıradaki şu ifadelerle yer vermiştir:⁹⁴

“CENTO, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından sürekli maddî ve manevî destek ihtiyacı duyan zayıf bir organizasyon olmaya devam ediyor. CENTO'nun zayıflığı, temelde askerî bir örgüt olarak şüpheli güvenilirliğinden ve üyeleri arasındaki amaç ve politika

⁹⁰ Tamçelik, a.g.m., ss. 1528-1529.

⁹¹ Keser, “Kıbrıs'ın Stratejik Önemi”, s. 134.

⁹² UK Ministry of Defence, a.g.y., s. 8.

⁹³ Keser, *Kaynayan Kazan*, s. 53.

⁹⁴ Dimitrakis, a.g.m., ss. 611, 613, 616.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

farklılıklarından kaynaklanmaktadır. CENTO'nun askeri güvenilirliğinin korunması, büyük ölçüde Birleşik Krallık'ın Kıbrıs'taki dört Canberra filosunun taahhüdüne bağlıdır.”

İttifakın getirdiği tek taraflı mali külfet yüzünden Birleşik Krallık, Kıbrıs'taki askerî harcamalarını kısmanın yollarını aramıştır. Bununla birlikte İngiliz diplomasisi, CENTO'nun kırılğan bir ittifak olduğunu ve hatta nükleer gücün adadan çekilmesinin CENTO'nun çökmesine yol açacağını varsaymıştır. Böylece Birleşik Krallık, gerek stratejik gerekse mali çıkarları doğrultusunda CENTO'nun devamını, örgütün dağılmasına yeğlemiştir.⁹⁵

Birleşik Krallık'ın kuvvet komutanları, 1970'te, Kıbrıs'taki üsleri elde tutmanın stratejik değeri hakkında tartışmıştır. Egemen Üs Bölgeleri ve Akdeniz'deki ABD Altıncı Filosu, kriz zamanlarında Rus deniz birliklerinin hareket özgürlüğünü azaltmış ve keşif uçaklarını Kıbrıs açıklarındaki gözetleme menziline desteklemiştir. Bu yüzden Batı'nın etki alanı içinde kalan bir Kıbrıs, Avrupa ve özellikle NATO için hayati bir önem arz etmiştir. Nitekim sinyal istihbaratı ve ABD Hava Kuvvetlerinin U-2 casus uçakları aracılığıyla yaptığı keşif uçuşlarının yanı sıra Kıbrıs'taki üsler, UNFICYP (Kıbrıs'taki Birleşmiş Milletler Gücü) ve CENTO'ya lojistik destek sağlamıştır. Bu bakımdan Amerikanlar İngilizlere, “CENTO ittifakının, Orta Doğu'daki Rus askerî hırslarının yıkıcı faaliyetlerine karşı koymada sınırlı da olsa yararlı bir role sahip olduğu” konusunda güvence vermiştir.⁹⁶

Kıbrıs, savaş zamanlarında Süveyş'in doğusundaki kuvvetlerin taşınması için CENTO'nun hava yolunun kapasitesinde benzersiz bir rol oynamıştır. Adadaki radar tesisi ve savaş filosu, NATO hava savunma sisteminin bir uzantısı olarak kabul edilmiştir. Bombardıman filoları ise 1971'e kadar Kuveyt'in dış savunmasında görev almıştır. Bu bağlamda Malta, Yunanistan, Türkiye ve İran'daki üslerin RAF filolarına, Kıbrıs'taki üsler gibi hizmet edemeyeceğine ilişkin kuşkular hâsıl olmuştur. Zira Kıbrıs'taki “egemen” üslerin aksine adı geçen ülkelerin, savaş zamanlarında siyasî gerekçelerle harekât kısıtlamaları getirebileceği varsayılmıştır. Bu yüzden Kıbrıs olmadan CENTO'nun hava yolları, Süveyş'in doğusuna yönelik büyük çapta takviyeler için yetersiz bir kapasiteye sahip olma riskini ve siyasî kısıtlamalar sonucunda ittifakın çok daha savunmasız duruma gelme ihtimalini daima taşımıştır.⁹⁷ Başka bir deyişle müttefiklerin herhangi bir kısıtlama yahut engellemeye uğramadan Orta Doğu'ya yönelik Rus tehdidine karşı CENTO bünyesinde faaliyet göstermesi ancak Egemen Üs Bölgeleri sayesinde mümkün olmuştur.

⁹⁵ a.g.m., s. 614.

⁹⁶ a.g.m., s. 616.

⁹⁷ a.g.m.

Sonunda CENTO, İran'daki devrimden ve Pakistan'ın ittifaktan çekilmesinden sonra 1979'da dağılmıştır. Bu durum, Birleşik Krallık'ın 1974'ten beri güttüğü CENTO'dan askerî ve mali olarak ayrılma politikasının doğruluğunu göstermektedir. Zira İttifak'ın herhangi bir gerçek Rus askerî tehdidiyle karşı karşıya olmadığı görülmüştür. Böylece Kıbrıs'ta nükleer silahlarla donatılmış RAF bombardıman uçaklarının bakımının da bir külfetten ibaret olduğu ortaya çıkmıştır.⁹⁸ Ancak buna rağmen Kıbrıs'taki İngiliz üsleri, NATO ile onun Orta Doğu'daki bir kolu olan ve bölgedeki Rus nüfuzunu kırmaya yönelik teşkil edilen CENTO arasında deyim yerindeyse bir omuz vazifesi görerek beden ile kolunu kavuşturmuştur. Bu bakımdan NATO'nun hava sahasını Pakistan'a değin genişletmesine imkân sağlamıştır.

Soğuk Savaş'ın dayattığı hâl ve şartlarda, iki kutup arasında meydana gelen çekişmelerin kaynağı stratejik bölgeler olmuştur. Bu bölgelere nüfuz etmek suretiyle karşı bloğu sindirme çabası, NATO'nun güvenlik stratejisine temel teşkil etmiştir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz havzası ve Orta Doğu, NATO'nun güneydoğu kanadı dolaylarında kaldığı için bir mücadele sahasına dönüşmüştür. Kıbrıs adası da bölgeye hâkim bir konuma sahip olduğu için çıkar çatışmalarının odağında yer almıştır. Adadaki Egemen Üs Bölgeleri, gerek Sovyetler'i çevrelemeye dayalı güvenlik stratejisinde gerekse istihbarat faaliyetlerinde NATO için hayati bir işlev görmüştür. Bu durum, en başta Avrupa'nın güvenliğini sağlamıştır. Bunun yanı sıra Egemen Üs Bölgeleri vasıtasıyla Doğu Akdeniz'de kurulan deniz hâkimiyeti, Orta Doğu'ya değin bir hava hâkimiyetini de beraberinde getirmiştir. Böylece Batı ittifakının jeopolitik hedefleri gözetilmiştir. Zira Kıbrıs, bir ada olarak Orta Doğu'nun hem dâhilinde hem de haricinde kaldığı için daima korunaklı bir deniz ve hava limanı olmuştur.

3.3. Zorlama Ortak: AB

Kıbrıs; AB hukuku bakımından Birleşik Krallık'ın egemenliğindeki Egemen Üs Bölgeleri, fiilen yalnızca adanın güneyinde egemen olan "Kıbrıs Cumhuriyeti" ve son olarak "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin etkili denetiminin dışında kalan adanın kuzeyindeki Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) olmak üzere üç egemenlik bölgesine bölünmüştür.⁹⁹

Yunanistan'ın desteğiyle Kıbrıs Rumları, tam üyelik için 1990'da AB'ye başvurmuştur. Böylece GKRY, 1990'lardan itibaren AB'nin genişleme sürecine dâhil edilirken AB de Kıbrıs Sorunu'na müdahil olmuştur.¹⁰⁰ Aslında adanın *Enosis*¹⁰¹ yoluyla "Elenleştirilmesi", Kıbrıs

⁹⁸ a.g.m., s. 622.

⁹⁹ Mehmet Hanifi Bayram, "Kıbrıs'taki İngiliz Egemen Üs Bölgelerinin Brexit Sonrası Durumu", *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 2 (Aralık 2017): s. 46.

¹⁰⁰ Esengül Ayaz Avan, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikası ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasına Etkisi", *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Aralık 2014* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016), ss. 677, 683.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Sorunu'nun başlangıcından itibaren Avrupa Toplulukları tarafından desteklenmiştir. Zira Kıbrıs'a hâkim olan güç, bölgedeki enerji hatlarını ve ticaret yollarını denetleyebileceği gibi askerî strateji bakımından da ciddi bir üstünlük elde edecektir. AB, Doğu Avrupa'nın yanı sıra Kuzey Afrika ve bütün Akdeniz havzasını da kendi nüfuz alanı olarak görmektedir. Cebelitarık, Malta ve Kıbrıs da söz konusu nüfuz alanında oldukça stratejik mevziler teşkil etmektedir. Bu yüzden AB, bölgede üstünlük kurarak jeopolitik hedeflerine yaklaşabilmek amacıyla GKRY'yi Birlik'in üyesi olarak kabul etmiştir. Böylece Kıbrıs'a, AB'nin güneydoğu sınırında adeta bir ileri karakol vazifesi yüklenmiştir. Ayrıca AB, Kıbrıs aracılığıyla Orta Doğu, Kafkasya ve Türkistan petrolünün aktığı Doğu Akdeniz'deki pazarları, ticaret yollarını ve önemli limanları kontrol altına almayı amaçlamıştır.¹⁰² Bu bakımdan jeopolitik hedeflere giden iki ana yol tutulmuştur. Zira Kıbrıs, hem askerî hem de ticarî imkân ve kabiliyetleri beraberce sunmaktadır.

Birleşik Krallık'ın AB'ye katılmasından ziyade GKRY'nin AB'ye katılması, Egemen Üs Bölgeleri'nin AB hukuku kapsamındaki statüsünü belirlemiştir. Zira GKRY'nin Birlik'e katılacak olması, AB hukukunun Egemen Üs Bölgeleri'nde nasıl uygulanacağına ilişkin temel bir sorun yaratmıştır. Bu yüzden Rum Yönetimi, adadaki İngiliz üslerine yönelik güvence vermek zorunda kalmış ve AB Katılım Antlaşması'na ek olarak Egemen Üs Bölgeleri'nin Kıbrıs'taki varlığını koruyan ayrı bir protokol imzalanmıştır. Böylece İngiliz üsleri, adadaki AB hâkimiyetinin dışında bırakılmıştır. Sonuçta birincil hukuk çerçevesinde belirlenmiş diğer deniz aşırı toprakların statüleriyle kıyaslandığı takdirde Egemen Üs Bölgeleri'ne tanınan statünün "*sui generis*"¹⁰³ bir nitelikte olduğu görülmektedir.¹⁰⁴ Bu ayrıcalık, Birleşik Krallık'ın söz konusu üslerden hiçbir hâl ve şartta vazgeçmeyeceğini göstermektedir. Öte yandan Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılışı, yani Brexit, bahsi geçen protokol sayesinde Egemen Üs Bölgeleri'nin *sui generis* niteliğine halel getirmemiştir. Nitekim GKRY Dışişleri Bakanlığı tarafından meseleye ilişkin 2019'da yapılan açıklamada "Brexit'in, İngiliz üslerinde hâlihazırda yürürlükte olan düzenlemelerde herhangi bir değişikliğe sebep olması beklenmiyor"¹⁰⁵ ifadesiyle İngiliz üslerinin ayrıcalığını koruyacağı teyit edilmiştir. Ancak Brexit'in AB'ye etkisi düşünüldüğü takdirde, özellikle ortak güvenlik ve dış politika oluşturmakta zaten güçlük çeken AB'yi istikrarsızlaştıracağına ilişkin değerlendirmeler

¹⁰¹ Kıbrıs'ın Yunanistan'a iltihakı.

¹⁰² Keser, "Kıbrıs'ın Stratejik Önemi", ss. 140-141.

¹⁰³ Kendine özgü, biricik anlamlarına gelen Latince bir deyiş.

¹⁰⁴ Tamçelik, a.g.m., 1520; Bayram, a.g.m., ss. 45, 47.

¹⁰⁵ "Foreign, education ministries reassure Cypriots over Brexit", *Cyprus Mail*, January 31, 2020, <https://cyprus-mail.com/2020/01/31/foreign-education-ministries-reassure-cypriots-over-brexit/> [Erişim Tarihi: 22.10.2021].

yapılmıştır. Bu tür değerlendirmelere göre eğer Avrupa, ortak güvenlik ve dış politikadan yoksun kalırsa küresel sorumluluklarından usanan ABD ile Doğu Avrupa üzerinde baskısını gün geçtikçe artıran Rusya arasında sıkışacaktır.¹⁰⁶ Yine de Birleşik Krallık'ın Kıbrıs'taki askerî varlığı göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda Brexit, AB'nin güvenliğini olumsuz etkilemeyecektir. Zira Avrupa'nın güvenliğine yönelik NATO operasyonlarında Birleşik Krallık'ın da yer alacağı muhakkaktır. Libya'ya yapılan operasyon bunun en açık örneğidir. Nitekim Ağrotur'daki Egemen Üs Bölgesi, bu operasyonda büyük bir önem arz etmiştir.¹⁰⁷ Ancak AB özelinde değerlendirildiği takdirde bu durumun, Atlantikçi ve Avrupacı kanatlar arasındaki gerilimi artıracığı iddia edilebilecektir. Brexit sonrasında Birleşik Krallık, dış politikada AB'den bağımsız hareket edebileceği için özellikle Kıbrıs'taki üslerini NATO ortaklığına dayanarak ABD'ye daha sık ve yoğun kullanma imkânı tanıyabilecektir. Zira Kıbrıs'ın Orta Doğu'ya yakınlığı, İsrail'e verilecek askerî ve lojistik destek için ABD'ye öteden beri eşsiz bir fırsat yaratmaktadır. Bu bağlamda NATO'nun, İsrail-Filistin çatışmalarını bir güvenlik sorunu olarak kabul etmesi de anlamlıdır.

AB'nin Egemen Üs Bölgeleri'ni kapsamayacak biçimde GKRY'yi üye olarak kabul etmesi aslında Birleşik Krallık'ın üslerdeki egemenliğini hiçbir hâl ve şartta başka bir güçle paylaşmamak için öteden beri sürdürdüğü kararlılığını bir kere daha göstermiştir. Böylece yarı devlet olarak tanımlanabilen Egemen Üs Bölgeleri, yalnızca barındırdığı Kıbrıs Rumları hasebiyle AB hukukuna sınırlı bir biçimde tâbi olmuştur. Ancak bu üsler, Birlik'in dışında kalmakla Avrupa'nın jeopolitik hedefleri için sahip olduğu kıymetten bir şey kaybetmemiştir. Bilakis kıymeti hâlâ büyüktür. Zira tek başlarına ne GKRY ne de KKTC bölgedeki tehditler karşısında Avrupa'nın ileri karakolu Kıbrıs'ı savunabilecektir. Bu gerçek hesaba katıldığı takdirde BFC'nin konuşlu bulunduğu İngiliz üslerinin caydırıcılığı hâlâ hayatî bir meseledir. Üstelik bu caydırıcılık yalnızca bölgenin “haydut” devletlerine karşı değil aynı zamanda adadaki toplumların hamileri olan Türkiye ve Yunanistan'a da karşıdır.

Sonuç

Birleşik Krallık'ın Kıbrıs'taki siyasî ve askerî varlığının son merhalesini Egemen Üs Bölgeleri teşkil etmektedir. Üslerdeki İngiliz egemenliği, özellikle Soğuk Savaş sırasında blok lideri ABD'nin etkisiyle görece zedelenmiş olmasına rağmen 1960'tan beri hiçbir ortaklığa müsaade edilmemiştir. Bir tür yarı devlet statüsünde olan Egemen Üs Bölgeleri, bu niteliği sayesinde adada daima ayrıcalıklı bir siyasî otorite olmuştur.

¹⁰⁶ Burhanettin Duran, “Brexit AB'nin Sonu mu?”, *SETA*, 25 Haziran 2016, <https://www.setav.org/brexit-abnin-sonu-mu-2/> [Erişim Tarihi: 22.10.2021].

¹⁰⁷ Keser, *Kaynayan Kazan*, s. 53.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Kıbrıs'ın stratejik konumu, Egemen Üs Bölgeleri'ne güvenlik odaklı bir vazife yüklemiştir. Basra Körfezi dâhil olmak üzere Birleşik Krallık'ın Orta Doğu'daki ekonomik çıkarlarının temin ve güvenlik kaygılarının teskin edilmesinde birincil öneme sahip olan üsler, aynı zamanda NATO'nun Soğuk Savaş'taki çevrelemeye dayalı güvenlik stratejisinde de dikkate değer bir işlev görmüştür. Bunların yanı sıra ve hepsinden ziyade Egemen Üs Bölgeleri, doğrudan ya da dolaylı olarak ama daima hem Birleşik Krallık'ın hem de NATO ve AB gibi aktörlerin jeopolitik hedefleri bağlamında stratejik bir görev üstlenmiştir. Söz konusu aktörlerin Doğu Akdeniz havzasındaki jeopolitik hedefleri dönem dönem ayrılmış olsa bile ortak risk ve tehdit unsurları karşısında birleşmiştir.

Doğu Akdeniz'de, özellikle Soğuk Savaş sırasında artan Amerikan nüfuzu, Birleşik Krallık'ın bölgedeki jeopolitik hedeflerine karşı bir risk oluşturmuştur. Bu yüzden Birleşik Krallık, Egemen Üs Bölgeleri'ndeki İngiliz hâkimiyeti hususunda kati bir kararlılık göstererek taviz vermemiştir. Ancak Batı bloğu için ortak bir tehdit teşkil eden SSCB'ye karşı öz kaynaklarıyla güvenliğini sağlayamayacağından emin olan Birleşik Krallık, kendi jeopolitik hedefleriyle ABD'nin başı çektiği NATO'nun jeopolitik hedeflerini aynı istikamette buluşturmaya mecbur olmuştur. Öte yandan AB ise Doğu Akdeniz'de varlık göstererek Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerindeki jeopolitik hedeflerine ulaşabilmek için GKRY'yi Birlik'e kabul etmiştir. Bunun sonucunda Birleşik Krallık, üslerdeki egemenliği hususunda tavizsiz tutumunu sürdürerek Egemen Üs Bölgeleri'nin, Birlik'in siyasî ve hukukî denetimi dışında kalmasını sağlamıştır. Böylece özellikle son yıllarda Doğu Akdeniz havzasında keşfedilen hidrokarbon yataklarını bir jeopolitik hedef olarak belirlediği ve 1960'taki kurucu antlaşmada çizilmiş kara suları sınırlarını temel alarak deniz yetki alanları üzerindeki hakkını da mahfuz tuttuğu iddia edilebilir. Son olarak bütün bir Batı'nın özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerindeki jeopolitik hedefleri için Kıbrıs, ikmal ve lojistik desteğin yanı sıra eşsiz bir istihbarat ve espionaj imkânı sağlamaktadır. Bu bağlamda Afganistan ve Irak'ın işgalinde, Suriye ve Libya'ya düzenlenen askerî harekâtlarda, süregelen elektronik istihbarat ve sanayi casusluğu faaliyetlerinde Egemen Üs Bölgeleri yine stratejik bir görev üstlenmiştir.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

“Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923)”. Türk Tarih Kurumu, Belgelerle Tarih ve Eğitim, Antlaşmalar (Tam Metin). <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf> [Erişim Tarihi: 05.01.2021].

“Treaty Concerning The Establishment of The Republic of Cyprus”. *United Nations - Treaty Series*. No. 5476. Signed at Nicosia, on 16 August 1960. <http://ua.mfa.gov.tr> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

II. Kitaplar ve Makaleler

ARI, Tayyar. “Jeopolitik Teoriler”. *Uluslararası İlişkiler Kuramları I*. ed. Tayyar Arı, Elif Toprak. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018, 62-80.

ARMAOĞLU, Fahir. “Kıbrıs: Akdeniz’in En Önemli Geçidi”. *Tercüman Gazetesi*. 17-19 Aralık 1983 (Aktaran: Keser, Ulvi, Asporça Keser. *Strateji, Espiyonaj, İntelijans ve Çatışma: Kaynayan Kazan Akdeniz ve Kıbrıs*. İstanbul: Hiperyayın, 2020).

AVAN, Esengül Ayaz. “Türkiye’nin Kıbrıs Politikası ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasına Etkisi”. *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Aralık 2014*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016, 675-685.

BAYRAM, Mehmet Hanifi. “Kıbrıs’taki İngiliz Egemen Üs Bölgelerinin Brexit Sonrası Durumu”. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 7. S. 2 (Aralık 2017): 39-55.

DİMİTRAKİS, Panagiotis. “The Value to CENTO of UK Bases on Cyprus”. *Middle Eastern Studies*. Vol. 45. No. 4 (July 2009): 611-624.

GAZİOĞLU, Ahmet. *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs: Son İki Yıl (1958-60): Enosis Çemberinden Kıbrıs Cumhuriyeti’ne*. Ankara: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 2000 (Aktaran: Tamçelik, Soyalp. “Kıbrıs’taki İngiliz Üslerinin Stratejik Önemi”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. C. 8. S. 1 (2011): 1510-1539).

KESER, Ulvi. “Kıbrıs’ın Stratejik Önemi Bağlamında Adada Askeri Faaliyetler ve İlgili Tarafların Askeri Gücü”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. C. 2. S. 3 (2006): 114-147.

_____. *Kıbrıs’ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1950-1963)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

_____. “Kıbrıs; Espiyonaj ve İntelijans Üzerine Bir Değerlendirme”. *Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz*. ed. Deniz Güler, Ahmet Yıldız, İzgi Savaş. İstanbul: TASAM, 2019, 38-68.

_____, Asporça Keser. *Strateji, Espiyonaj, İntelijans ve Çatışma: Kaynayan Kazan Akdeniz ve Kıbrıs*. İstanbul: Hiperyayın, 2020.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

KÖKSAL, Faruk. “Risk ve Tehdit Kavramında Yeni Paradigmalar ile Asimetrik Tehdit Analizi”. *Türkiye’ye Yönelik Dış Kaynaklı Risk ve Tehditler Sempozyumu, 05-06 Nisan 2007*. İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 2007, 1-21.

MAHAN, Alfred Thayer. *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi (1660-1783)*. çev. A. Tunçer Büyükonat. İstanbul: Deniz Ticaret Odası Yayınları, 2011.

ÖZDAL, Barış. *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan mı?*. Gnş. 2. bs. Bursa: Dora Basım-Yayın, 2020.

ROUCEK, Joseph S. “Cyprus in the Mediterranean Geopolitics”. *Il Politico*. Vol. 41. No. 4 (Dicembre 1976): 732-746.

SPYKMAN, Nicholas J. *Coğrafya ve Dış Politika: Kenar Kuşak Teorisi*. çev. Alperen Kürşad Zengin. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020.

ŞAHİN, İsmail. “İngiltere’nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878)”. *Asia Minor Studies*. C. 4. S. 7 (Ocak 2016): 149-176.

TAMÇELİK, Soyalp. “Kıbrıs’taki İngiliz Üslerinin Stratejik Önemi”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. C. 8. S. 1 (2011): 1510-1539.

VERRIER, Anthony. “Cyprus: Britain’s Security Role”. *The World Today*. Vol. 20. No. 3 (March 1964): 131-137.

“Geographical Record”. *Geographical Review*. Vol. 51. No. 2 (April 1961): 304-314.

III. İnternet Kaynakları

DURAN, Burhanettin. “Brexit AB’nin Sonu mu?”. *SETA*. 25 Haziran 2016. <https://www.setav.org/brexit-abnin-sonu-mu-2/> [Erişim Tarihi: 22.10.2021].

KOUPARANIS, Panagiotis. “Brexit: A view from Cyprus”. *Deutsche Welle*. October 10, 2017. <https://www.dw.com/en/brexit-a-view-from-cyprus/a-40898512> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

UK Ministry of Defence. *Overseas Territories: The Ministry of Defence’s Contribution*. 1 March 2012. <https://www.gov.uk/government/publications/overseas-territories> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

_____. “UK’s most advanced jets deploy overseas for the first time”. Her Majesty’s Government, Defence and armed forces, Armed forces. <https://www.gov.uk/government/news/uks-most-advanced-jets-deploy-overseas-for-the-first-time> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

VANHOLME, Robin. “Brexit’s Obscure Impacts: The Borders of Cyprus”, *Eyes on Europe*. April 1, 2018. <https://www.eyes-on-europe.eu/brexit-impacts-cyprus> [Erişim Tarihi: 19.01.2021].

“Background”. Sovereign Base Areas Administration, Administration. <https://sbaadministration.org/index.php/m-background> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

“British Forces Cyprus”. Sovereign Base Areas Administration. <https://www.sbaadministration.org/index.php/british-forces-cyprus> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

“Foreign, education ministries reassure Cypriots over Brexit”. *Cyprus Mail*. January 31, 2020. <https://cyprus-mail.com/2020/01/31/foreign-education-ministries-reassure-cypriots-over-brexit/> [Erişim Tarihi: 22.10.2021].

“Kıbrıs’taki İngiliz üsleri Brexit masasında”. *Deutsche Welle*. 12 Ekim 2017. <https://www.dw.com/tr/kıbrıstaki-ingiliz-üsleri-brexit-masasında/a-40930763> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

“Tarihi Perspektif”. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Kıbrıs Konusu. <https://mfa.gov.ct.tr/tr/kibris-meselesi/tarihi-perspektif/> [Erişim Tarihi: 27.01.2021].

“UK Defence Secretary meets Cypriot counterpart in Nicosia”. Sovereign Base Areas Administration, Departments, Media & Communication Stories, SBAA/BFC Stories. <https://www.sbaadministration.org/index.php/sbaa-bfc-news/43-uk-defence-secretary-cyprus> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].

**THE HAYDARPAŞA BRITISH CEMETERY:
THE LEGACY OF A COMMON PAST¹**

Önder KAYA²

The British Cemetery in Haydarpaşa is one of the most important legacies of Turkish-British relations dating back to the late 16th century is. Founded during the Crimean War, the cemetery is the final resting place of the British soldiers who died in the war, and up until the middle of the 20th Century, of the British military and diplomatic envoys to the Ottoman state, and Levantine British families.

There must be very few people who have lived in Istanbul for many years and have not travelled by ferry between Kadıköy and Eminönü. Personally, even though I live within the city walls, I do these trips at least three or four times a month. In the summer, the taste of the sea air is something quite different. As the ferry passes near the historic Haydarpaşa station, you can see a lush area behind the building (Photograph 1). If you think that greenery can only be seen in cemeteries in Istanbul, especially in such places with high real estate value, you are not mistaken. This is the Haydarpaşa British Cemetery.

Istanbul has been a cosmopolitan city since time immemorial. Although the influence of the elements that make up this structure in the city has changed, Istanbul, an important transit point, has retained this quality throughout the eras. During the Byzantine period, the Italians established bases around Eminonu and the Golden Horn. Galata, as is common knowledge, bears the mark of the Genoese, who shared this area with the Armenians. During the Ottoman period, neighbourhoods such as Hasköy, Balat and Galata became synonymous with the Jews. In neighborhoods such as Samatya and Kumkapi, Armenian; and in Fener, Tatavla, and Therapia, Greek traces are still evident. Sisli, Pangaaltı and Moda stand out with their Levantine identities. The British Cemetery in Haydarpaşa is one of these specific areas. No history of the Crimean War, Robert College, the district of Moda, or Istanbul during the Armistice would be complete without a study of this cemetery.

Reaching the cemetery is actually quite easy. One merely has to follow the road that goes down to the beach between the monumental structure where the campus of Haydarpaşa High School is now located and the old Gülhane Military Academy of Medicine, now the Sultan Abdulhamid Han Training and Research Hospital. Just down the road, another road leading to the left takes one to the cemetery. However, before describing the cemetery in more detail, it is pertinent at this point to take a brief look at the Crimean War and a number of incidents that led to the opening of the cemetery.

¹ This article is a revised and translated version of the article previously published in Atlas Journal of History, Issue: 69 (June-July 2021), pp. 62-69.

² Email: klavuz74@gmail.com

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

By 1853, Russia had demanded that Bab-ı Ali be given the task of protecting Jerusalem and some of the surrounding holy sites. The Ottoman Empire, which feared that this request would lead to Russian meddling in its internal affairs and create a new European crisis, rejected the request. Consequently, the war began when Russian troops entered Walachia and Bogdan. Since the main reason for the struggle was Russia's policy of going south through the Straits or the Balkans, Britain and France were disturbed by the developments, and a number of subsequent mediation attempts failed. The last straw for Britain and France was the destruction of the Ottoman navy by the Russians off the coast of Sinop on November 30, 1853. Because the Ottoman naval force had been assigned to protect Istanbul and the Bosphorus, this act of destruction meant that the war entered a critical phase. On 12 March 1854, after diplomatic initiatives failed, Britain and France signed an alliance agreement with the Ottoman Empire. About a month later, the first Allied troops left for Ottoman territory.

The arrival of the British and French in the Ottoman capital caused some concern for the people of the city. The soldiers of these states had conducted many hostile activities against the Ottomans in recent times, and now they had been deployed to the places allocated to them in critical areas of the city. Davutpasa, Selimiye, Taskışla, Gümüşsuyu, Kuleli Cavalry Barracks, Hagia Sophia were allotted to the allies. After a while, the troops in Istanbul set off for Crimea, but the Ottoman State maintained its position as a gathering center for Allied soldiers. Because the allies were far from their homeland, they used the Ottoman capital to replenish stocks and treat their wounded.

The war lasted longer than expected and took place under difficult conditions, resulting in the deaths, injuries, or unsanitary conditions of many soldiers, causing them to suffer from disease. In their memoirs, eyewitnesses of the period stated that soldiers who died from infectious diseases and non-sterile health conditions were almost more than soldiers who were shot and killed by enemy bullets on the front line. Cyrus Hamlin, who was in Istanbul during this period, likened the lice on the soldiers returning from the front lines in Crimea to monsters in his memoirs.

The Allies requested the Ottoman Empire to allocate hospitals for their wounded. Interestingly, while the most important health structures in Istanbul were allocated to Britain and France, more exceptional places had to be used to care of the Turkish wounded. The British wounded were given balances of the Haydarpaşa Military Hospital, one of the most modern facilities in the capital, which was completed about a decade before the Crimean War, as well as the Selimiye Barracks and Kavak Kasrı. The sultan's mansion in Therapia, the British Navy Hospital in Beyoglu and two Ottoman warships were allocated for the care of British marines. While the French navy was separated from a large mansion in Kanlıca, the Davutpasa, Gümüşsuyu, Taskışla and Gülhane barracks allocated to the French soldiers were provided with the necessary equipment for the care of the wounded.

It would be pertinent at this point to provide some information on the region in which the Haydarpaşa British Cemetery is situated. The coastal region, which stretches from the

---

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Uskudar-Salacak coast to Harem and from there to Haydarpaşa, was known as the palaces and mansions of the Ottoman dynasty. Indeed, in addition to the Uskudar Palace, whose gardens extend to the Harem, Kavak Kasrı, near Harem, are the buildings that appear in historical engravings. By the 19th century, the demand for these mansions had decreased and some of them had been destroyed due to poor maintenance. The region also had its share of Ottoman modernization initiatives, and Sultan Selim III approved this area for the construction of the Selimiye Barracks, named after him. The barracks, which were built in wood, were later destroyed during one of the frequent fires that plagued Istanbul, and it was eventually rebuilt as a stone building by Mahmoud II. Selim III built mansions to solve the accommodation problem of the officers who would serve in these barracks, and gave these mansions to the officers, and the *İhsaniye* district takes its name from here. Selimiye Barracks (Photograph 2) were allocated to the care of the British wounded. The hospital was the center of attention of the European printing press of the period, both because it was the place where the wounded of the Crimean War were treated, and because Florence Nightingale, who laid the foundations of the modern nursing profession, served there.

Florence Nightingale, the most important face of the hospital, to which the cemetery was attached, was born in 1820. Nightingale had been committed to nursing from an early age and, in the belief that the profession had not been given the necessary importance, she made history with the reforms she introduced. Nightingale's first job as a health administrator was in 1853, when she was in charge of organizing the *Institute for the Care of Sick Gentlewomen* in London. Nightingale soon put the hospital in order, when she received an offer to care for patients in the British army, which was drawn into the Ottoman-Russian war about a year later. Nightingale departed on October 21, 1854 with thirty-eight caregivers. Only the five from the Roman Catholic Monastery were trained nurses. Nightingale arrived in Uskudar on November 5, 1854, where she witnessed many deaths caused by poor conditions. After a brief time, the measures she took began to give results. Specifically, the wards of soldiers carrying infectious diseases were separated, sheets were washed, and bed pans emptied in time, clothes were boiled in large boilers and disinfected as much as possible. Despite all this, successive injuries and incoming patients slowed down the effect of the measures taken. In January 1855, the number of patients increased to 12,000. Still, Nightingale continued to take care of her patients in person. In the evenings, she walked around the wards with a lamp to cheer them up. She became known among the soldiers as the "Lady with the Lamp".

When Florence Nightingale started nursing, hospitals were extremely poor in hygiene. In almost all hospitals, the wooden floor was never brushed, and the walls were mildewed from the damp. Doctors never washed their hands before surgery, they would go into the operating room in street clothes and wear only a dirty jacket to avoid getting covered in blood. Naturally, the condition of the caregivers working in such an environment was deplorable. This was a profession often directed at orphaned and helpless women. Moreover, due to the harsh living conditions, most of these women are drunk, careless, and filthy. However, despite all this, perhaps the most important of the problems was that patients with

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

infectious disease were put in the same room as other patients, sometimes even in the same bed. A person who came to the hospital because of a broken arm could die of tuberculosis shortly afterwards. Indeed, Florence Nightingale rightly said: "The first duty of hospitals is not to harm patients."

Consequently, in order to keep alive the memory of Florence Nightingale, the guardian angel of the British soldiers, in 1954 a plaque dedicated to the 100th anniversary of the nursing profession was erected in the Victoria monument, which I will mention in a moment. The plaque reads the date of 1854 with the words "To the Immortal Services of Florence Nightingale, Founder of Modern Nursing, between 1854-1856."

Spanning thirty acres, the British Cemetery is connected to the *Commonwealth Cemetery Directorate*, headquartered in Canakkale. The cemetery is divided into three parts. On entering through the door on the campus side of the University of Health Sciences, one first comes across the caretaker residence. In this first part lie mostly soldiers and officers who lost their lives during the Crimean War. The *Victoria Monument* (Photographs 3, 4), which is situated towards the end of the area, is an extremely impressive monument. At a height of twenty-eight meters high, the monument was erected by Queen Victoria in 1857 to commemorate the British soldiers who lost their lives in the Crimean War. In each of the four corners of the monument, there is a statue of an angel holding a crown woven from a laurel branch in one hand, and a quill in the other. The crown probably symbolizes the heroes who shed their blood while making history. The structure is also known as the "Monument of Angels" due to the figures in its four corners, and some of it can be seen from the sea if viewed carefully when crossing by ferry. The following lines are written on all four sides of the monument in English, French, Italian and Arabic; "This column, erected in memory of the officers and privates of the British army and navy who died for their country in the war against Russia in 1854, 1855 and 1856, was built by Queen Victoria and her nation in 1857." The reason for the preference of these languages is that they are the languages spoken by Allied states that joined forces against Russia. As is known, later in the war, the Italian State of Piemonte also joined.

Another important tomb in this area is that of the British envoy Edward Barton, who was the first (and last, to the author's knowledge) ambassador to go on a campaign with the Ottoman army. Edward Barton was the ambassador for Queen Elizabeth I of England in Istanbul during the days of Sultan Murad III and Mehmed III. He had the most important task of bringing the Ottoman Empire into a war against the Holy Roman Germanic emperor and King Philip II of Spain. Thus, the kingdom of Catholic Spain, Britain's greatest enemy, would be neutralized. During the reign of Mehmed III, Elizabeth I also sent a warship named Hector full of gifts to Istanbul. The most prominent of the gifts was a magnificent organ which had been built for the Sultan. Barton managed to endear himself to the Ottoman court and the sultan. As a result, he was rewarded by allowing him to participate in the siege of Eğri over Austria during the reign of Sultan Mehmed III. Since Austria and Spain were ruled by the

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

same family, the Habsburgs, this time it was also built on the most relentless opponent of the British state to which Barton belonged. The Sultan praised Barton for his assistance and loyalty during the campaign. However, when Barton returned to Istanbul, he was met by a dysentery epidemic. Following the advice of the people around, he sought refuge from the epidemic in Heybeliada. However, he met his worst fear, and Barton died of the epidemic here. His body was buried in the courtyard of the Kamariotissa church in Heybeliada, but after the Navy confiscated the church and its land, the stone was moved to another area near the church. He is then believed to have disappeared. However, it was found again in the 1990s and transported to the British cemetery in Haydarpaşa, where it is protected. To the author's knowledge, it is the oldest English tombstone in Istanbul, with the date 1597 and Latin inscriptions. The inscription reads: "Edward Barton, the very famous and respected ambassador of the Queen of England, went on an expedition to Hungary with the Turkish emperor and died victorious on his return. He was thirty years old, may his soul be blessed."

Ranked officers are buried in the section opposite the monument in the part of the cemetery facing the sea. One of the graves here belongs to General Guyon, a remarkable figure. After marrying a noble Hungarian woman, Guyon, a Hungarian subject, devoted himself to the Hungarian national cause. In 1848, when the Hungarian nationalists who rebelled against Austria were crushed by Russian support, many Hungarian officers, including Guyon, defected to the Ottoman state. Sultan Abdulmecid allowed Guyon to carry the rank of general and assigned him a mansion in the Şehzadebaşı district. When this officer, believed to be a Muslim, died, his wife refused to allow him to be buried in the Islamic cemetery, and she claimed Guyon was a Christian until his last breath, while respecting the Quran. In this incident, which caused a minor diplomatic crisis, the Ottoman government backed down and the British-born Hungarian general was buried here (Photograph 5).

After passing the first part of the cemetery, one enters a narrow path, at the end of which one comes across a large green area, where there is nothing but a small shrine (Photograph 6). This grave is that of the British ambassador, Nicholas O'Connor, who died in Istanbul in 1908. Continuing along the path that runs through the trees ahead, one passes on to the other part of the cemetery. There are more soldiers' graves at the entrance to this place, which can be regarded as the second section.

Another important figure lying in the cemetery is the officer known as Hobart Pasha in British-Ottoman sources. Augustus Charles Hobart Hampden was born into a noble family in 1802. He joined the British Navy and served in the Crimean War. In 1867, he began serving in the Ottoman navy at the proposal of Keçecizade Fuad Pasha. Hobart Pasha, who did important work in the War of 1893, rose to the rank of Marshal. He died in Milan in 1886 and his body was brought to Istanbul upon his will and buried in the Haydarpaşa British Cemetery.

On the side of the area overlooking Kadıköy are buried British civilians who died in Istanbul (Photograph 7). This area was private property and purchased by the Ottoman

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Empire in 1855 and gifted to Britain. The headstones here are particularly noteworthy. In addition to the Masonic tombstones, one can stumble upon the sail-shaped tombstones of sailors, and another headstone belonging to a Buddhist British citizen. In this section, in addition to the British officers who died in the line of duty during the occupation years of Istanbul, there are also the graves of the British who died during World War II. During the Crimean War, too, soldiers who died of infectious diseases such as cholera at Haydarpaşa Hospital and Selimiye Barracks were buried in a mass grave in this part and covered with lime to prevent the spread of the disease. In fact, during the Crimean War, allied armies were initially allocated space as a burial ground behind today's Kuleli Military High School. However, due to the fact that this location is far from the hospital area and many soldiers died of infectious diseases, the current burial site was designated as a new burial ground. It is estimated that the number of soldiers killed and buried here during the Crimean War is close to 5,000, most of whom are buried in mass graves. The graves of Muslim Indian soldiers who fought in the British army in World War I are also present. Therefore, visitors to the cemetery should not be surprised to see the Arabic word "Bismillah" on some of the graves. In addition, it is possible to come across the tombstones of British soldiers who died in Büyükdere and Beykoz in this section. These stones were moved here on various dates after the elimination of these cemeteries. For example, the stones found in the British cemetery in Beykoz were transferred here on 2 December 1891 with the permission of Sultan Abdulhamid II.

Perhaps the most important face in the section reserved for civilian British citizens in this section is that of Sir Denison Ross. Ross was also known for translating *the History-i Rashidi*, one of the most important sources about the Mughal Empire in India, into English, and was especially known for his work on Indian and Persian culture. Invited to participate in the simplification of the Turkish language at the invitation of the Turkish government, Ross came to Turkey and was advise the work done on this subject in the following years. In 1939, he was appointed consul in charge of commercial relations in Istanbul, representing the British government. However, he died in April 1940, about five months after losing his wife. Both husband and wife were taken to their final resting place in the Haydarpaşa British Cemetery (Photograph 8).

The burial site contains some important faces in terms of Istanbul's educational history. Two of them are Miss Jane Walsh, who was the principal of the British High School for Girls in Taksim Odakule, and her sister Georgina Walsh. Jane Walsh died in 1872 after 23 years as headmistress, after which her brother led the school for five years. The two sisters lie in the same grave. Mr. Peach, who was the principal of the boys' section of the same school for 30 years, died in 1953, is buried in this section.

Another family that should be given a separate mention is the van Millingens. The family's first famous face in Istanbul was the doctor Julius van Millingen, a British citizen of Dutch descent. Van Millingen served as a physician in the British army for a long time, then came to the Ottoman state and became the physician of Abdulmecid and his mother,

---

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Bezmiâlem Valide Sultan, and of Mahmud II and his sister Esma Sultan. One of his sons, Edwin, was one of the first graduates of Robert College and went on to study diseases of the eye, ear, and nose in Vienna. After returning to Istanbul, he served the palace and worked at the Austrian hospitals of Saint George and La Paix in France. The most important name of the family in terms of the history of Istanbul is Alexander van Millingen, one of the leading figures of the period in Byzantine studies. Alexander van Millingen (Photograph 9), who taught history at Robert College for a long time, lived in the rector's building of what is today known as Bosphorus University. The building was built in the 1930s as the Library of Robert College. There are also many graves belonging to the Whithalls and La Fontaines (Photograph 10), the famous families of Moda.

To conclude, the Haydarpaşa British Cemetery is an emodiment of Turkish-British relations. In addition to the memories of the soldiers who were allies of the Turks in the Crimean war, it also contains memories of the officers and soldiers who invaded Istanbul between 1920 and 1922. If examined in detail, it is obvious that many academic writings will emerge from this burial site.

References

- BROWN, Pam, *Florence Nightingale*, (Trans. Leyla Onat), (Ankara: İlk Kaynak Yayınları, 1996).
- ERDOĞAN, Muzaffer, “Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 4, (Ankara 1958), ss. 149-182.
- HAMLIN, Cyrus, *Robert Kolej Uğrunda Bir Ömür*, (Çev. Ayşe Aksu), İstanbul, 2012.
- HASKAN, Mehmet Mermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Cilt: II, İstanbul, 2001.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Üsküdar Tarihi*, Cilt: II, İstanbul, 1977.
- MARDİN, Yusuf, “Selimiye Kışlasındaki Fenerli Kadın”, *Yıllarboyu Tarih*, cilt: 5, sayı: 9, Eylül 1980, ss. 58-61.
- MARDİN, Yusuf, “Türkler’le Birlikte Savaşa Katılan İlk Büyükelçi”, *Yıllarboyu Tarih*, cilt: 8, sayı: 6, Haziran 1982, ss. 50-52
- ÖZCAN, Azmi, “Kırım Savaşında Üsküdar ve İngiliz Askerleri”, *Üsküdar Sempozyumu I*, İstanbul 2004, ss. 106-111.
- SAĞ, M. Kaan, “Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı”, *Geç Osmanlı döneminde Sanat, Mimarlık ve Kültür Araştırmaları*, (haz: Gözde Çelik), İstanbul 2016, ss. 93-119.
- ŞARMAN, Kansu, *Hobart Paşa’nın Anıları*, İstanbul 2015
- ŞEHİSUVAROĞLU, Bedi N., “Kırım Harbinde İstanbul Hastaneleri”, *Hayat Tarih Mecmuası*, I, Sayı: 10, (Kasım 1965), ss. 18-26.
- YILMAZ, Mustafa, “1923-1938 İngiliz Basını’nın Genel Olarak Değerlendirilmesi: Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 28, (Mart 1994).

PHOTOGRAPHS

Photograph-1: View of the Haydarpaşa British Cemetery behind the platforms of Haydarpaşa train station at the beginning of the 1900s. [Source: Atlas Tarih Dergisi, Vol. 69 (June-July 2021); Önder Kaya Archive.]

Photograph-2: In the background, Selimiye Barracks, used as a hospital during the Crimean War. In the foreground, the British Cemetery. The painting depicts the military funeral of a British soldier, William Simpson. [Source: Atlas Tarih Dergisi, Vol. 69 (June-July 2021); Önder Kaya Archive.]

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Photograph-3: A 19th Century photograph of the monument erected by Queen Victoria in the British Cemetery. It is twenty-eight metres high and has a statue of an angel holding a branch of bay at each of the four corners. [Source: Atlas Tarih Dergisi, Vol. 69 (June-July 2021); Önder Kaya Archive.]

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Photograph-4: The Monument of Angels in the Haydarpaşa British Cemetery today.
[Source: Source: Atlas Tarih Dergisi, Vol. 69 (June-July 2021); Önder Kaya Archive.]

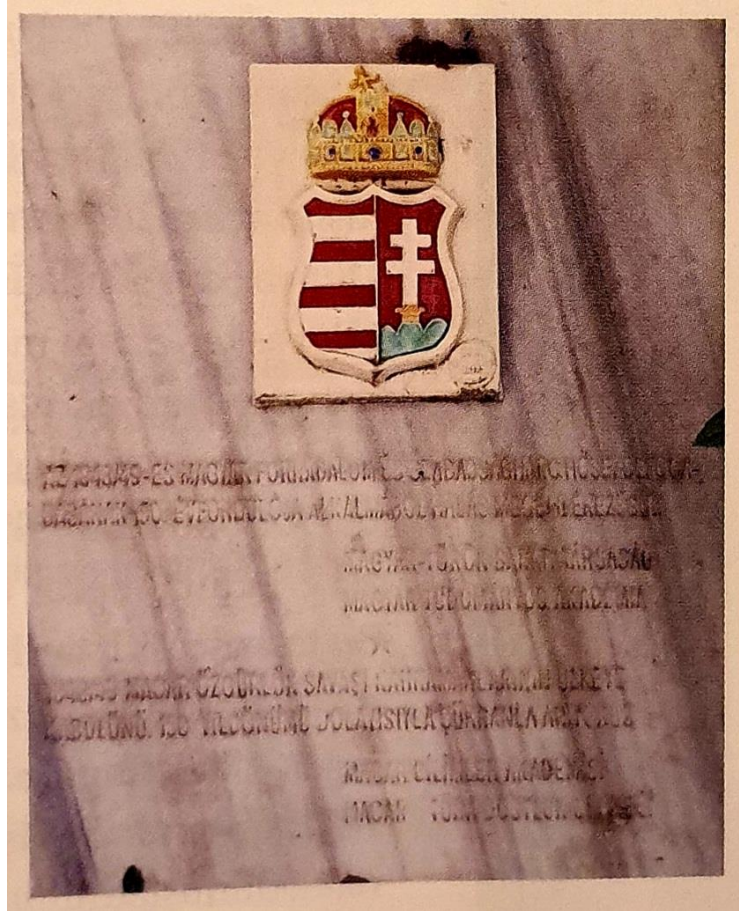

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Photograph-5: The grave of British-born Count Richard Guyon, who served in the Hungarian Rising of 1848. [Source: Atlas Tarih Dergisi, Vol. 69 (June-July 2021); Önder Kaya Archive.]

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Photograph-6: The tomb of Nicholas O'Connor (1843-1908), British Ambassador.
[Source: Atlas Tarih Dergisi, Vol. 69 (June-July 2021); Önder Kaya Archive.]

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Photograph-7: In addition to the graves of the British soldiers who lost their lives in the Crimean War, those of the British diplomats who served on Ottoman territory, and British Levantine families can also be found in Haydarpaşa British Cemetery. [Source: Atlas Tarih Dergisi, Vol. 69 (June-July 2021); Önder Kaya Archive.]

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

Photograph-8: The grave of Denison Ross and his wife, with the English translation of the Tarikh-i Rashidi, one of the most important resources on the Babur Empire of India. [Source: Atlas Tarih Dergisi, Vol. 69 (June-July 2021); Önder Kaya Archive.]

Photograph-9: The grave of Alexander van Millingen, expert on Byzantine architecture who worked as professor of history at the Robert College between 1879-1915. [Source: Atlas Tarih Dergisi, Vol: 69 (June-July 2021); Önder Kaya Archive.]

Photograph-10: The grave of the British Levantine trading La Fontaine family.
[Source: Atlas Tarih Dergisi, Vol. 69 (June-July 2021); Önder Kaya Archive.]

ANGLO-TURKISH COOPERATION IN CLIMATE AND TECHNOLOGY

Batuhan ULUKÜTÜK¹

Turkey and the United Kingdom have worked in harmony on many global and bilateral issues from the past to the present. They have demonstrated success that will set an example for the whole world thanks to the cooperation they have developed. Undoubtedly, this cooperation is the fruitful result of the intense effort arising from the compassion and need of both countries and nations for the common values of our world. We, humans, have caused serious damage to the nature we live in, especially since the last century, due to the rapid progress of technology. But now the whole world knows what is right and wrong for our nature and future. Now, it is the time to heal.

By hosting the COP26 conference in Glasgow, Scotland in November 2021, the United Kingdom took an important step towards ensuring the commitment of all countries to the effective implementation of the 2015 Paris Agreement resolutions. According to the British Ambassador to Ankara, Sir Dominick Chilcott, as a requirement of this agreement, the United Kingdom aims to reduce its greenhouse gas emissions by 68% in 2030 compared to 1990 and achieve certain zero emissions in 2050. In addition, within ten years, it will outlaw the sale of new vehicles running on petrol and diesel.² The fact that New Year's Eve in 2022 was the warmest New Year's Eve recorded in the UK with a temperature of 16.2 °C supports the necessity of steps taken in this regard.³ The COP26 conference was a good step for all participating countries to talk about such issues and to encourage governments to take concrete steps about the problems that the climate change crisis will bring about in the future. Announcing the winners of the newly established Earthshot Prize during the COP26 conference, His Royal Highness Prince William, Duke of Cambridge, stated that it is more effective to take a step rather than wait, and called on world leaders to support nature conservation studies and projects that are promising for the future.⁴

Ekrem İmamoğlu, the Mayor of Istanbul Metropolitan Municipality, who participated in COP26, also introduced the "Green Solution Vision", which they created to transform Istanbul into a carbon-free city by 2050, to the participants. In addition, Mayor İmamoğlu also

¹ TED College, Afyonkarahisar, Turkey. E-mail: batuhanulukutuk@gmail.com

² Official Statement of Sir Dominick Chilcott KCMG Ambassador of the United Kingdom to Ankara, 9 December 2020.

³ BBC News, 1 January 2022. <https://www.bbc.com/news/uk-59847641>

⁴ *People*, 2 November 2021. <https://people.com/royals/prince-william-praises-earthshot-finalists-cop26-climate-change-conference-glasgow/>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

discussed the risks of a possible earthquake in Istanbul for the nature and the people of Istanbul, and the precautions that have been taken. Expressing his concerns about the Kanal Istanbul Project, İmamoğlu said that they had a bilateral meeting with the Mayor of London, Sadiq Khan and talked about the measures that could be taken on the basis of local governments regarding climate change.⁵

At the United Kingdom Technology Week events, which took place on 16 – 18 February 2021 with the participation of Mustafa Varank, the Minister of Industry and Technology of the Republic of Turkey, the Minister spoke about the joint and assertive efforts of the two countries in the fields of economy, science and technology in order to prevent some possible negative effects of zero-emission movements in the fields of industry and production.⁶ He talked about the importance of preserving their competitive position within the European Union. Minister Varank also mentioned that Turkey's research facilities provide exceptionally favourable conditions for environmentally friendly projects such as renewable energy to be carried out jointly by the two countries. Minister Varank stated that the highly favourable incentives of Turkey for technology-based initiatives could play an effective and decisive role in the space and aviation industry programs to be carried out by the two countries in the forthcoming period. The venture capital support program, the Regional Development Fund, the Technology and Innovation Fund, and the Informatics Valley Venture Capital Fund were among the issues shared by the Minister with the relevant authorities and investors as significant steps towards the best use of the technology investments of the two countries.⁷

In the light of all these developments, we can evaluate the consensus and coordination of Turkey and the United Kingdom on the climate change crisis, which has made its impact felt worldwide as positive and progressive. The climate crisis, which is increasing its impact and concern day by day, is an issue that can be overcome with the joint efforts and sacrifices of everyone. Therefore, it is an issue that the world public opinion will appreciate that Turkey and the United Kingdom take firm steps towards a common solution.

The cooperation between the two countries in technology, scientific research and production with high budgets will reinforce the strong position of both nations in the age of

---

⁵ Istanbul Metropolitan Municipality Official Website, 11 November 2021. <https://www.ibb.istanbul/arsiv/38285/imamoglu-glasgowdan-cagri-yapti-istanbul-depr>

⁶ Anadolu Ajansı, 16 February 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-varank-turkiye-ile-birlesik-krallik-in-is-birligi-ab-pazarlarindaki-rekabetci-konumumuz-korumada-onemli/2146529>

⁷ Anadolu Ajansı, 16 February 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-varank-turkiye-ile-birlesik-krallik-in-is-birligi-ab-pazarlarindaki-rekabetci-konumumuz-korumada-onemli/2146529>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

technology. It will enable them to lay solid foundations for a solid future. It is obvious that these projects, which can compete with all competing enterprises, will bring bilateral relations closer.

INTERVIEW WITH CATHY HARROWER, CHAIRMAN OF THE ÇALIŞ
CHILDREN'S CHARITY

Gülşen YEGEN¹

The 3Cs Charity – Çalış Children's Charity - is based in Çalış, Fethiye, Turkey. It raises funds through its retail outlet, winter car boot sales and fun events to enhance the lives of local, disadvantaged children.

Photograph-1. The shop front of Çalış Children's Charity, Fethiye. **Source:** <https://www.facebook.com/groups/136984733042545> (Retrieved 04.01.2022)

GY: Could you introduce yourself? What is your job in the 3 C's?

CH: My name is Cathy Harrower and I work for the Three C's - Çalış Children's Charity. At the moment, I am chairman of the charity, but we are all volunteers.

GY: What can you say about this foundation's purpose?

CH: Our purpose is to support and help disadvantaged children in the Fethiye area. In terms of that, we help children with medical expenses. That's very variable. It could be for specialized hearing aids, wheelchairs, cochlear implants for deaf children, sometimes cancer treatment. But also we help schools, poor schools in poor areas that need equipment to help with the education of the students.

GY: What are the activities of the Three Cs?

CH: Activities? How do you mean? Probably the main way that we produce funds to help the children is here, through the secondhand shop. People donate items, we clean them, we then put them up for sale. And the shop at the moment is open three days a week. Outside

¹ Emerita, Bolu Abant İzzet Baysal University. Director of Fethiye Tazelenme University. E-mail: gulyegen@gmail.com

---

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

of that we hold a Christmas fair which is very successful. We usually do that every year. But of course, last year because of COVID, we couldn't do this. Often we have a spring fair and an autumn fair, which again is a craft fair. And sometimes we have coffee mornings and fashion shows when we can. We do those twice a year. And at those, friends, bake cakes and pies and we sell them and we do a fashion show which uses clothes from here in the shop and our volunteers model them and then customers can buy them on the day. We also, on the first of January, have a New Year's Day Splash and friends and colleagues. They volunteer to go into the sea in Çalış, often in fancy dress, and they get sponsorship. They must stay in the sea for five minutes. And then they can come out, but they get friends to sponsor them to support the Three C's.

GY: What does the Three Cs think about relations between Turkey and England?

CH: Well, you know, the volunteers here mostly are English. We do have some Turkish volunteers, as well. But you know, we've chosen to come and live here in Turkey. This is our home now. England is where we came from. But Turkey is our home. So, we feel as though relations are very, very good with our Turkish friends.

GY: Yes. I'm very happy if you are living here because you join many things and you know how poor all our children this is too, too important for me.

CH: It's our way of giving back something to the country that we now call home.

GY: What are you planning for the next years?

CH: All we try to do is continue what we are doing. We hope to be able to continue helping and supporting local children as much as we can. Sometimes we have other ideas. Some local bars and restaurants allow us to have small events, like raffles. So people can buy tickets and win prizes. And that is a very good way. Last year, especially because of COVID, it's been a good way of raising some funds to help the children again. So, I think that sort of thing will continue. We hope in 2022 that we will be able to run our Autumn and Spring Fairs, and restart our fashion show. This all helps to support the area.

GY: Thank you for this interview.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

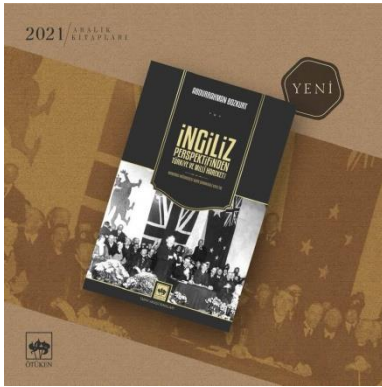

Photograph 2 – Volunteers at the Çalış Children's Charity, Fethiye. **Source:** Gülşen Yeğen.

Bozkurt, Abdurrahman, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922): Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizi'ne*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

Hande BALIM¹

Doç. Dr. Abdurrahman Bozkurt'un İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizi'ne adlı eseri, Ötüken Neşriyat tarafından 2021 yılında yayımlanmıştır. 482 sayfalık kitap, beş bölümden oluşmaktadır. Eserin son 8 sayfası ise kaynakçaya ayrılmıştır.

Eserin giriş kısmında, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Yakın Doğu'da üstlendiği rolün siyasi ve ekonomik anlamda etkileri konu edilmiştir. Bu kapsamda İngiliz Hükümeti'nin Mondros Mütarekesi'nden sonraki süreçte Osmanlı Devleti'ne karşı takınacağı tavır ve Müttefiklerle olan ilişkileri ele alınmıştır. Ayrıca eserin hangi bağlamda ele alındığını anlayabilmek açısından da kullanılan kaynakların tahlili yapılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz Hükümeti Akdeniz, Orta ve Yakın Doğu, Kafkasya ve Mezopotamya'da siyasi ve ekonomik anlamda etkinliğini artırabilmek için çeşitli politikalar geliştirmişti. Özellikle Anadolu toprakları İngiltere için kilit konumdaydı. Birinci bölümde, Paris Barış Konferansı'nda İtalya'nın Akdeniz'de bir tehdit haline gelmemesi için İngiliz Hükümeti'nin Yunanistan'ı devreye soktuğu süreç anlatılmaktadır. İngiliz ve İstanbul Hükümeti, Millî Hareketi ilk etapta İttihatçıların yönlendirdiğini düşünmekle birlikte Batı Anadolu işgalinin beraberinde getirdiği tepkiler Türk Millî Hareketine ivme kazandırmıştı. Bu suretle kitapta İngiliz Hükümeti'nin Yunanistan politikalarının muhalifler tarafından ciddi şekilde sorgulanması da ele alınmıştır. Yine bu bağlamda İngiltere'nin sömürgelerinde yaşayan Müslümanlardan ve onlardan gelecek tepkilerden çekindiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında, İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'da otoritesini kaybetmesi ve Maraş olayları, İstanbul'un işgaline ortam hazırlarken, İngiltere'nin asıl hedefinin Boğazlar bölgesinden Türk Milliyetçilerini uzak tutmak olduğunun altı çizilmiştir.

İkinci bölümde İngiltere'nin Mezopotamya bölgesinde uzun vadede siyasi ve ekonomik hedefleri konu edilmektedir. Bölgede patlayan isyanlar sonraki süreçte ortaya çıkacak problemlerin de habercisi olmuştur. Ayrıca İngilizlerin bu bölgede Hindistan'a benzer bir

¹ İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih A.B.D., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi B.D., Doktora Öğrencisi, e-mail: handebalim@hotmail.com

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

idare kurmak istedikleri vurgulanmakla birlikte masraflardan dolayı bundan kaçındığı, bunun yerine yerel birliklere şans verdiği ifade edilmektedir. Öte yandan İngiltere'nin Mezopotamya'yı kalkındırabilmek adına geliştirdiği sosyal, iktisadi, eğitim vs. politikalar da kitapta altı çizilen hususlardan olmuştur. İngiliz Hükümeti'ni diğer bir endişesi Kafkasya'daki Bolşevik varlığıydı. Bu yüzden de yeni politikalar geliştirmesine vesile olmuştur. İngiliz-Sovyet ticaret anlaşması buna en iyi örnek sayılabilir. Kafkasya'ya birlik gönderemediği için bölgeden çekilmek zorunda kalan İngiliz Hükümeti, kendi iç sorunlarıyla da uğraşmak durumunda kalmıştır. Nitekim ekonomik durgunluk, işsizlik ve neticesinde büyük grevlerin patlak vermesiyle hükümete olan tepkiler artmaya başlamıştır.

Üçüncü bölümde Londra Konferansı ve bu periyotta İngiliz Hükümeti'nin İstanbul ve Ankara Hükümetlerine yönelik tavrı değerlendirilmiştir. İngiliz Hükümeti'nin Milli Harekete karşı uzlaşmacı tavır aldığı görülmekle birlikte Bekir Sami Bey'in TBMM adına Fransa, İtalya ve İngiltere'yle yaptığı anlaşmalar anlatılmaktadır. İngiltere'nin temel hedefi ise Sevr Antlaşmasını değiştirip, uygulamaya koymak istemesidir. Fakat II. İnönü Savaşı'ndan sonra İngiliz Hükümeti'nin özellikle Lloyd George'un Yunan politikaları tekrar gündeme gelmiştir. Lloyd George, Yunanistan ve Türk Milliyetçilerine karşı etkin bir tarafsızlık politikası uyguladıklarını dile getirirse de pratikte bu gerçekleşmemiştir. Lloyd George Hükümeti istifa edene kadar Türk Milliyetçilerine karşı Yunanistan'ı desteklemeye devam edecekti. 1921 yılında genel olarak İngiltere'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı politikalar değişmiş özellikle Sakarya Savaşı'ndan sonra Sevr Antlaşması'nda köklü değişikliklere gidilerek arabulucu rolü oynamaya başlamıştır. Özellikle Ankara-Fransa yakınlaşması ve ardından imzalanan Ankara Antlaşmasıyla birlikte Anadolu'daki tablo İngilizler aleyhine değişecektir.

Dördüncü bölümde Sakarya Savaşı'nın ardından yaşanan gelişmeler ve Müttefik cephesinde oluşmaya başlayan çatlaklar anlatılmıştır. İngiliz Hükümeti'nin ikili anlaşmalara sıcak bakmaması ve Milliyetçilere Sevr Antlaşması'nı revize edip, imzalatmaya çalışması görüşmeleri olumsuz etkilemiştir. Diğer taraftan da Milliyetçiler, Anadolu'nun boşaltılması halinde görüşmelere temsilci atayacaklarını dile getirmişlerdir. Bu bağlamda Milliyetçiler Misak-ı Milli'de diretirken, İstanbul Hükümeti uzlaşmacı tavır takınmıştır. Yunan Hükümeti'nin Batı Anadolu'da İonya Devleti ve İstanbul'u işgal projeleri Müttefikler tarafından engellenmiştir. Bunun birlikte Müttefiklerin çözüm arayışları devam etmiş ve İngiliz politikası iflas etmiştir.

Beşinci bölümde İngiliz Hükümeti'nin, Mondros Mütarekesi ile birlikte tarafsız bölge ilan ettiği sahanın muhafazasına yönelik geliştirdiği politikalar ve bu doğrultudaki girişimleri ele alınmıştır. İngiliz Hükümeti Boğazların elde tutulması gerektiğinin altını çizmekle birlikte

---

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 3 Number 1 January 2022

---

hem Musul hem de Çanakkale’de eş zamanlı tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Çanakkale’nin savunulması için İngiliz Hükümeti hem Müttefiklerden hem de Romanya-Yugoslavya’dan yardım istemesine rağmen olumsuz cevaplar almıştır. İngiliz-Fransız-İtalyan Hükümetleri yapılacak anlaşma için ortak zemin arama çalışmalarını sürdürmüşlerdi. Mudanya Konferansı’nda Curzon tarafsız bölgeden çekilmemek ve Trakya’nın Türklere bırakılmaması için Fransız-İtalyan Hükümetlerinden destek aramasına rağmen bu girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Sonuç olarak Mondros Mütarekesi’nden sonra Milliyetçilerle İngilizler arasında gelişen süreç aktarılmıştır. İngilizlerin Milliyetçiler ve İstanbul Hükümeti ile olan ilişkisi ele alınmakla birlikte Yakın Doğu politikalarının ne bağlamda şekillendiği dikkatle incelenmiştir. İngiliz siyasetçilerinin konu bağlamında düşüncelerini geniş olarak aktaran bu eser, alanla ilgisi olan her bireyin rahatlıkla okuyabileceği bir kaynaktır.